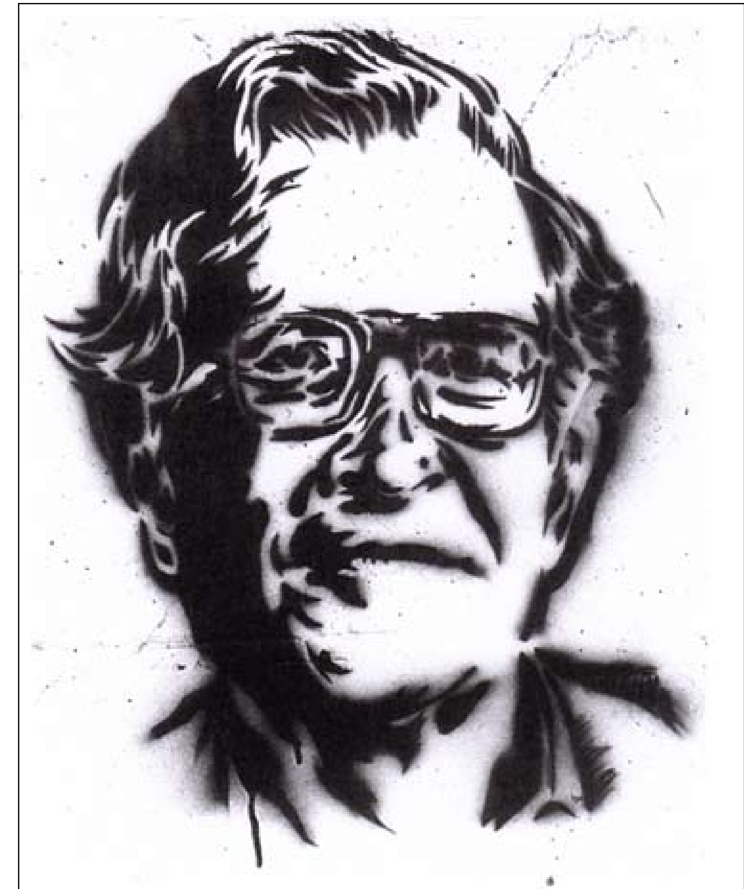
Prijs van dit nummer 6,50 euro

Noam Chomsky – **de AS** 190

NOAM CHOMSKY

LINGUÏST & ANARCHIST

DE AS 190

de AS

anarchistisch tijdschrift

43ste jaargang, nummer 190, voorjaar 2015.
De AS verschijnt in vier afleveringen per jaar en is een uitgave van Stichting de AS, Den Bosch. ISSN-nummer 0920-3257.
Betalingen: IBAN: NL02 TRIO 0198 0821 50; BIC: TRIONL2U t.n.v. Stichting de AS, Den Bosch.
Jaarabonnement: 19,50 euro; buiten Nederland 27,50 euro.
Los nummer: www.tijdschrift-de-as.nl/losnummer
Bestellingen en adreswijzigingen: administratie@tijdschrift-de-as.nl
Druk: BGS, Schiedam. *Opmaak:* Atalanta, Utrecht.
Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling. Zonder opzegging worden abonnementen verlengd.
Adres: postbus 2086, 5202 CB Den Bosch.
E-mail administratie: administratie@tijdschrift-de-as.nl
E-mail redactie: redactie@tijdschrift-de-as.nl
Redactie: Boudewijn Chorus (eindred. a.i.), Marius de Geus, Arie Hazekamp, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, André de Raaij, Hans Ramaer, Martin Smit, Anita de Waal, Rymke Wiersma, Hanneke Willemse.
Verder werkten mee: Jan Bervoets, Tes van den Boogaard (ill.), Aat Brand, Noam Chomsky, Cees Bronsveld (gastred.), Igor Cornelissen, Susann Fischer, Tanja Smit (ill.)
Publicatie van een bijdrage impliceert niet dat daarin een redactioneel standpunt wordt weergegeven.
Weblog: http://libertaireorde.wordpress.com

NOAM CHOMSKY, LINGUÏST & ANARCHIST

Redactioneel

Een Chomsky-nummer. De aanleiding om aandacht aan Noam Chomsky te besteden is uiteraard gelegen in diens anarchisme. Dat anarchisme vormt in Chomsky's oeuvre evenwel slechts een klein onderdeel. Chomsky ziet zichzelf evenmin als een groot anarchistisch theoreticus. Hij noemde zich zelf ooit een 'derivative fellow traveller' (epigoon/navolger).
Zijn persoonlijke opvattingen zijn daarbij overigens wel 'fairly traditional anarchist ones'. De belangrijkste bijdragen van Chomky aan het anarchisme zijn te vinden in een tweetal bundels die beide 'Chomsky on anarchism' heten. Gerecyclede bijdragen uit deze bundels zijn in diverse Amerikaanse bloemlezingen opgenomen en staan ook op de voortreffelijke website www.chomsky.com. Er is ook een Nederlandse website, opgezet door een aantal activisten, rond het bezoek van Chomsky aan Nederland in 2012: www.chomsky.nl. Daar is onder meer in vertaling een fraai artikel van Chomsky te lezen over de Magna Carta. Helaas wordt deze website niet langer bijgehouden, de site hoopt op een nieuwe webmaster. Als je belangstelling hebt, meld je bij de redactie van dit blad.
Dit Chomsky-nummer opent met een inleiding – vooral een literatuuroverzicht – over Chomsky's anarchisme, zijn taaltheorie, en zijn werk over de Amerikaanse buitenlandse politiek. Zo veel wordt, hoop ik, duidelijk: ook zijn taaltheorie heeft maatschappelijke impact.

Uiteraard wordt op dat terrein ook de vraag naar verbanden met Chomsky's anarchisme gesteld – en voorzichtig beantwoord. Dat doet ook de Duitse linguïste Susann Fischer in haar bijdrage. Zij ziet vooral een verband tussen de persoonlijkheid van Chomsky en zowel zijn anarchisme als zijn revolutionaire ideeën over taal. Geen direct verband misschien tussen wetenschap en politiek, maar verbanden tussen twee variabelen zijn soms te herleiden tot iets wat daar aan vooraf gaat… in dit geval dus tot Chomsky's persoonlijkheid.
Een sleuteltekst voor Chomsky's politieke werk is zijn essay 'The responsibilty of intellectuals'. Voor de eerste Nederlandse vertaling van dit essay tekende Willem Wilmink. De Haagse kunstenares Tanja Smit maakte een 'tekstwerk' van de openingspagina van dit essay dat in het hart van dit nummer is opgenomen. Een collega van haar in de kunst, de Zeeuwse Tes van den Boogaard, liet zich inspireren door een sleutelzin in het werk van Chomsky: de onzin-zin 'Colourless green ideas sleep furiously'. Hier opgenomen als illustratie bij het artikel van Fischer.
Twee artikelen van Rudolf de Jong gaan over Chomsky's politieke werk. Allereerst behandelt hij Chomsky's visie op de Spaanse Revolutie. In een tweede bijdrage belicht Rudolf een van de meest pijnlijke verwijten die Chomsky in de discussies over zijn politieke werk zou krijgen: die van holocaust-ontkenner. Chomsky verdedigde het recht op vrijheid van meningsuiting voor de historicus Faurisson, die openlijk twijfelde aan het bestaan van de gaskamers. Rudolf ziet evenwel vooral een Voltaire aan het werk.
Chomsky's werk over Israël komt aan de orde in een artikel van Aat Brand over twee verwante geesten: Noam Chomsky en Edward Said.
Een Chomsky-nummer van de AS. *Zowaar, het ligt nu voor je. Dank aan de redactie om mij het nummer te laten maken dat ik wilde maken – mét aandacht voor de taalwetenschap van Chomsky. Dank ook aan allen die aan dit nummer meewerkten, vooral Susann. Zij zorgde er voor dat de aanvankelijke opwelling een serieus idee werd, dat ook daadwerkelijk werd vormgegeven.*
(Cees Bronsveld)

Gastredacteur van dit nummer Cees Bronsveld (1954) is (niet-westers) socioloog. Zijn recente boekje *Onze Oogst* (2014) over stadslandbouw werd besproken in *de AS* 188. Cees was in de vorige eeuw ruim een decennium lang redacteur van *de AS*. Beeldend kunstenaar Tanja Smit (1961) woont en werkt in Den Haag en Barcelona. Haar website: www.tanjasmit.com . Tes van den Boogaard woont en werkt in Zeeland, behalve als kunstenaar is zij ook werkzaam als NT2-docent.

NOTEN

(1) Chomsky in Pateman (ed.) 2005, p. 135. Zie de literatuurlijst bij het hierna volgende inleidende artikel. – (2) Chomsky in een lezing in Sydney in 1995, zie Chomsky 1996, p. 3.

ILLUSTRATIES

Het portret van Chomsky op de cover is ontleend aan C.P. Otero (ed.), *Noam Chomsky, Radical priorities* (2003). De afbeeldingen van houtsneden op pag. 17, 27 en 32 zijn van Frans Masereel. De strip op pag. 35 is van Jeffrey Weston. De bewerkte boekpagina op blz. 39 is van de hand van Tanja Smit, het 'woordbeeld' op pag. 49 van Tes van den Boogaard.

NOAM CHOMSKY OVER TAAL, ANARCHISME EN POLITIEK

Cees Bronsveld

'A slim sharp-featured man with an ascetic expression and an air of absolute moral integrity.' Met deze woorden typeerde Norman Mailer in zijn roman The armies of the night *(1968) Noam Chomsky, de held van dit themanummer.*[1] *De beroemde schrijver en de minstens zo beroemde held zaten ooit, na een Vietnam-demonstratie, in New York City samen vast in een politiecel. Zodoende.*

Mailer gaf een rake typering van Chomsky, denk ik. Chomsky komt in ieder geval ook op mij sympathiek over. Hij blijkt, zoals bijvoorbeeld op veel *YouTube*-filmpjes te zien en te horen is, zijn radicale visie op zo ongeveer alles rustig en duidelijk uit een te zetten. Zelfs als dat hem door zijn opponenten moeilijk wordt gemaakt. 'Ouderwets gezellig' zal het daarentegen met Chomsky zelden worden. Nodig hem uit op een feestje en gooi bijvoorbeeld de vraag naar 'de beste Amerikaanse president ooit' in de groep. De discussie zou zo maar kunnen gaan over Lincoln, Roosevelt, Clinton of wie weet zelfs over Obama… Totdat Chomsky meldt dat als de uitgangspunten van de Neurenberg-processen worden toegepast *alle* naoorlogse Amerikaanse presidenten de doodstraf zouden krijgen.[2] Een ander onderwerp dan maar: *football* bijvoorbeeld? Ook al geen goed plan. Sport is allereerst *entertainment* net zoals televisie, film en popmuziek en dus min of meer irrelevant – in de zin dat het allemaal afleidt van waar het burgers eigenlijk om zou moeten gaan.[3] Chomsky zelf kijkt in ieder geval geen tv, ziet hooguit één film per jaar en ontmoette waarschijnlijk meer muzikanten dan hij er ooit beluisterde. Chomsky blijkt namelijk tamelijk populair bij een aantal vooraanstaande Amerikaanse punkbands: *Bad Religion* zette in 1991 een lezing van Chomsky op de achterkant van een singletje. *Rage Against the Machine* promootte Chomsky's werk regelmatig tijdens concerten.[4] De *Rage* nodigde hem ook uit voor een lezing voorafgaand aan een concert – een verzoek dat Chomsky vriendelijk afwees. Het radiostation van *Pearl Jam* zond lezingen van Chomsky uit. Producer Don Was (van onder meer *lefty* zangeres Bonnie Raitt maar ook van de Stones) noemde zijn studio The Chomsky Ranche.[5] Niet zo vreemd dus dat Chomsky als *American Rebel* toch het vooraanstaande Amerikaanse muziekblad *Rolling Stone* haalde.[6] Intussen las ik met een zekere opluchting dat Chomsky een vakantiehuis aan de kust heeft. En wie weet heeft hij ook zijn zeilboot nog?[7] En Barsky (Chomsky's biograaf) komt nog met een wel heel merkwaardig Chomsky-citaat: 'I am not as remote from the popular culture as I sometimes pretend.'[8]

'PUBLIEKE INTELECTUEEL'

Over het privé-leven van de *public intellectual* die Chomsky al vrij jong zou worden is eigenlijk niet zo heel erg veel bekend 'We're actually very private

people,' liet Chomsky zijn biograaf Barsky weten.[9] Ook in de film *Manufacturing Consent,* met *Chomsky and the Media* als ondertitel, blijkt dat Chomsky zichzelf als privépersoon, en boven alles ook zijn vrouw en hun kinderen, buiten de media wil houden. In dat laatste slaagde hij zoals bekend wat beter dan in het eerste. Overigens werkte hij wel mee aan de tot totstandkoming van de Chomsky-biografie van Robert Barsky, *Noam Chomsky, A life of dissent.*[10]

Avram Noam Chomsky werd op 7 december 1928 in Philadelphia geboren. Zijn vader was in 1913 Rusland ontvlucht. In de VS zou hij naam maken als kenner van het Hebreeuws, in het bijzonder van de Hebreeuwse morfologie. Zoon Noam zou al op jonge leeftijd kennis maken met het werk van zijn vader. Zijn ouders waren wat je noemt gematigd links: *Roosevelt Democrats.* Enkele familieleden waren heel wat radicalere opvattingen toegedaan. Chomsky ontwikkelde al op heel jonge leeftijd belangstelling voor het Spaanse anarchisme. Voor de schoolkrant schreef hij als 12-jarige al zijn eerste politieke beschouwing: over de val van Barcelona. Na de middelbare school ging Chomsky in 1945 filosofie, wiskunde en taalwetenschap studeren in Philadelphia. Een van zijn leermeesters aan de Universiteit van Pennsylvania daar was Zellig Harris. Deze taalkundige publiceerde ook over het anarchisme. Harris zorgde er allereerst voor dat Chomsky niet naar Israël vertrok, zoals de jonge joodse intellectueel lange tijd van plan was. Harris zou zowel Chomsky's taalwetenschappelijke als zijn politieke opvattingen sterk beïnvloeden. Chomsky kon een paar jaar dank zij Harris' contacten onderzoek doen aan Harvard – tot Morris Halle hem naar het *Massachusetts Institute of Technology* (MIT) haalde.[11] In 1949 trouwde Chomsky met zijn buurmeisje Carol Schatz. Ook zij zou een academische carrière als taalkundige hebben. In 2008 stierf zij aan kanker. Carol en Noam kregen twee dochters en een zoon. Dochter Diane woont met haar Nicaraguaanse man in Managua en doet daar ontwikkelingswerk. Zoon Harry werkt als ict-er in Californië en dochter Aviva doceert geschiedenis, met als specialisme Latijns-Amerika. Dat laatste klopt in ieder geval nog steeds.[12]

CHOMSKY'S ANARCHISME

In Chomsky's anarchisme vormt *economische democratisering* een belangrijk thema. Aan het werk van de Duitse anarchist Rudolf Rocker ontleende Chomsky het gezichtspunt dat het anarchisme als theoretisch project het beste uit de liberale én de socialistische tradities zou moeten halen.[13] Voor ideeën over 'vrijheid' kun je volgens Chomsky prima terecht bij werk van klassieke liberalen als Rousseau en Von Humboldt. Bij *Discours sur l' origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (1755)[14] van Rousseau (1712–1778)[15] met name. En bij *Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen* (1791, postuum verschenen) van Wilhelm von Humboldt (1767–1835), filosoof en linguïst (met het Baskisch als specialisme!). Beide klassieke studies dateren uit de 18e eeuw, uit pre-kapitalistische tijden dus. Voor antikapitalistische stellingnames bestond toen nog geen aanleiding.[16] Om deze liberalen naar het heden te actualiseren is een kapitalisme-kritiek noodzakelijk. En precies dat was het waar Chomsky zich in zijn politieke werk mee zou gaan bezig houden. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat Chomsky aanvankelijk meer op een linkse marxist leek dan op een anarchist. Dat ook de Canadese historicus Woodcock (1912–1995) met een dergelijke kritiek kwam heb ik altijd even vreemd als onnozel gevonden. Vreemd, omdat Woodcock samen met Chomsky in de redactie van het Canadese anarcho-blad *Our Generation* zat. Onnozel, omdat er op voorhand toch niets op tegen is om je als anarchist vooral – of zelfs uitsluitend – met economische zaken bezig te houden.[17] Begon Bakoenin niet ooit aan een vertaling van Marx' *Das Kapital* ?

Chomsky's positie brengt met zich mee dat hij vindt dat ook (linkse) neo-marxisten voor het libertaire socialisme waardevolle inzichten kunnen aandragen.[18] En dus schreef hij een inleiding op de Amerikaanse editie van *Anarchism: from theory to practice*[19] van Daniel Guérin, een auteur die zichzelf als een libertair marxist zag. En hij schreef een inleiding op het werk van de Nederlandse radencommunist Anton Pannekoek.[20] En natuurlijk hielp Chomsky de marxistisch georiënteerde psycholoog Erich Fromm, betrokken bij de neomarxistische *Frankfurter Schule* van Horkheimer en Adorno, met taalkundige adviezen toen deze werkte aan zijn in 1976 verschenen *To have or to be?*[21] Kritiek op het marxisme was er echter ook. Ook op een linkse marxist als bijvoorbeeld Herbert Marcuse (1898–1979), eveneens betrokken bij de genoemde Frankfurters. Marcuse muntte onder meer de term *repressieve tolerantie*. Chomsky's kritiek: kritische geluiden die er toe doen worden door 'het systeem' gemarginaliseerd of, erger nog, buitengesloten.[22] Chomsky zou in dezen, anders dan Marcuse, tot een ervaringsdeskundige uitgroeien.
Chomsky's anarchisme is verder vooral praktisch, iets dat in de VS al heel gauw pragmatisch heet. Hij spreekt zich dan ook uit tegen allerhande links sektarisme – iets dat, aldus Chomsky, in de VS minder aan de orde is dan in Europa. In dit verband wees Chomsky er op, dat ook bij mainstream-denkers belangrijke inzichten te vinden zijn. Hij noemt in dit verband steevast de beroemde Amerikaanse filosoof en pedagoog John Dewey (1859–1952).[23]
Pragmatisch is ook Chomsky's bijna 'operationele' definitie van het anarchisme, namelijk dat elke autoriteit zich dient te verantwoorden. De bewijslast voor nut en noodzaak van macht en machtsuitoefening ligt bij degenen die deze macht bepleiten en/of uitoefenen. En als dat niet lukt, dan dient die macht simpelweg ontmanteld te worden. Soms kan overigens aan de legitimiteits-eis voldaan worden. Chomsky geeft als voorbeeld de situatie als hij met zijn kleinkinderen op stap is. Om hen in het verkeer te beschermen gebruikt hij niet alleen zijn grootvaderlijke gezag maar zo nodig zelfs zijn fysieke overwicht…[24]
De grootste verdienste van Chomsky voor het anarchisme is al met al, denk ik, gelegen in het feit dat hij in zijn essay *Objectivity and liberal scholarship* uitgebreid aandacht besteedde aan de Spaanse sociale revolutie en de rol daarin van de Spaanse anarchisten. Dat essay verscheen in de ruim verspreide bundel *American power and the new mandarins* (1967). In Nederland zag de commerciele uitgever Bruna brood in een vertaling.[25] Dat essay was voor velen een eerste kennismaking met een libertaire visie – op de Spaanse revolutie.[26]

DE LINGUÏSTIEK

Anno 2015 is Chomsky is nog altijd vóór alles een wereldberoemd taalkundige. Het belang van Chomsky voor de linguïstiek is onomstreden – daar kunnen zelfs zijn tegenstanders niet om heen. Maar de kern van zijn wetenschappelijke bijdrage is toch altijd de breuk gebleven die hij bewerkstelligde tussen de algemene taalwetenschap en het behaviorisme. Het toeval wil, dat in het jaar dat Chomsky's *Syntactic structures* bij Mouton in Den Haag verscheen (1957), het boek dat hem wereldberoemd zou maken, ook *Verbal behaviour* van de behaviorist Skinner (1904–1990) het licht zag. Het behaviorisme was tot dan toe in de linguïstiek de dominante theorie, met name relevant, zo vonden de toenmalige mainstream auteurs, bij het verklaren van taalverwerving bij kinderen. Chomsky schreef twee invloedrijke kritieken op het behaviorisme. Allereerst een recensie van *Verbal behavior* in het vakblad *Language*.[27] Volgens de behavioristen werd taal geleerd in een proces gekenmerkt door 'straffen en belonen'. Chomsky toonde een aantal fundamentele tekortkomingen van die visie aan. Kinderen leren een taal hanteren en blijken op een gegeven moment zinnen te kunnen maken die ze zelfs nooit eerder hoorden. Straffen en belonen kunnen die creativiteit nooit verklaren.[28]

Enkele jaren later werd deze kritiek herhaald in de *New York Review of Books* in een essay naar aanleiding van Skinner's *Beyond freedom and dignity*.[29] Chomsky bekritiseerde Skinner daarnaast zo mogelijk nog scherper vanwege zijn relativering van waarden als vrijheid en waardigheid. Skinner vond deze mythisch en wetenschappelijk irrelevant. Gedrag werd volgens Skinner verklaard uit de omstandigheden. Chomsky vond dergelijke opvattingen gevaarlijk: een totalitair regime zou er zomaar mee aan de haal kunnen gaan.[30] Beide artikelen hadden grote invloed. Skinner heeft er nooit op gereageerd.

De beroemdste zin uit *Syntactic structures* werd 'Colorless green ideas sleep furiously'*:* een onzin-zin maar elke taalgebruiker weet desondanks dat de zin grammaticaal klopt.[31] Chomsky's conclusie: er is een universele grammatica die aan alle talen ten grondslag ligt. Dat gegeven veronderstelt een taalorgaan, een *language faculty*, ergens in het menselijk brein. Dat taalvermogen, tot uitdrukking komend in een universele grammatica, biedt mensen principes, waarmee de regels van de te leren taal worden 'gegenereerd'. Vandaar de term generatieve grammatica voor Chomsky's theorie. Met dit alles had de evolutiebiologie er een probleem bij: men moest op zoek naar een aangeboren taalorgaan.[32] Het is in ieder geval een probleem dat niet allereerst door taalkundigen zou moeten worden opgelost. Toch publiceerde Chomsky daar, met anderen, ook over.[33] De ook in Nederland niet onbekende auteurs Stephen Jay Gould en Steven Pinker droegen hiervoor belangrijke mogelijke verklaringen aan.[34] Gould ziet taal als een nevenproduct van evolutie. 'Net als kunst, schaken en wiskunde is taal een van de vele aardige neveneffecten van ons grote brein,' zoals het betoog van Gould kan worden samengevat.[35] Pinker verwierp deze 'bijvangst'-theorie. Volgens Pinker is taal een veel te complex kenmerk van de mens om een bijproduct van de evolutie te kunnen zijn: voor taal was, evolutionair gezien, te veel nodig. Er komt immers nogal wat bij kijken, zoals cruciale taalcentra in het menselijk brein, maar ook de ontwikkeling van het strottenhoofd, stembanden en talrijke spieren in mond en tong. Alleen directe evolutionaire processen kunnen het ontstaan van dit soort zaken verklaren, aldus Pinker. Zoveel is duidelijk: noch voor het *Dasein*, noch voor het *design* van het menselijk taalorgaan lijkt vooralsnog een 'Schepper' nodig.

Ook voor de filosofie had het werk van Chomsky grote consequenties. Onder meer voor het klassieke *mind/body* probleem. Hierover discussieerde Chomsky met grote Amerikaanse filosofen als Quine en Searle. In 1974 discussieerde hij ook met de Michel Foucault, op de Nederlandse televisie.[36] En o ja, later ook nog met de krabbelaar Frits Bolkestein, naar verluidt ook filosoof, al ging dat debat vooral over het verschijnsel *manufacturing consent*.[37] Een wetenschapsfilosofische vraag is dan nog of er echt sprake was van een door Chomsky bewerkstelligde revolutie in de taalwetenschap. Chomsky en zijn aanhangers lijken die breuk zo groot mogelijk te willen maken. Hoe dan ook, in de taalwetenschap was hij bepaald geen buitenstaander.[38] Wat verder erg geholpen heeft, was dat Chomsky uitgerekend op het MIT een aanstelling kreeg. Op dat instituut had hij namelijk geen last van mogelijk tegenwerkende sociale faculteiten, bevolkt door sociologen, psychologen en andere bemoeiallen.[39]

De omstandigheden waren voor het rijzen van Chomsky's ster uitermate gunstig. Toch is de casus-Chomsky wetenschapsfilosofisch interessant omdat Chomsky uiteraard wel brak met hetgeen in de linguïstiek tot dan toe gebruikelijk was. De vragen die Chomsky stelde waren andere, de antwoorden waren dat dus ook, en uiteraard ging het ook om andere onderzoeksmethoden en -technieken. Er lijkt dan sprake van een heuse paradigma-shift zoals dat sinds wetenschapsfilosoof Kuhn heet. Een aantal auteurs zet daar echter grote vraagtekens bij,[40] voor zover ik dat beoordelen kan terecht. Voor mij is het daarbij nogal veelzeggend – een waarneming, geen argument – dat de zoekopdracht 'Feyerabend Chomsky', in welke zoekmachine dan ook, niets substantieels oplevert.[41]

Discussie genoeg over Chomsky's werk in heel veel vakgebieden. Chomsky zou dan ook moeiteloos in de top-10 van de meest geciteerde intellectuelen ooit verzeilen. Op nummer 8 om precies te zijn, tussen Freud en Hegel. De Amsterdamse filosoof en sanskritist Frits Staal was een van de eersten die Chomsky 'bij de klasse waartoe Einstein en Freud behoren' zou indelen.[42]

Chomsky's behaviorisme-kritiek vormt in een aantal opzichten een link tussen zijn taalwetenschappelijke en zijn politieke werk.[42] Evident is in ieder geval dat zijn behaviorisme-kritiek op zowel politiek-filosofische als wetenschappelijke gronden rust. Door zijn kritiek op Skinner ontwikkelde Chomsky naar mijn idee een blijvende, fundamenteel kritische houding ten opzichte van sociaalwetenschappelijke theorievorming. 'Is there anything in the social sciences that even merits the term "theory"? That is, some explanatory system involving hidden structures with non-trivial principles that provide understanding of phenomena? If so, I've missed it.'[43]

Theorie wordt in het sociale en politieke domein ongetwijfeld ook bedreven door mensen die macht nastreven, die gewone burgers willen uitsluiten, politiek tot een zaak van de elite willen maken. Maar wanneer gaat het bij theorie om – de term is van Chomsky – *self-aggrandizement*? Hoe gemakkelijk had hij niet

Skinner en het behaviorisme van het voetstuk geblazen…

En dan hebben we nog die andere Amerikaanse gepensioneerde professor die zich met de wereldpolitiek bemoeit, de socioloog Immanuel Wallerstein, ook wel beschouwd als 'de nieuwe Marx' vanwege zijn levenswerk, de ontwikkeling van een geschiedenis van het wereldsysteem.

Chomsky heeft zich bij mijn weten nooit positief over hem uitgelaten. Helaas, wat mij betreft.[45]

POLITIEK WERK

Zoals we zagen, was Chomsky al op heel jonge leeftijd geïnteresseerd in politiek. In de jaren '60 begon hij, inmiddels universitair medewerker, studenten te steunen die zich vanwege de Vietnamoorlog tegen de dienstplicht verzetten. Hij weigerde ook belasting voor 'bommen en granaten' te betalen. Op een bijeenkomst van de joodse studentenvereniging *Hillel* op Harvard riep hij in maart 1966 zijn medestudenten op zich te verzetten tegen de Vietnamoorlog. Het huisorgaan *Mosaic* van Hillel publiceerde zijn lezing. Het was Chomsky's eerste grote politieke artikel. Kort daarop zou het als *The Responsilbility of Intellectuals* gepubliceerd worden in hét blad van *liberal* Amerika, de *New York Review of Books*.[46] Dit artikel was niet alleen Chomsky's meest invloedrijke politieke artikel ooit, maar bepaalde ook in belangrijke mate, tot op de dag van vandaag, zijn agenda. In Nederland verschenen twee vertalingen van dit essay. De eerste verscheen in *Tirade*, vertaald door niemand minder dan Willem Wilmink.[47] In dit literaire tijdschrift had de hevig verrechtste ex-communist Jacques de Kadt al geruime tijd de Amerikaanse rol in de Vietnamoorlog verdedigd. Dat werd Wilmink te machtig. Hij besloot daarop Chomsky's essay te vertalen. Hij slaagde er in zich over zijn aversie tegen Chomsky's linguïstieke opvattingen – waar hij als UvA-neerlandicus nogal mee te maken kreeg – heen te zetten. Hij wist *Tirade*-redacteuren Geert van Oorschot en Gerard Reve tot plaatsing te dwingen door met stopzetting van zijn medewerking aan *Tirade* te dreigen.[48] Wilmink maakte een mooie vertaling van Chomsky's essay. Plaatsing had naar verluidt een grote uittocht uit de *Tirade*-redactie tot gevolg.[49] Een tweede Nederlandse vertaling van dit essay verscheen enige tijd later in de genoemde Bruna-bundel.[50]

Chomsky betoogde in zijn essay dat alle mensen verantwoordelijkheden hebben. En dus ook intellectuelen. Zij kunnen die verantwoordelijkheden door hun maatschappelijke positie relatief gemakkelijk op zich nemen, en er ook daadwerkelijk iets mee doen. Zo hebben zij doorgaans gemakkelijk toegang tot de media. Vooral intellectuelen moeten dus hun nek uitsteken. Intellectuelen hebben hierdoor grote, in ieder geval bovengemiddelde, verantwoordelijkheden. Daarbij is het vooral van belang je in te zetten voor zaken die je beïnvloeden kunt. Jeremiëren over wat er mis is elders, zoals ooit in de Sovjet-Unie is te gemakkelijk, zo betoogde Chomsky in zijn Huizinga-lezing.[51]

Het belang van Chomsky's politieke werk kan nauwelijks overschat worden. Voor oorzaken en gevolgen van Amerika's dertigjarige (!) oorlog (1946-1975) in Indochina moest je lange tijd zeker *niet* bij de officiële Amerikaanse academische politicologie zijn, zoals Bart Tromp[52] in 1977 vaststelde. Chomsky zette, aldus Tromp, de Amerikaanse politieke wetenschap voor schut door in zijn eentje, in vier jaar tijd, vier boeken over Indochina te publiceren: *American power and the new mandarins* (1969), *At war with Asia* (1971), *For reason of state* (1973) en *The Backroom Boys* (1973). Het 'onafhankelijke' academische onderzoek dat wel verscheen, zoals dat van de roemruchte *RAND Corporation,* was vóór alles instrumenteel: daarin ging het kritiekloos om efficiency en dergelijke.[53]

Over de waarde van Chomsky's politieke werk wordt verschillend gedacht. Chomsky zelf ziet zich vooral als commentator, zeker niet als iemand die op dit terrein wetenschap bedrijft. Daarbij is het van belang te beseffen dat Chomsky – zoals eerder gemeld – niet zo heel erg onder de indruk lijkt van de sociale wetenschappen, de politieke wetenschap niet uitgezonderd. Zijn theorie over het sociale en het politieke past naar eigen zeggen dan ook op de achterkant van een postzegel.[54] '(W)orld affairs are trivial: there's nothing in the social sciences or history or whatever that is beyond the intellectual capacities of an ordinary fifteen-year-old. You have to do a little work, you have to do some reading, you have to be able to think but there's nothing deep – if there are any theories around that require some special kind of training to understand, then they've been kept a carefully guarded secret.'[55] Theoretiseren over de buitenlandse politiek als de spreekwoordelijke 'hogere krijgskunde' die slechts door een handjevol specialisten kan worden begrepen wordt door Chomsky verworpen. Hoezo theorie? De feiten én een rationele argumentatie moeten voldoende zijn.[56]

In het vakgebied internationale betrekkingen wordt Chomsky's werk doorgaans genegeerd. Er zijn een paar uitzonderingen. Het Britse vakblad *Review of International Studies* publiceerde in 2003 een *Forum on Chomsky*, met bijdragen van specialisten en een reactie van Chomsky.[57] Dat laatste werd een artikel waarin hij onderstreepte waar het in zijn werk om gaat: *moral truisms* en *emperical evidence.* Enkele jaren later zou Osborn in dezelfde *Review* voorstellen Chomsky in te delen bij de 'the realist tradition' binnen het vakgebied.[58] Chomsky ging akkoord. Osborn citeert uit een brief: 'It seems to me that when issues are clarified, "left realism", or perhaps more accurately, realism that accepts fundamental moral principles, such as the principle of universality-is a concept that makes perfect sense. I (…) do not see any reason why anarchists should object to "realist" analysis of state action. In fact they should welcome it.' Tegelijkertijd lijkt Chomsky vooral bezig 'internationale betrekkingen' als wetenschappelijke discipline onderuit te halen.[59] Potentiële medestanders haakten daarom nogal eens af. Ten onrechte. Want ook Chomsky hanteert – onvermijdelijk – een aantal theoretische uitgangspunten. Het meest duidelijk in de studie *Manufacturing Consent* die Chomsky schreef met Ed Herman.[60] Beide auteurs ontwikkelden een theorie en die doet er toe, aldus Edgely.[61] Mullen en Klaehn spreken zelfs van een 'invaluable tool' bij het goede begrip van de media in kapitalistische maatschappijen.[62]

De eerder aangehaalde Tromp ontwaarde al veel eerder in Chomsky's werk een belangrijke hypothese. Een overheidsapparaat dat grotendeels wordt bemenst door voormalige en/of toekomstige managers en advocaten van grote, op wereldschaal opererende ondernemingen

wordt door die ondernemingen beïnvloed. Onderzoek naar die, door Chomsky theoretisch veronderstelde invloed van de mannen en vrouwen kan uiteraard zinvolle inzichten opleveren.[63]

Interessant is nog de opvatting van de Britse politicoloog Prichard die sowieso vindt dat 'het internationale' in de anarchistische theorievorming nagenoeg ontbreekt.[64] Chomsky leverde die bijdrage volgens Prichard in ieder geval niet.[65]

CHOMSKY'S CRITICI

Het politieke werk van Chomsky is, zacht gezegd, omstreden. Wordt hij door de gevestigde wetenschap en de media voornamelijk genegeerd, op internet is heel veel ellende die Chomsky over zich kreeg uitgestort terug te vinden. Om zijn politieke opvattingen heeft hij altijd onder vuur gelegen. Toch heeft hij bij mijn weten nooit aanleiding gezien om zijn opvattingen te herzien of aan te passen, zeker niet aan heersende opvattingen of dominante meningen. En dus ook niet aan de criteria van redacties van als *liberal* bekend staande media als de *New York Review of Books* of *The Nation.* Chomsky kreeg dan ook nogal eens ruzie. Bijvoorbeeld met de redactie van die *New York Review.* Het blad publiceerde vele van zijn artikelen, waaronder zijn *Notes on Anarchism.* Zijn kritische stukken over Israël publiceerde hij overigens bij voorkeur elders.[66] In 1979 ging het echter toch mis: een nieuw aangetreden NYRB-redactie weigerde Chomsky's commentaar op de Parijse akkoorden tussen de VS en Vietnam te publiceren.

Sommige van zijn ruzies werden kwesties. Dat waren er op zijn minst drie. Te weten de affaire-Faurisson, de kwestie Cambodja en uiteraard 9/11. Vriend en co-auteur Herman schreef, ongetwijfeld met Chomsky's instemming, dat hij onder de eerste twee kwesties echt geleden heeft: '(T)he intellectual and moral drain was severe.' Het kostte hem veel energie, alleen al vanwege de honderden brieven die hij rond beide kwesties schreef.[67] Maar zijn mening aanpassen, daar is Chomsky niet van. Ook zijn visie op 9/11 stak hij niet onder stoelen of banken.[68] In een interview op de dag van de ramp veroordeelde hij de aanslag maar vergeleek deze ook met het bombardement van Clinton op de Al-Shifa medicijnenfabriek in 1998 in Soedan: 50 procent van de medicijnen in dat land werden dáár geproduceerd.[69] Later vergeleek hij 9/11 met wat *the first 9/11* is gaan heten. Met 11 september 1973 dus, toen de VS in Chili de democratisch gekozen linkse regering van Allende met een militaire staatsgreep omver wierpen en het brute regime van Pinochet aan de macht hielpen. Chomsky's 9/11-commentaren kostten hem zijn vriendschap met Christopher Hitchens. Deze Hitchens schreef in 2001 nog een moedig boek met de veelzeggende titel *The trial of Henry Kissinger*[70] en steunde Chomsky in de Cambodjakwestie met het artikel *The Chorus and Cassandra.*[71]

De eerste kwestie, de affaire-Faurisson[72] dus, heeft een lange voorgeschiedenis, vanwege Chomsky's visie op Israël en de Palestijnen. Zoals veel criticasters van de staat Israël werd Chomsky herhaaldelijk beschuldigd van anti-semitisme. Wat daarbij dus goed uit kwam was een tekst die hij schreef over de vrijheid van meningsuiting die, zonder zijn medeweten, als een voorwoord in een boek van de Franse gaskamer-ontkenner Faurisson terecht zou komen. Een – achteraf door Chomsky betreurde – poging om deze publicatie tegen te houden mislukte.[73] Voor Chomsky was de affaire niets meer of minder dan een *civil liberties*-issue. Daarbij is het goed te beseffen dat het recht op vrijheid van meningsuiting in de VS breder, of misschien moet je zeggen dieper is dan in Europa, en mede daardoor ook veel beter beschermd is dan in Europa.[74]

Een tweede kwestie betreft *Cambodja*, of *Kampuchea*, zoals het land ten tijde van het regime van Pol Pot, zeker door de medestanders van het regime, genoemd werd. En inderdaad: dan hebben we het over het bewind van de Rode Khmer (1975-1979), over de Killing Fields en de knekelhuizen. Pol Pot c.s. hebben de dood van 1,7 miljoen mensen op hun geweten.[75] Maar, zoals I.F. Stone al in 1959 in zijn *Weekly* schreef: 'Cambodia is another of those far countries in which our military and intelligence do pretty much as they please.'[76] Van hetgeen Chomsky over Cambodja schreef nam ik voor het eerst kennis in de tweedelige studie *The Political Economy of Human Rights* uit 1979. In een recensie in een derde-wereldblad schreef ik dat Chomsky en co-auteur Herman 'zeer gedetailleerd het mechanisme beschrijven waardoor Pol Pot wel en Suharto niet als bruut wordt afgeschilderd'.[77] Vrijwel tegelijkertijd vond op Oost-Timor door het Indonesische leger namelijk een slachting plaats, op een zelfde schaal als waarop dat in Cambodja gebeurde. Chomsky en Herman konden aan de hand van openbare bronnen laten zien dat dat met goedkeuring van de Amerikanen begon. Het zijn vervolgens de verschillen in media-aandacht die Chomsky en Herman in hun boek aan de kaak stelden. Dat Chomsky ooit de Rode Khmer verdedigd zou hebben, heb ik dan ook nooit serieus kunnen nemen. De verwijten waren desalniettemin enorm. Pijnlijk was vooral de kritiek van iemand als de Engelse linkse historicus Lukes. 'Chomsky not only betrays the responsibilities of intellectuals, but himself,' schreef hij in het *Times Higher Education Supplement.*[78] Daar bleef het uiteraard niet bij. Zo was daar New York Times-journalist Stephen J. Morris. Hij schreef het openingshoofdstuk Whitewashing dictatorship in communist Vietnam and Cambodia in de door Collier en de ex-stalinist Horrowitz samengestelde Anti-Chomsky Reader.[79] Voor wie nog aan de motieven van beide samenstellers van de bundel twijfelden: deze bundel sluit af met twee artikelen met kritiek op Chomsky's taalkundige werk.

Roel Burgler, van 1972 tot 1975 redacteur van *De Vrije* en tegenwoordig werkzaam als fotograaf, promoveerde in 1990 op de Rode Khmer.[80] In zijn proefschrift, door mij in dit blad ooit kort gemeld,[81] citeerde Burgler Chomsky meerdere malen. Burgler liet mij desgevraagd weten dat, (ook) in zijn visie, Chomsky in zijn werk vooral de kwalijke rol van het westen, met name die van de VS, wilde benadrukken. Burgler trekt een vergelijking met het anti-VS protest tijdens de Vietnam-oorlog: 'Wij lieten ons toen ook niet uit over de Vietnamese communisten. Wat niet hetzelfde is als het met ze eens zijn, maar we richten ons op de grotere vijand.'[82] Eerder hadden Chomsky en Herman Amerikaanse publicaties over Cambodja besproken in *The Nation,* in 1977, op een moment dat er nog niet zo heel veel bekend was over de situatie in Cambodja. En dus zouden de media de situatie van zoveel mogelijk kanten belicht moeten hebben. Wat

ook wil zeggen dat *alle* bronnen bekeken moeten worden.[83] In die recensie werd onder meer *Cambodia: Starvation and Revolution* van Hildebrand en Porter besproken. Dat boekje was inderdaad positief over de politiek van Pol Pot en de zijnen. Het werd door de media genegeerd. Daar wezen Chomsky en Herman op. En op de mogelijke rol die de Amerikaanse – veelal geheime – bombardementen[84] speelden: als gevolg van die bombardementen waren allereerst heel veel Cambodjanen naar de hoofdstad Phnom Pen gevlucht. Zij speelden de Rode Khmer waarschijnlijk ook in de kaart. Burgler: 'De Amerikanen hadden hun leven verwoest, de Rode Khmer vocht tegen de Amerikanen (…). Dus begrijpelijk dat zij zich bij hen aansloten.'[85] Mensen terug proberen te sturen naar het platteland was op zich geen irrationeel beleid, zo stelt ook Burgler in zijn studie. Elke regering had dat waarschijnlijk geprobeerd. In 1986 onderstreepte Chomsky nog maar eens dat hij al in 1977 de 'barbarity' en de 'brutal practice' van de Rode Khmer veroordeelde.[86] Herman bespreekt in zijn eerder aangehaalde artikel een aantal reacties uit de pers. Een flink aantal auteurs daarvan had aantoonbaar de relevante artikelen niet gelezen. Al met al echt ongelofelijk![87]

Het politieke werk van Chomsky lijkt soms niet zo heel erg veel met zijn anarchisme te maken te hebben. Die link met het anarchisme is er echter wel degelijk en werd door Rudolf de Jong in zijn *Anton Constandse*-lezing, waarin hij Chomsky's werk over Latijns- Amerika analyseerde, kernachtig samengevat. Chomsky liet daarin zien wat er gebeurt als de buitenlandse politiek van een land als de VS aan een economische elite wordt overgelaten…[88] Je hoeft geen anarchist te zijn om het daar mee eens te zijn. Min of meer hetzelfde punt, maar dan wat anders geformuleerd, maakte de eerder aangehaalde Osborn: Chomsky's politieke werk laat zien dat de these van de klassieke politiek filosoof Hobbes, dat de staat er is om de *vrede* te dienen, ruwweg wekelijks weerlegd wordt.[89]

Ook Chomsky's taaltheorie kan uiteraard maatschappelijke effecten hebben. Zelf sprak hij ooit de hoop uit, dat 'the intensive study of one aspect of human psychology – human language – may contribute to a humanistic social science that will serve, as well, as an instrument for social action.'[90]

NOTEN

Gegevens over in de noten vermelde titels staan in de lijst die na de noten is opgenomen.

(1) Norman Mailer geciteerd door Otero (ed.) 2004, p. 19. – (2) Jaggi 2001. – (3) Chomsky en Herman 1988, p. 114. – (4) Dat verzoek deed ook de band REM, zie discoverthenetworks.org – (5) Zie de paragraaf *Rockin' Chomsky* in Barsky 2007, pp 13-28; vgl. Billingsley 1996. – (6) Chomsky 1992. – (7) Jaggi 2001. – (8) Barsky 2007, p.v. – (9) Barsky 1997, p.1. – (10) Ongetwijfeld mede daardoor nauwelijks een kritische biografie. Zie bijv. de recensies van Goldsmith 1998 en, in Nederland, Brandt Corstius 1997. – (11) Marcus 2013, vgl. Barsky 1998, p. 81. – (12) Jaggi 2001. In 2014 publiceerde Avi Chomsky *Undocumented: How immigration became illegal*, Boston (Beacon). – (13) Chomsky in: Pateman (ed.) 2005, p. 123. – (14) Zie bijv. http://en.wikipedia.org/wiki/Discourse_on_Inequality – (15) Uiteraard niet Rousseau's latere ideeën zoals ontwikkeld in zijn *Du contract social ou principes du droit politique* (1762) dat door anarchisten – op goede grond – stevig bekritiseerd werd. – (16) Een goed overzicht van de klassiek-liberale achtergrond van Chomsky's anarchisme geeft Marshall 2004, zie ook Edgley 2000, pp 47-53. – (17) Woodcock 1974. Vgl. Marshall 2004, p.626n2. – (18) Zie interview, Chomsky 1996a. – (19) Deze inleiding was een bewerking van Chomsky's essay *Notes on Anarchism*, in 1970 verschenen in de *New York Review of Books*. Een latere versie verscheen in Chomsky 1973a, pp 370-386; recenter in Pateman (ed.) 2005, pp 118 – 132 en in Schneider (ed.) 2013, pp 1-20. – (20) Chomsky 2003. – (21) Fromm 1976. – (22) Chomsky 1990. p. 57. – (23) Chomsky in: Pateman (ed.) 2005, p. 227. Zie aldaar ook pp 7-8. – (24) 'That is what have always understood as to be the essence of anarchism: the conviction that the burden of proof had to be placed on authorithy, and that it should be dismanteld if that burden cannot be met', Chomsky (1995) in Pateman (ed.) 2005, p. 178. – (25) Chomsky 1970a. – (26) Zie ook de bijdrage van Rudolf de Jong elders in dit nummer. – (27) Chomsky 1959 over Skinner 1957, zie ook Chomsky 1973a. – (28) Zie ook de de linguïstiek van Chomsky vooral ook de bijdrage van Susann Fischer elders in dit nummer. – (29) Chomsky over Skinner 1972, ook verschenen in Chomsky 1973a. – (30) Chomsky 1971, hier geciteerd naar Chomsky 1973a, p. 319. Zie ook Tromp 1977, p. 50, onder verwijzing naar Chomsky 1970a, pp 46-49. – (31) Chomsky 1957, p. 15. Zie ook Fischer elders in dit nummer; vgl. Van Oostendorp 2011, p. 313. – (32) Vgl. Lenneberg 1967. – (33) Hauser, Chomsky et al. 2002. – (34) Zie Gould en Lewontin 1979 en Pinker 1994. – (35) Buskes 2009, pp 168 – 169. – (36) Zie Elders (ed.) 1974. – (37) Zie Van Eck en Bauer 1992. – (38) Goldsmith 1998, pp 173 e.v. – (39) Vgl. Otero 2004, p. 46 waar hij stelt dat het MIT Chomsky 'breathing space' bood, juist vanwege 'the limited number of potential antagonists in the "humanities" in a university that focuses on advanced technical knowledge'. – (40) Zie Koerner 1994, Goldsmith 1998 en Murray 1980 en 1998. – (41) Chomsky liet mij desgevraagd per brief (d.d. Dec 15, 2014) weten het werk van Feyerabend zeer leerzaam te vinden. – (42) Staal, 1968, p.6. Staal recenseerde veel van Chomsky's vroege werk. Chomsky bood hem in 1967 een escape uit Amsterdam door hem een gasthoogleraarschap aan het MIT aan te bieden. Het jaar daarop werd Staal hoogleraar in Berkeley. De sanskritist Staal wees later op een aantal Indiase voorlopers, waaronder Panini, van Chomsky's linguïstiek, zie Staal 1975. – (43) Zie bijv. Tromp 1977, p. 50. – (44) Edgley 2000, p. 154. – (45) In een interview in 2012 werd Chomsky (Chomsky 2014, p. 77) gevraagd een oordeel te geven over de analyse van Wallerstein als zou het kapitalisme de ineenstorting nabij zijn. In zijn antwoord wees Chomsky er op dat "het kapitalisme" niet bestaat, gaat niet echt in op de vraag en wijst op zijns inziens andere, belangrijkere zaken. Een vergelijkende analyse is mij niet bekend; Robbins (2012) behandelt beide auteurs wel maar vanuit een ander, relatief beperkt perspectief. Duidelijk is wel dat Chomksky "de staat" vele malen belangrijker vindt dan Wallerstein. Vermeldenswaard is dat Wallerstein in 1997 een bijdrage leverde aan de mede door Chomsky geredigeerde (en mij vooralsnog onbekende) bundel *The Cold War and the university*. Wallerstein levert iedere maand per e-mail een altijd interessant commentaar op een actueel thema uit de wereldpolitiek. Abonneren kan via www.wallerstein.com . – (46) Chomsky 1967. – (47) Chomsky 1967a. – (48) Wilmink in privécorrespondentie, januari 1967, zie Reijt en Wilmink (red.), p. 114; vgl. in de zelfde bundel Etty p. 18. Ongetwijfeld meer hierover in haar aangekondigde Wilmink-biografie. Wij houden ons hart vast. – (49) Aldus Mooren 2005, p. 167. Ik heb hier verder vooralsnog niets over kunnen vinden. – (50) Chomsky 1979a, pp 255 -289. – (51) Chomsky 1977. – (52) Tromp (1944-2007) werd in 1990 benoemd tot bijzonder hoogleraar internationale betrekkingen aan de UvA. – (53) Van de eerste twee boeken verschenen bij Uitgeverij Van Gennep ook Nederlandse vertalingen. – (54) Edgley 2000, p. 6. – (55) Chomsky in Mitchell en Schoeffel (eds.) 2002, p. 137. – (56) Osborn 2009, p. 367. – (57) Herring en Robinson (eds.) 2003. – (58) Osborn 2009. – (59) Osborn 2009, p. 368, vgl. aldaar n86. – (60) Edgley 2000, pp 154-157. – (61) Edgley 2000, aldaar. Zie vooral ook Rai 1995, Ch 2, pp 19-47. – (62) Mullen en Klaehn 2010. – (63) Tromp 1977a, p. 45, vgl. Chomsky 1973, pp 11-12. – (64) Prichard 2010, p. 30. – (65) Prichard deed zelf een aantal interessante pogingen daar verandering in te brengen. Volgens Prichard is vooral het werk van Proudhon hier vruchtbaar voor te maken, zie Prichard 2007. – (66) Wrong 1970, p. 56. – (67) Herman 1994, p. 609. – (68) Chomsky 2001. – (69) Chomsky 2001, pp 44-54. – (70) Hitchens 2001. – (71) Hitchens 1985. Over Chomsky's vergelijkende methode zie Robbins 2009, ook in Robbins 2012. – (72) Zie ook de bijdrage van Rudolf de Jong elders in dit nummer. – (73) Herman 1994, pp 600-601. – (74) Vgl. Chomsky 1990, p. 58. – (75) Kiernan 2012, p. 86. – (76) Stone in zijn Weekly, 7: 38 (12 Oct, 1959), hier geciteerd naar Middleton (ed.)1974, p. 197. – (77) Bronsveld 1980, p. 9. – (78) Lukes 1980. Er volgde een discussie, zie Chomsky 1980 en Lukes 1981. Vele anderen blijken er zich-per brief-mee bemoeid te hebben, zoals Ken Coates en Ralph MIliband, zie http://stevenlukes.files.wordpress.com/2012/05/lukes_chomsky_debate_1980_1981-2.pdf. Op de website van Lukes is hierover niets meer te vinden, op Chomsky.info evenmin. – (79) Morris 2004. – (80) Burgler 1990. – (81) Zie *de AS*, 91, p. 56. Ik hoopte daar zelfs nog op een recensie van Chomsky. Er verschenen positieve besprekingen van

Burgler's studie in *de Volkskrant* (Kreuzer 1990) en Trouw (Boevink 1990). – (82) Burgler per e-mail, 20 juli 2014. – (83) Chomsky en Herman 1977. – (84) Owen en Kiernan 2006. – (85) Roel Burgler per e-mail, dd 21 december 2014. – (86) Chomsky 1986, p. 33. – (87) Herman 1994, pp 603-604. – (88) De Jong 2013, p. 58. – (89) Osborn 2009, p. 369; vgl. Edgely 2000, pp 108-111. Zie over 'de staat' in Chomsky's analyses Edgley 2009, pp 24-30. – (90) Chomsky 1973a, p. 406. Vgl. Smith 2004, p. 188.

BRONNEN EN LITERATUUR

Allen, J.P.B., en Paul van Buren 2009? *Chomsky over taal.* Spectrum Utrecht/Antwerpen. Bewerkte vertaling van studie uit 1970. Vele malen herdrukt en nog altijd verkrijgbaar.

Barsky, Robert F. 1998 *Noam Chomsky. A life of dissent*. Boston. Eerder (1997) verschenen als hardcover, Montreal.

Barsky, Robert F. 2007 *The Chomsky effect. A radical works beyond the ivory tower*, Boston.

Billingsley, K.L. 1996 'Noam Chomsky, Punk Hero' in: *Heterodoxy*, online op: https://groups.google.com/forum).

Boevink, Wim 1990 'Met voorbedachten rade' in: *Trouw* 16 juni p. 29. Bespreking van Burgler.

Brandt Corstius, Hugo 1997 'Zoete koek van Noam Chomsky' in: *NRC-Handelsblad* 19 juli. Bespreking van Barsky 1997.

Bronsveld, Cees 1980 'Noam Chomsky: Mensenrechten?' in: *NIO-Kroniek* 9 pp 27–28. Bespreking van Chomsky en Herman 1979.

Bronsveld, Cees 1995 'Noam Chomsky' in: *de AS* 111 p. 57. Bespreking van Rai 1995.

Burgler, R. A. 1990 *The eyes of the pineapple. Revolutionary intellectuals and terror in democratic Kampuchea*, Nijmegen/Saarbrücken/Fort Lauderdale (diss. Katholieke Universiteit Nijmegen).

Buskes, Chris 2009 *Evolutionair denken. De invloed van Darwin op ons wereldbeeld*, Amsterdam.

Chomsky 1957 *Syntactic structures*, Den Haag.

Chomsky 1959 'Verbal behavior' in: *Language* 35 pp 26–58. Bespreking van Skinner 1957.

Chomsky 1966 'The responsibility of intellectuals' in: *Mosaic* 7:1 pp 2–16.

Chomsky 1967 'The responsibility of intellectuals' in: *New York Review of Books* Feb. 23.

Chomsky 1967a 'De verantwoordelijkheid van intellectuelen' in: *Tirade*, 126-127, pp 330–357.

Chomsky 1968 (interview met –) Frits Staal, 'In gesprek met Noam Chomsky' in: *De Gids* 131 pp 6-18.

Chomsky 1970 'A special supplement: Cambodia' in: *New York Review of Books* June 4.

Chomsky 1970a *De macht van Amerika en de nieuwe mandarijnen,* Utrecht. Vertaling van *American power and the new mandarins* (1967).

Chomsky 1970b *De verantwoordelijkheid van intellectuelen*, in: Chomsky 1970a, pp 255–289, 320.

Chomsky 1971 'The case against B.F. Skinner' in: *New York Review of Books,* December 30, pp 18–24. Review van Skinner 1972. Ook verschenen als 'Psychology and Ideology' in: Chomsky 1973 pp 318–369; online versie op Chomsky.info.

Chomsky 1973 *The backroom boys,* London. Chomsky 1973a *For reason of state,* New York.

Chomsky 1977 *Intellectuals and the state/De intellectuelen en de staat*. Johan Huizinga Lezing, Baarn.

Chomsky 1978 'The cynical farce about Cambodia' in: *Dissent*, 28 juni pp 386–389. Ook in: Otero (ed.) 2003 pp 67–71, online-versie op chomsky.info.

Chomsky 1981 '(Letter to the editor) The truth about Indochina' in: *Times Higher Education Supplement, New York.*

Chomsky 1986 'Visions of righteousness' in: *Cultural Critique* 3 pp 10–43.

Chomsky 1987 'Cambodia' in: James Peck (ed.), *The Chomsky Reader*, New York. Onder de titel 'Decade of genocide in review' eerder verschenen in *Inside Asia* Febr./Mrch. 1985.

Chomsky 1990 (interview met –) Frank Albers, 'De rol van de kenner' in: *Nieuw Wereld Tijdschrift* 5 pp 54–63.

Chomsky 1992 (interview met -) Charles M. Young, 'Noam Chomsky. Anarchy in the USA' in: *Rolling Stone*, 28 mei pp 42–47, 70–73.

Chomsky 1996 'Goals and visions' in: *Visions of Freedom Collective, versions of freedom. An anthology of anarchism*, Sydney, pp 3–20.

Chomsky 1996a (interview met –), Tom Lane, *Znet*, Dec. 23, online-versie op chomsky.info.

Chomsky 2001 *9/11*, New York.

Chomsky 2003 'Introduction', in: Anton Pannekoek, *Workers' Councils*, Edinburgh/Oakland, pp i-xxxiv.

Chomsky 2004 *Language and Politics*, Oakland, 2nd Edition, by C.P. Otero (ed.). Met een introductie van C. P. Otero, zie Otero 1988 (2004).

Chosmky 2009 *Cartesian linguistics. A chapter in the history of rationalist thought*, Cambridge/New York.

Chomsky 2010 *The evil scourge of terrorism: Reality, construction, remedy,* Erich Fromm Lecture, Stuttgart, 23 maart.

Chomsky 2011 'De verantwoordelijkheid der intellectuelen, redux: Dwars denken' in: *De Groene Amsterdammer*, 13 oktober pp 24–29.

Chomsky 2014 *Power systems. Converations with David Barsamian*, London. Origineel New York 2012.

Chomsky en Edward S. Herman 1977 'Distortions at forth hand' in: *The Nation* June 6.

Chomsky en Edward S. Herman 1979 *The political economy of human rights*. Montreal/London.

Chomsky en Edward S. Herman 1979a Vol. 1, *The Washington Connection and Third World Fascism*. Montreal/London.

Chomsky en Edward S. Herman 1979b Vol. 2, *After the cataclysm: Postwar Indochina and the reconstruction of the imperial ideology*. Montreal/London.

Chomsky, en Edward S. Herman 1988 *Manufacturing consent. The political economy of the mass media*, New York/Toronto.

Collier, Peter en David Horrowitz (eds.) 2004 *The anti-Chomsky reader*, San Francisco. Eck, Caroline van en Hende Bauer 1992 'De Chomsky-Bolkestein controverse: een grensverkenning van de mogelijkheden om de logica op de politiek toe te passen' in: *De Gids* 155, pp 539-544.

Edgley, Alison 2000 *The social and political thought of Noam Chomsky,* London. Edgley, Alison 2009 'Manufacturing consistency: social science, rhetoric and Chomsky's critique' in: *Westminster Papers in Communication and Culture* 6, pp 23-42.

Elders, Fons (ed.) 1974 *Reflexive water: The basic concerns of mankind,* London.

Fromm, Erich 1976 *To have or to be?,* New York.

Goldsmith, John 1998 in: *Journal of the History of Behavioral Sciences* 34, pp 173-180. Review van Barsky 1997.

Gould, S. J. en R.C. Lewontin 1979 'The spandrels of San Marco and the Panglossian paradigm: a critique of the adaptionist programme' in: *Proceedings of the Royal Society of London, Series B,* 205:1161, pp 581-598.

Guérin, Daniel 1970 *Anarchism,* New York, with an introduction by Noam Chomsky.

Harpham, Geoffrey Galt 1999 'Chomsky and the rest of us' in: *Salmagundi* 121/122 pp 211-237. Bespreking van Barsky 1997.

Hauser, Marc D., Noam Chomsky en W. Tecumseh Fich 2002 'The faculty of language: what is it, who has it, and how did it evolve' in: *Science* 298 pp 1569-1579.

Herman, Edward S.1994 'Pol Pot, Faurisson and the process of derogation' in: Carlos P. Otero (ed.) *Noam Chomsky. Critical assessments,* Vol. III, Tome II, London, pp 598-615.

Herring, Eric, en Piers Robinson (eds.) 2003 'Forum on Chomsky' in: *Review of International Studies* 29, pp 551-620. Met bijdragen van de redacteuren en van Doug Stokes, Mark Laffeu en Chomsky.

Hilderbrand, George C. en Gareth Porter 1976 *Cambodia. Starvation and revolution,* New York/London. Er verscheen een mij vooralsnog onbekende Nederlandse vertaling, met een voorwoord van Ernst Utrecht.

Hitchens, Christopher 1985 'The Chorus and Cassandra: What everyone knows about Noam Chomsky' in: *Grand Street* 5:1 pp 106-131.

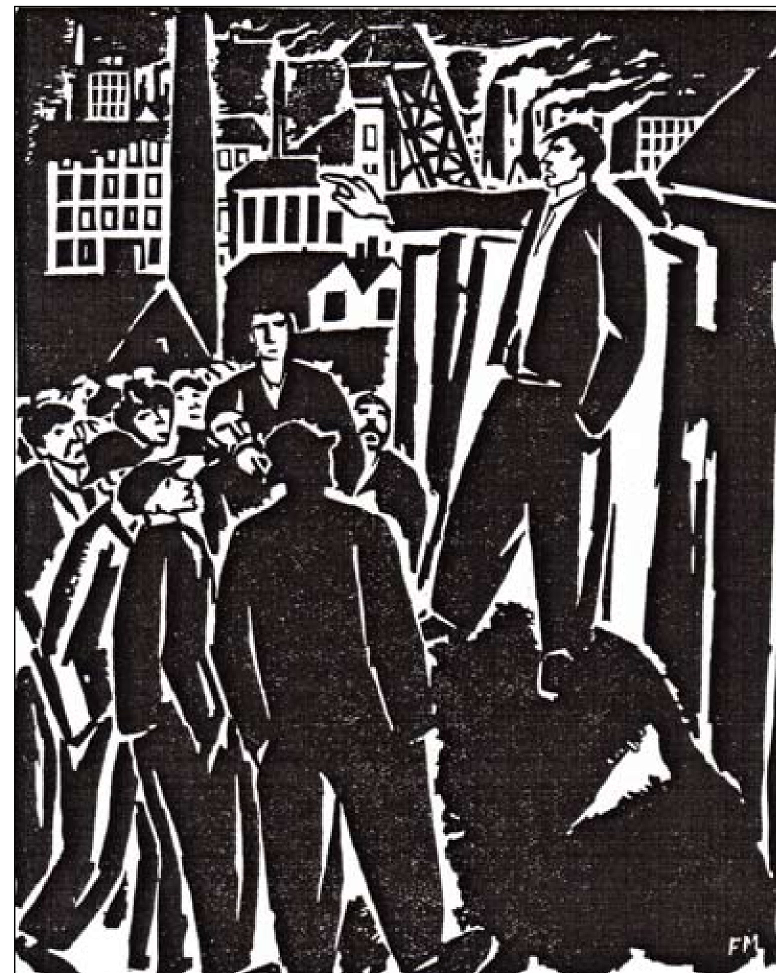
Hitchens, Christopher 2001 *The trial of Henry Kissinger,* London/New York.

Jaggi, Maya 2001 'The Guardian Profile: Noam Chomsky. Conscience of a nation' in: *The Guardian,* 20 Jan.

Jong, Rudolf de 2013 'Drie libertairen en Latijns-Amerika. Constandse, Chomsky en Mercier' in: *de AS*, 181/182 pp 50-58. Kiernan, Ben 1979 'Vietnam and the governments and people of Kampuchea' in: *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 11:4 pp 19-25.

Kiernan, Ben 2012 'De genocide in Cambodja, 1975-1979' in: Barbara Boender en Wichert ten Have

(red.), *De Holocaust en andere genociden*, Amsterdam, pp 73-95.
Koerner, E. F. K. 1994 'The anatomy of a revolution in the social sciences. Chomsky in 1962' in: *Dhumbadji* 1:4, pp 3-17.
Kreutzer, Ruud 1990 'De Rode Khmers zijn milder geworden, maar streven nog hetzelfde doel na', in: *de Volkskrant* 19 mei p. 39. Bespreking van Burgler 1990. Laffey, Mark 2003 'Discerning the patterns of world order: Noam Chomsky and international theory after the Cold War' in: *Review of International Studies* 29:4 pp 587-604.
Lammers, A. 1977 'Criticus van de Amerikaanse orde' in: *NRC-Handelsblad* 25 november, katern CS p. 3.
Lenneberg, Eric H. 1967 *Biological foundations of language,* New York. Met appendices van o.a. Noam Chomsky.
Lukes, Stephen 1980 'Chomsky's betrayal of truths' in: *Times Higher Education Supplement 7* (November) p. 31.
Marcus, Gary 2013 'Happy birthday Morris Halle' in: *The New Yorker* July 19 p. 17.
Marshall, Peter 2004 'Noam Chomsky's anarchism' in: Carlos P. Otero (ed.) *Noam Chomsky. Critical assessments*, London, Vol. III, Tome II, pp 616-628.
Middleton, Neil (ed.) 1974 The I.F. Stone's Weekly reader, New York. Mitchell, Peter R., en John Schoeffel (eds.) *2002 Understanding power. The indispensable Chomsky,* New York.
Mooren, Piet 2005 'Willem Wilmink 1936-2003' in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, 2003-2004,* Leiden, pp 162-179.
Morris, Brian 1992 'Chomsky's anarchism' in: *Freedom*, 53: 8 (18.4.1992), p. 4.
Morris, Stephen J. 2004 'Whitewashing dictatorship in Vietnam and Cambodia' in: Collier en Horowitz (eds.) 2004, pp 1-34.
Mullen, Andrew, en Jeffery Klaehn 2010 'The Herman–Chomsky Propaganda Model: a critical approach to analysing mass media behaviour' in: *Sociology Compass* 4:4 pp 215-290.
Murray, Stephen O. 1980 'Gatekeepers and the >Chomskian revolution<' in: *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 16:1 pp 73-88.
Murray, Stephen O. 1998 'More on gatekeepers and Noam Chomsky's writings of the 1950s' in: *Historiographia Linguistica* 12:3 pp 343-353.
Oostendorp, Marc van 1998 'Een Marsmannetje in de taalkunde. Noam Chomsky zeventig jaar' in: *Onze Taal* 67:12 pp 311-314.
Oostendorp, Marc van 2011 'Iconen van de taalkunde (1): De universele grammatica van Noam Chomsky' in: *Onze Taal* 80:11 pp 312-313.
Osborn, Ronald 2009 'Noam Chomsky and the realist tradition' in: *Review of International Studies* 35 pp 351-370.
Otero, C.P. 1988/2004 *Introduction: The third emancipatory phase of history* in: Otero (ed.) 2004, pp 9-56.
Otero, C.P. (ed.) 2003 *Noam Chomsky, Radical priorities,* Oakland/Edinbugh, exp. 3rd ed.
Otero, C.P. (ed.) 2004 *Noam Chomsky, Language and politics*, Oakland /Edinburg, exp. 2nd ed.
Owen, Taylor en Ben Kiernan 2006 'Bombs over Cambodia' in: *The Walrus* (Canada), pp 61-69 (yale.edu/cgp_Walrus_CambodiaBombing en: japanfocus.org/-Ben-Kiernan/2420).
Pateman, Barry (ed.) 2005 *Chomsky on anarchism,* Edinburgh.
Pinker, Steven 1994 *The language instinct. The new science of language and mind,* New York.
Prichard, Alex 2007 'Justice, order and anarchy. The international political theory of Pierre-Joseph Proudhon 1809–1865' in: *Milennium. Journal of International Studies* 35 :3 pp 623-645.
Prichard, Alex 2010 'Deepening anarchism: international relations and the anarchist ideal' in: *Anarchist Studies* 18:2 pp 29-57.
Rai, Milan 1995 *Chomsky's politics,* London.
Reijt, Vic van der en Wobke Wilmink-Klein (red.) 2014 *Willem Wilmink. Zelfportret in brieven*, Amsterdam, met een inleiding van Elsbeth Etty.
Robbins, Bruce 2009 'Chomsky's Golden Rule: comparison and cosmopolitanism, in: *New Literary Review* 40:3 pp 547-565. Robbins, Bruce 2012 *Perpetual war. Cosmopolitanism from the viewpoint of violence*, Durham.
Schneider, Nathan (ed.) 2013 *Chomsky on anarchism*, New York.
Skinner, B.F. 1957 *Verbal behavior*, Acton.
Skinner, B.F. 1971 *Beyond freedom and dignity,* New York.

Smith, Neil 2004 *Chomsky. Ideas and ideals*, 2nd ed., Cambridge.
Staal, J.F. 1968 'In gesprek met Chomsky' in: *De Gids* 131 pp 6-18.
Staal, J.F. 1975 'The concept of metalanguage and its Indian background' in: *Journal of Indian Philosophy* 3:3 pp 315-354.
Tromp, Bart 1974 'Dit is München niet! Dit is Spanje!' in: *Vrij Nederland* 35, 3 aug.
Tromp, Bart 1977 'Het verklaren van een oorlog: Vietnam en de Amerikaanse politieke wetenschappen' in: *Transaktie* 6:1 pp 3-27.
Tromp, Bart 1977a 'De *Pentagonpapers* en de legenden van economisch imperialisme en wetenschappelijke politiek' in: Bart Tromp, *De samenleving als oplichterij*, Amsterdam, pp 39-64.
Woodcock, George 1974 'Chomsky's anarchism' in: *Freedom* 35:45 (Nov. 16), pp 4-5.
Wrong, Dennis H. 1970 'The case of the New York Review' in: *Commentary* 50:5 (Nov.), pp 49-63.

OVER KLASSENSTRIJD, REBELLIE EN SOLIDARITEIT

Noam Chomsky

In het najaar van 2011 gaf Noam Chomsky een lezing bij Occupy Boston op Dewey Square. Hij droeg de lezing op aan zijn vriend, de in 2010 overleden Howard Zinn, historicus en links activist. Zinn schreef het standaardwerk A peoples history of the United States *(over het ontstaan van de Verenigde Staten door de ogen van indianen, zwarten, vrouwen en arbeiders), maar ook toneelstukken als* Emma *over het leven van Emma Goldman en* Marx in Soho. *Chomsky herinnert aan het belang van Howard Zinn die geloofde in 'de ontelbare kleine acties van onbekende mensen' als basis voor 'de grote momenten' die uiteindelijk de geschiedenis in zullen gaan zonder de ontelbare kleine acties van onbekende mensen te noemen die het grote moment mogelijk hebben gemaakt. Chomsky stelt dat de Occupy-beweging, indien de banden die tijdens de acties tot stand komen, kunnen worden behouden gedurende een lange en moeilijke periode in de toekomst – want de overwinning komt niet makkelijk en snel – een historische en werkelijk belangrijke gebeurtenis in de Amerikaanse geschiedenis kan zijn. Hij noemt de Occupy-beweging zonder precedent, onvergelijkbaar sinds de jaren zeventig. (AdW*)*

In de jaren zeventig ontstond een belangrijk keerpunt in de Amerikaanse geschiedenis. Gedurende eeuwen – sinds de vorming van het land – was er sprake van een zich ontwikkelende natie. Niet altijd op een prettige manier, maar het was een zich ontwikkelende maatschappij en de algemene voortgang was in de richting van welvaart, industrialisatie, ontwikkeling en hoop. Er was een vrij constante verwachting dat dit zou doorgaan en dat was ook zo, zelfs in de zeer donkere tijden van de geschiedenis. Ik ben net oud genoeg om me de Grote Depressie te kunnen herinneren. In het midden van de jaren dertig, toen de situatie nog veel slechter was dan nu, was de gemoedstoestand van de mensen anders; er leefde een gevoel van 'we zullen er uit komen'. Ook onder de werklozen – waaronder veel van mijn familieleden – leefde het idee 'het zal beter worden'. Er waren militante arbeiders die zich organiseerden, vooral de CIO (Congress of Industrial Organizations) en mensen mobiliseerden. Het kwam tot sit-downstakingen, die zeer bedreigend zijn voor de werkgevers omdat een sit-down-staking één stap verwijderd is van het overnemen van een bedrijf en het te exploiteren in zelfbeheer. Het idee om de bedrijven over te nemen is een ontwikkeling die nu, af en toe, weer op de agenda staat en we moeten dat in ons achterhoofd houden. Ik kom er later op terug. Wetgeving in het kader van de *New Deal* kwam tot stand als resultaat van druk uit de bevolking.

Op dit moment is de situatie heel anders. Voor veel mensen in de Verenigde Staten bestaat een diepgaand gevoel van hopeloosheid, soms wanhoop. Ik denk dat dit vrij nieuw is in de Amerikaanse geschiedenis, en ik zie objectieve gronden voor die gevoelens van hopeloosheid.

DE-INDUSTRIALISATIE

In de jaren dertig konden werklozen anticiperen op het feit dat hun banen terug zouden komen. Het werk van een werkloze fabrieksarbeider vandaag de dag (de werkloosheid is bijna net zo hoog als tijdens de Depressie) zal, als de huidige tendensen doorzetten, nooit meer terug keren. Het keerpunt vond plaats in de jaren zeventig en één van de onderliggende factoren – vooral besproken door historisch econoom Robert Brenner – werd bepaald door de dalende winst in de industriële productie. Deze leidde tot een proces van de-industrialisatie en de-ontwikkeling in het westen en een verplaatsing van de industriële productie naar de Derde Wereld, waarbij de winsten groeiden maar de omstandigheden voor arbeiders zeer slecht waren. Tegelijk met deze de-industrialisatie in het westen ontstond daar een economie die niet gebaseerd was op productie van goederen maar op financiële manipulatie.

DE BANKEN

Vóór de jaren zeventig deden banken wat van hen verwacht wordt dat ze doen binnen een staatsgeleide kapitalistische economie. Zij investeerden ongebruikte gelden in een mogelijk nuttig doel zoals het verstrekken van hypotheken aan mensen die een huis wilden kopen. Dat veranderde dramatisch in de jaren zeventig. Vanaf de Tweede wereldoorlog tot in de jaren zeventig waren er geen financiële crises. Het was een periode van enorme groei, – de hoogste groei in de Amerikaanse geschiedenis en misschien wel in de economische geschiedenis; een aanhoudende groei gedurende de vijftiger en zestiger jaren die alle lagen van de bevolking in ongeveer gelijke mate ten goede kwam. Grote groepen van de bevolking traden toe tot wat wij in Amerika de *middle class* noemen. In de jaren zestig versnelde de economische groei. Na een nogal troosteloos decennium ontstond in de jaren zestig een activisme dat het land fundamenteel en blijvend beschaafde en ontwikkelde op vele manieren. In de jaren zeventig begonnen plotselinge, scherpe veranderingen. De productie verplaatste zich naar de Derde Wereld en de kern van de economie in het westen verplaatste zich naar financiële instituties, die daardoor enorm groeiden.

Naast de genoemde ontwikkeling, vond er in de jaren vijftig en zestig ook een krachtige ontwikkeling van de technologie plaats, die een paar decennia later de *hightech*-economie zou worden genoemd. De basis voor de ontwikkeling van computers, internet – de IT revolutie – ligt in de jaren vijftig en zestig en deze ontwikkeling vond voornamelijk in de overheidssector plaats. De ontwikkelingen in de jaren zeventig veroorzaakten een vicieuze cirkel die leidden tot een concentratie van rijkdom die zeer snel groeide in de handen van de financiële sector. Deze concentratie van rijkdom bevordert de economie niet en is waarschijnlijk schadelijk voor de maatschappij.

POLITIEK EN GELD

Concentratie van rijkdom veroorzaakt een concentratie van politieke macht die leidt tot wetgeving die de cyclus van concentratie van rijkdom versterkt; nieuw fiscaal beleid, belastingwijzigingen en wijzigingen ten aanzien van beursgenoteerde bedrijven, naast deregulering. Gelijktijdig met deze trend begon een zeer sterke groei van de kosten van verkiezingen, wat ertoe leidde dat politieke partijen nog dieper in de

zakken van de beursgenoteerde bedrijven terecht kwamen. De politieke partijen smolten weg, fundamenteel en in vele opzichten. Het was bijvoorbeeld gebruikelijk dat een lid van het Congres een betere positie kon verkrijgen op basis van anciënniteit en verdienste. Binnen een paar jaar veranderde dit en stortten politici geld in de partijkas om hoger op te komen (zie over dit onderwerp Tom Ferguson). Dit maakte het politieke systeem nog verder afhankelijk van de grote bedrijven, en met name van de financiële sector. Deze cyclus resulteerde in een verdere concentratie van rijkdom bij de hoogste tien procent van de bevolking. Ondertussen begon voor de rest van de bevolking een periode van stagnatie en zelfs neergang. Mensen konden nog net rondkomen door middel van kunstgrepen zoals langer werken en geld lenen tegen hoge rente, waarbij men in het laatste geval rekende op inflatie om schulden te kunnen afbetalen, zoals de recentelijke huizencrisis heeft laten zien. Al snel was het aantal werkuren van een Amerikaan veel hoger dan bijvoorbeeld in Japan of Europa. Er ontstond een periode van stagnatie en daling van welvaart voor de meerderheid van de bevolking, gelijktijdig met een sterke groei van de concentratie van rijkdom bij een kleine groep. Het politieke systeem begon te wankelen.

Er is altijd een gat geweest tussen het overheidsbeleid en de wil van het volk, maar dit gat is gegroeid tot een enorme kloof, zoals op dit moment hier te zien is. Het probleem waarover in Washington iedereen zich druk maakt is het begrotingstekort. Voor de bevolking is het begrotingstekort niet echt een belangrijk onderwerp. Het belangrijkste onderwerp voor de bevolking is de werkloosheid en niet het begrotingstekort. Er is een speciale regeringscommissie in het leven geroepen in verband met het begrotingstekort, maar er is geen regeringscommissie op de werkloosheid gezet. Overigens heeft het volk een uitgesproken mening waar het de oplossing van het begrotingstekort betreft. Alle onderzoeken wijzen uit dat een overweldigende meerderheid van de bevolking hogere belasting voor de rijken wil, daar waar in de afgelopen decennia juist een scherpe verlaging van belasting van de rijken is geweest. De bevolking wenst behoud van de sociale voorzieningen. De uitkomst van de commissie zal waarschijnlijk het tegenovergestelde zijn. De commissie zal ergens in de komende weken met een beslissing komen en de Occupy-beweging heeft de mogelijkheid om een massa op de been te brengen die probeert de dolk die in het hart van het land wordt gestoken af te wenden. Omdat de gevolgen van de beslissingen over het begrotingstekort zeer negatieve effecten kunnen hebben op de toekomst van het land, zou dat het onmiddellijke doel van Occupy moeten zijn.

Zonder in details te treden, is datgene wat de afgelopen dertig jaar is gebeurd de nachtmerrie waar klassieke economen over spraken. Adam Smith overwoog de mogelijkheid dat handelaren en industriëlen zouden kunnen beslissen hun activiteiten naar andere landen te verplaatsen en hun producten vanuit andere landen te importeren. Hij stelde dat zij dan grote winsten zouden kunnen behalen maar dat Engeland daardoor zou worden geschaad. Maar, zo stelde hij, de industriëlen en handelaren prefereerden vanuit eigen land te opereren, *home bias* genoemd. Dus alsof Engeland door een onzichtbare hand zou worden gespaard voor de puinhoop van wat nu neoliberale globalisering heet. Adam Smith spreekt over deze 'onzichtbare hand' in zijn klassieke *De rijkdom der naties*. De andere grote klassieke econoom, David Ricardo, erkende dezelfde mogelijkheid en sprak de hoop uit dat deze ontwikkeling zich niet voor zou doen. En gedurende een lange periode heeft zich deze ontwikkeling ook niet voorgedaan. Maar tijdens de afgelopen dertig jaar is dat wat Smith en Ricardo vreesden precies wat er is gebeurd.

PLUTONOMY EN PRECARIAAT

Voor de gewone bevolking, de 99 procent in de beleving van de Occupy-beweging, is het leven hard geworden. En het kan nog veel harder gaan worden. Dit kan een periode worden van een onomkeerbare teruggang. Voor de 1 procent, of preciezer gezegd 1/10e van de 1 procent is het leven prima. Zij zijn rijker dan ooit, machtiger dan ooit, – ze controleren het hele politieke systeem en negeren daarbij de rest van de bevolking. In 2005 bracht de Citigroup een brochure uit voor investeerders. De brochure riep investeerders op om geld in te zetten op de *plutonomy index*. Citigroup stelde dat de ongelijke verdeling van welvaart in de wereld bezig was te leiden tot een kleine groep extreem rijke mensen, de *plutonomy*, naast een enorme bevolking van extreem arme mensen. De ongelijkheid tussen deze twee groepen zou zo groot worden dat de *plutonomy* door haar consumptiegedrag de economie meer kon beïnvloeden dan de rest van de wereldbevolking. Inzetten op de *plutonomy index* betekende investeren in aandelen luxegoederen die door de *plutonomy* worden aangeschaft. Citigroup schatte in dat de *plutonomy index* lucratiever zou zijn dan de aandelenmarkt.

Tegenover de *plutonomy* staat de groter wordende groep die het 'precariaat' (samentrekking van precair en proletariaat) wordt genoemd. Dat zijn mensen die een onzeker bestaan hebben in de periferie van de maatschappij. Deze groep bestaansonzekeren leeft echter niet meer in de periferie van de maatschappij, maar maakt er in steeds grotere mate deel van uit; een substantieel deel van de bevolking in Amerika en elders behoort tot de groep bestaansonzekeren en dit wordt door machthebbers beschouwd als een goede zaak. Alan Greenspan legde aan het Congres de wonderen van de fantastische economische ontwikkeling in de Clintonjaren uit. Hij stelde dat een groot deel van het succes van de economie was gebaseerd op 'groeiende arbeidsonzekerheid'. Wanneer werknemers onzeker zijn over hun middelen van bestaan – als werknemers deel uitmaken van de groep bestaansonzekeren – dan stellen zij geen looneisen noch tasten zij op andere manieren de winsten aan; bestaansonzekeren kunnen ontslagen worden op het moment dat ze niet meer nodig zijn. Dat is wat Greenspan beschouwde als een 'gezonde' economie. En deze man werd indertijd geroemd en bewonderd om zijn ideeën.

De wereld is bezig zich te splitsen in een groep behorende tot de *plutonomy* en een groep behorend tot het 'precariaat'; in de woorden van Occupy de 1 procent en de 99 procent. Dat zijn niet de werkelijke cijfers maar het geeft wel het juiste plaatje. Als deze ontwikkeling verder gaat, ontstaat de mogelijkheid dat de neergang die in de jaren zeventig is begonnen, onomkeerbaar wordt. De Occupy-beweging is de eerste echte

grote beweging die het proces zou kunnen stoppen. Maar het is noodzakelijk dat iedereen zich realiseert dat dit een lange en zware strijd zal worden. Er zullen morgen nog geen overwinningen zijn. De strijd zal door moeten gaan, waarbij structuren moeten worden opgebouwd die kunnen blijven bestaan en die ook in harde tijden door zullen gaan, waardoor op den duur belangrijke overwinningen kunnen worden geboekt.

OVERNAME DOOR DE WERKNEMERS

In de jaren dertig was één van de meest effectieve vormen van actie de *sit-down*. De reden voor de effectiviteit is simpel: het is één stap verwijderd van een overname van de industrie. Ook in de jarenzeventig zijn een aantal pogingen geweest om bedrijven over te nemen. In 1977 heeft men geprobeerd een bedrijf van US steel in Youngstown over te nemen. Dat is toen niet gelukt, maar het had succesvol kunnen zijn met voldoende ondersteuning uit de bevolking. Gar Alperovitz en Staughton Lynd hebben deze zaak tot in detail beschreven. Ondanks dat het niet is gelukt, was het een gedeeltelijke overwinning omdat dankzij die poging in 1977 een structuur is gevormd die er voor heeft gezorgd dat in Ohio tal van grotere en kleinere bedrijven in zelfbeheer worden gerund. En dat is de basis voor een echte revolutie. Ongeveer een jaar geleden heeft er in een van de buitenwijken van Boston hetzelfde plaatsgevonden. Een multinational wilde een fabriek sluiten. De werknemers en de vakbonden boden de multinational aan de fabriek te kopen en de productie voort te zetten in zelfbeheer. De multinational heeft het aanbod geweigerd en de fabriek gesloten. Ook hier hadden de werknemers wellicht kunnen slagen als er meer ondersteuning vanuit de bevolking was geweest.
Obama heeft de auto-industrie overgenomen. Wat hij kan doen is de industrie teruggeven aan de eigenaar zodat deze op dezelfde manier kan doorgaan, of het bedrijf in handen geven van de werknemers die ervoor kunnen zorgen dat er zaken worden geproduceerd die de bevolking nodig heeft. En de vraag naar goederen is genoeg. De Verenigde Staten heeft in vergelijking tot de rest van de wereld een totaal achterhaald openbaar vervoersysteem. Dat is niet alleen schadelijk voor de bevolking maar ook voor de economie. Enkele maanden geleden nam ik de trein van Avignon naar Parijs – een afstand vergelijkbaar met de afstand Washington-Boston – en was twee uur onderweg. Ik weet niet of je ooit de trein van Washington naar Boston hebt genomen maar die rijdt nog ongeveer net zo snel als toen mijn vrouw en ik die trein zestig jaar geleden namen. Dat is een schandaal. Het openbaar vervoer had hier net zo goed kunnen zijn als in Europa. Amerika had de capaciteit en de geschoolde arbeidskrachten om dat te realiseren. Het zou slechts een klein beetje maatschappelijke ondersteuning nodig hebben gehad maar het zou een belangrijke verbetering voor de economie hebben betekend. Om het nog surrealistischer te maken, de Obamaregering heeft mensen naar Spanje gestuurd om daar bedrijven te contracteren die moderne treinverbindingen in de Verenigde Staten gaan aanleggen terwijl die treinverbindingen hadden kunnen worden aangelegd door de *Rust Belt*, die nu wordt gesloten.

KLIMAATVERANDERING EN ATOOMWAPENS

Ik heb tot nu toe alleen gesproken over binnenlandse onderwerpen, maar er is meer. Er zijn zeer gevaarlijke ontwikkelingen op internationaal terrein waaronder twee zaken die als een schaduw hangen over alles waarover wij het nu gehad hebben. Er zijn voor de eerste keer in de geschiedenis werkelijke bedreigingen voor een aanvaardbaar voortbestaan van de mensheid. Twee bedreigingen zijn in het bijzonder urgent. Eén hangt ons al boven het hoofd sinds 1945 en het is een wonder dat wij tot nu toe aan deze bedreiging zijn ontsnapt. Dat is de bedreiging van een nucleaire oorlog en atoomwapens. Er wordt zelden over gesproken, maar het is een bedreiging die door het beleid van deze regering en haar bondgenoten groter wordt. De andere bedreiging wordt natuurlijk gevormd door de milieuvervuiling.
Praktisch ieder land ter wereld onderneemt stappen om de vervuiling een halt toe te roepen. Ook de Verenigde Staten onderneemt stappen, maar die zijn voornamelijk gericht op een vergroting van de milieuvervuiling. De VS zijn het enige land dat niet alleen geen enkele constructieve stap zet om de milieuvervuiling tegen te gaan, maar op bepaalde terreinen de ontwikkelingen tegenwerkt. Het Congres heeft recent besloten om wetgeving die door Richard Nixon is ingevoerd af te schaffen. Zij breken hiermee de bescheiden maatregelen af die de Nixon-regering had genomen om de milieuramp te voorkomen. En dit is verbonden aan een kolossaal propagandasysteem, trots en triomfantelijk door de zakenwereld in het leven geroepen, om te proberen de bevolking ervan te overtuigen dat de klimaatverandering een links bedrog is en dat het daarom niet nodig is aandacht te schenken aan de wetenschappers die ervoor waarschuwen. En we zijn werkelijk bezig terug te gaan naar de Middeleeuwen. Dat is geen grap. Als dat gebeurt in het machtigste en rijkste land van de wereld, dan kan de catastrofe niet worden tegen gehouden. Al het andere dat wij nu hebben besproken, zal er niet meer toe doen over ongeveer twee generaties als de milieuramp niet wordt voorkomen. Aan deze zaken zal iets gedaan moeten worden op zeer korte termijn op een vasthoudende en toegewijde wijze. Het zal niet makkelijk zijn om vol te houden. Er zullen obstakels, problemen, ontberingen en mislukkingen zijn. Maar de strijd is onvermijdelijk. Want zolang het proces dat nu plaatsvindt hier en elders in ons land en in de wereld, zolang dat proces voortduurt en een serieuze kracht in de sociale en politieke wereld wordt, zijn de kansen op een aanvaardbare toekomst niet erg groot.

VRAAG VAN OCCUPY BOSTON

'Zou u oproepen tot een algemene staking als een effectieve tactiek om verder te komen? En als het u gevraagd zou worden, zou u dan het leiderschap van de natie op u willen nemen?'
Jullie willen geen leiders, jullie willen het zelf doen. We hebben representatie nodig, maar die zul je zelf moeten kiezen en die mensen moeten afzetbaar zijn. We moeten niet in een systeem terecht komen van controle en hiërarchie. De vraag ten aanzien van een algemene staking kan ik vergelijkbaar met de andere vragen beantwoorden. Je kunt er over nadenken als een mogelijk idee op het moment dat de bevolking er klaar voor is. We kunnen niet hier zitten en een Algemene Staking afkondigen. Daarvoor moet draagvlak zijn, overeenstemming en de bereidheid van de grote

massa van de bevolking om de risico's te nemen daaraan deel te nemen. Om dat te bereiken moet er georganiseerd, geschoold en geactiveerd worden. Scholing betekent niet dat je mensen gewoon even vertelt wat ze moeten geloven. Het betekent dingen voor jezelf te leren.
Er is een beroemde uitspraak van Karl Marx die velen van jullie waarschijnlijk wel kennen: het doel is niet alleen de wereld te begrijpen, maar om haar te veranderen. En er is een variatie op deze uitspraak die je in het achterhoofd moet houden. Als je de wereld wil veranderen in een constructieve richting kun je de wereld maar beter eerst proberen te begrijpen. En begrijpen betekent niet een keer luisteren naar een voordracht of het lezen van een boek, alhoewel dat soms wel kan helpen. Het betekent: leren. En leren doe je door te participeren. Je leert van anderen. Je leert van de mensen die je probeert te organiseren. En je hebt de ervaring en het begrip nodig die het mogelijk maken ideeën als een Algemene Staking als tactiek ten uitvoer te brengen. Maar er is een lange weg te gaan en je komt er niet in een handomdraai. Het gebeurt alleen door middel van geëngageerd hard werk gedurende lange tijd.
En ik denk dat misschien het belangrijkste aspect van de Occupy-beweging is, dat er structuren worden gecreëerd – verbindingen, netwerken die overal opbloeien. Of het nu een collectieve keuken is of iets anders. En uit dergelijke initiatieven, als het blijvend is en uitbreidt tot een groot deel van de bevolking die op dit moment nog niet weet wat er gebeurt in de wereld. Als dat gebeurt, dan kun je jezelf vragen stellen over tactieken als Algemene Staking.

*Vertaling van de Howard Zinn Memorial Lecture (Boston, Oct 22, 2011), de versie verschenen in Noam Chomsky, 2013, *Occupy. Reflections on class war, rebellion, and solidarity*, 2nd Edition, Westfield NJ (Occupied Media/Zuccotti Park Press), pp. 22-51. Bewerkt en vertaald door Anita de Waal.

DE EEN ZIJN TERRORISME IS DE ANDER ZIJN WAR ON TERROR

Chomsky over 'Je suis Charlie'

Noam Chomsky

De wereld reageerde geschokt op de moorddadige aanslag op het Franse satirische blad Charlie Hebdo. *In de New York Times beschreef Europees correspondent Steven Erlanger de nasleep van wat velen het Franse 9/11 noemen, als 'een dag van sirenes, helikopters in de lucht, opgewonden nieuwsbulletins, van politiekordons en angstige mensenmassa's, van jonge kinderen die vanwege hun veiligheid van school naar huis werden gebracht'. Het was een dag van bloed en gruwel in en om Parijs. De wereldwijde verontwaardiging ging vergezeld van pogingen om de diepere wortels van de gruwelijkheden te duiden. Velen zien 'a clash of civilizations', zoals een kop in de* New York Times *luidde.*

Deze reactie vol afschuw over de misdaad is gerechtvaardigd, evenals de zoektocht naar oorzaken – zo lang we tenminste een aantal principes goed in het oog blijven houden. De reactie moet in ieder geval onafhankelijk zijn van hetgeen men vindt van de krant en wat de makers ervan zo al produceren. De gepassioneerde en alomtegenwoordige spreuk *Ik ben Charlie* zou niet moeten betekenen dat er een verbondenheid met het blad is, zou daar, in de context van de verdediging van de vrijheid van meningsuiting, zelfs geen toespeling op mogen maken. Dat recht dient verdedigd te worden – wat men verder ook denkt van de inhoud, zelfs als deze hatelijk of verdorven zou zijn.
En deze en andere spreuken zouden alle geweld en terreur moeten veroordelen. De leider van Israëls Arbeiderspartij en de belangrijkste uitdager van de zittende regering bij de komende verkiezingen, Izaac Herzog, had natuurlijk alle gelijk van de wereld toen hij stelde 'Terrorisme is terrorisme. Punt uit.' Hij had ook gelijk met zijn uitspraak dat 'alle naties die vrede en vrijheid nastreven te maken hebben met de enorme uitdaging van het moorddadige terrorisme' – en dat dan afgezien van Herzogs even voorspelbare als selectieve invulling van deze uitdaging.

TOEN EN NU…

Erlanger geeft intussen een levendige schets van het geweld. Hij citeert een journalist die de aanslag overleefde. 'Alles leek in elkaar te storten. Je kon nergens heen. Overal was rook. Mensen schreeuwden. Het was een nachtmerrie.' Een andere journalist rapporteerde een 'enorme ontploffing, alles werd donker'. Het was een beeld, zo rapporteert Erlanger, dat we steeds beter leren kennen: kapotgeslagen glas, kapotte muren, verschroeide verf en emotionele verwoesting. Ten minste tien mensen waren op slag dood, twintig worden er nog vermist, vermoedelijk onder het puin bedolven.
Deze citaten, zo herinnert ons de onvermoeibare David Peterson, dateren evenwel niet uit 2015. Ze komen uit een ver-

slag van Erlanger, uit de *New York Times* van 24 april 1999 dat toen, kennelijk minder belangrijk dan de aanslag op *Charlie Hebdo*, pagina 6 van de krant haalde. Erlanger had het toen over de NAVO – lees de Verenigde Staten – die de dag daarvoor een raketaanval had uitgevoerd op het hoofdkwartier van de Servische staatstelevisie in Belgrado die RTV Servië uit de lucht haalde.

Er kwam een officiële verklaring voor de aanval. 'De NAVO en de Amerikaanse autoriteiten verdedigden de aanval,' zo meldde Erlanger, 'als een poging om het regime van Slobodan Milosevic te ondermijnen.' Woordvoerder Kenneth Bacon van het Pentagon vertelde op een briefing in Washington dat de Servische televisie net zo goed deel uit maakt van Milosevics moordmachine als zijn militaire apparaat, waarmee mee het uiteraard een legitiem doelwit was. Erlanger meldt verder dat de Joegoslavische regering verklaarde dat het hele volk achter onze President staat, al vraagt hij zich daarbij nog wel af hoe die regering dat eigenlijk zo precies te weten is gekomen.

Dergelijke smalende commentaren zijn niet aan de orde wanneer we lezen dat Frankrijk rouwt om zijn doden en dat de wereld woedend is over de gruweldaden. Er is ook al geen onderzoek nodig naar de diepere wortels, wie er staat voor beschaving en wie voor de barbarij is op voorhand duidelijk. Izaac Herzog heeft dus toch geen gelijk met zijn 'Terrorisme is terrorisme. Punt uit.' Er zijn kennelijk twee soorten terrorisme. Er is een terrorisme dat geen terrorisme is, ook als het een veel zwaardere terroristische aanslag betreft door degenen die 'rechtvaardig' zijn, vanwege de macht die zij hebben. Evenmin wordt er in strijd met het vrijheidsprincipe gehandeld als die Rechtvaardigen een tv-station aanvallen van een regering die men wil aanvallen.

DE JUISTE LABELS…

Daarmee kunnen we dan ook de redenering volgen in een commentaar van de *New York Times* van de burgerrechten-advocaat Floyd Adams, bekend van zijn krachtige pleidooien voor de vrijheid van meningsuiting, dat de aanval op *Charlie Hebdo* 'de meest bedreigende aanval op de journalistiek sinds mensenheugenis is'. Hij heeft gelijk met dat 'mensenheugenis'. Dat stopt aanslagen op de journalistiek in de juiste hokjes. Die van Hun, en die zijn vreselijk, en die van Ons, want die zijn deugdzaam en verdwijnen snel weer uit ons collectief geheugen.

We zouden er ook aan kunnen herinneren dat dit slechts een van de aanslagen van de Rechtvaardigen was op de vrijheid van meningsuiting. Om nog een voorbeeld te noemen dat nagenoeg uit dat geheugen gewist is: de aanval op Fallujah door Amerikaanse strijdkrachten in november 2004, een van de ergste misdaden tijdens de inval in Irak, die opende met de bezetting van Fallujah's Algemene Ziekenhuis. De bezetting van een ziekenhuis is op zichzelf waarschijnlijk al een ernstige oorlogsmisdaad.* En dat dan nog afgezien van de wijze waarop deze werd uitgevoerd, zoals dat op de voorpagina van de *New York Times* doodleuk, met foto, werd beschreven. Het verhaal meldde, dat 'patiënten en ziekenhuispersoneel door gewapende soldaten hun kamers werden uitgejaagd en gedwongen werden op de grond te gaan zitten waarna soldaten hun handen op de rug vastbonden'. De misdaden werden hoogst verdienstelijk genoemd. De rechtvaardiging: 'Het offensief had een einde gemaakt aan een propagandawapen van de militanten: *Fallujah General Hospital*, met zijn aanhoudende stroom van verslagen over burgerslachtoffers.' Nogal logisch dat dergelijke 'vuilspuiterij' vanuit een ziekenhuis gestopt moest worden.

Deze reactie van Chomsky op de aanslagen in Parijs is vertaald naar de versie die verscheen op de website van de Britse Anti-War Coaliton (stopwar.org.uk) dd 11.1.2015. Deze, enigszins bewerkte, vertaling is van Cees Bronsveld, zie ook dewereldmorgen.be.

*) Alle militaire acties door een bezetter tegen medische voorzieningen worden in de Conventie van Genève omschreven als oorlogsmisdaden, vgl. de genoemde Vlaamse versie van dit artikel.

CHOMSKY OVER DE SPAANSE REVOLUTIE

Rudolf de Jong

De Spaanse burgeroorlog en de sociale revolutie (1936-1939) zijn nog altijd een zeer controversieel onderwerp, zowel bij historici als binnen de anarchistische beweging. Chomsky heeft er een bijdrage aan geleverd. Een kritiek op de wijze waarop historici de betekenis van de revolutie en de Spaanse libertaire beweging hebben veronachtzaamd.

'De allerslechtsten zijn de als links vermomde rechtsen.' Dit was indertijd een leus van de Nieuwmarktbuurt tegen de vernietiging van deze stadswijk vanwege de aanleg van de eerste metrolijn in Amsterdam. De leus was aanklacht, ontmaskering, analyse en strijdwijze tegelijk en richtte zich tegen een gemeentebestuur dat gedomineerd werd door partijen en personen die zich links noemden, geen boodschap hadden aan de mensen die moesten wijken – hoewel die een alternatief tracé hadden ontworpen – maar wel dachten dat zij progressief bezig waren. Het zou ook de leus kunnen zijn van Chomsky. Maar dan niet gericht tegen een gemeentebestuur en over een metrolijn. Chomsky richt zich tegen het optreden, wereldwijd, van de Verenigde Staten. En in het bijzonder tegen de verdedigers van dit optreden die zich beroepen op de 'westerse waarden' van vrijheid en democratie.

Het eerste geschrift van Chomsky dat ik las was zijn essay over de verantwoordelijkheid van de intellectuelen. Het werd in Nederland gepubliceerd in het tijdschrift *Tirade* dat bepaald niet anti-Amerikaans was. Opmerkelijk, want het was een vernietigende kritiek op het Amerikaanse beleid in de Vietnamoorlog die toen aan de gang was. Chomsky richtte zich tegen de intellectuelen die dit beleid steunden of op de een of andere wijze begrip toonden voor de Amerikaanse bedoelingen. Niet alleen de haviken, ook, en vooral, de duiven viel hij aan. Hun houding was een verraad aan hun eigen waarden van vrijheid en democratie die in Vietnam door de Amerikaanse regeringen vertrapt werden.

Chomsky heeft *The resonsibility of intellecuals* opgenomen in een bundel beschouwingen, *American Power and the New Mandarins* verschenen in 1969. Het boek is opgedragen aan 'de moedige jonge mensen die weigeren dienst te doen in een misdadige oorlog' (in Vietnam). De Nederlandse vertaling verscheen onder de titel *De macht van Amerika en de nieuwe mandarijnen* bij Bruna. De nieuwe mandarijnen staan voor Chomsky's allerslechtsten. De oude mandarijnen waren in het oude China de intellectuelen-ambtenaren, de dragers en schragers van de macht en ook de verdedigers van de bestaande orde, van de moraal en de ideologie van die orde. De nieuwe mandarijnen hebben wel kritiek, maar geen fundamentele, op de structuur van de bestaande orde waaruit de Amerikaanse politiek voortvloeit, hetgeen leidt tot steun aan dictatoriale regimes die vrijheid en democratie onderdrukken. 'Het is een dictator, maar wel onze dictator' zei de door 'progressieven' zo bewonderde Kennedy over Trujillo die een terreurbewind over de Dominicaanse Republiek voerde.

MISLEIDENDE ANALYSE

De bundel bevat ook een stuk – het langste – dat vooral gaat over de Spaanse burgeroorlog. Om dit stuk, 'Objectivity and liberal scholarship' (Objectiviteit en vrije wetenschap) dat ook is opgenomen in de bundel *On Anarchism*, is het mij hier te doen. Het is een kritische beschouwing van de studie van de Amerikaanse historicus Gabriel Jackson, *The Spanish Republic and the Civil War* dat in 1965 was verschenen. De American Historical Association had het onderscheiden met de prijs voor de belangrijkste studie over de Europese geschiedenis. Chomsky noemt het een 'uitzonderlijk vrijzinnige ("liberal") analyse van de burgeroorlog' en prijst de schrijver voor het feit dat hij duidelijk zegt waar zijn sympathieën liggen, namelijk bij de burgerlijk-liberale republiek. Hij meent echter dat Jacksons behandeling van de sociale revolutie van het volk misleidend is en deels zeer unfair.

Chomsky's essay beslaat 107 pagina's, waarvan 24 voor het notenapparaat. Het eerste gedeelte, 40 pagina's, sluit geheel aan bij *The responsebility of intellectuals* en behandelt de Amerikaanse politiek in zuidoost Azië en het Europese kolonialisme, met name de politiek-militaire interventies met als excuus de strijd tegen het communisme. Dit gedeelte laat ik verder rusten. Chomsky's beschouwing over Jacksons boek is geen bronnenstudie, maar wat toch direct opvalt is zijn grote kennis van de literatuur. Zowel van de algemene literatuur over de burgeroorlog als van publicaties, vaak moeilijk toegankelijk, vanuit de libertaire beweging, zowel de Spaanse als de internationale: Peirats, Leval, Abad de Santillan, Vernon Richards, Rudolf Rocker, Berneri, een bronnenpublicatie over de collectivisaties – je komt ze in de noten tegen. En ook veel anti-Stalinistische marxisten, waaronder ook Gorter en Pannekoek en antifascisten zoals George Orwell en Bollotin, die een boek over de communistische rol in de burgeroorlog schreef dat algemeen als de best gedocumenteerde studie over dit onderwerp wordt gezien.

Waar gaat het Chomsky om? 'Laat ik benadrukken', schrijft hij, 'dat ik Jackson niet kritiseer vanwege zijn negatieve houding tegenover de sociale revolutie, maar veeleer voor zijn falen om objectief te zijn wanneer hij de revolutie en de daarop volgende repressie (binnen het republikeinse kamp – RdJ) behandelt.' In feite verwijt hij Jackson een tunnelvisie ten aanzien van het anarchisme in Spanje, de zelfwerkzaamheid van de Spaanse arbeiders en boeren en de rol van communisten en andere rechtse krachten in het kapot maken van de revolutie. Deze zaken passen niet in het referentiekader, zeg maar het denkraam, van Jackson. Zonder meer gaat hij uit van de vooroordelen over het anarchisme. Hij doet dan ook geen moeite om deze vooroordelen te toetsen aan de feiten en het bronnenmateriaal. Dit laatste neemt Chomsky hem bijzonder kwalijk.

Chomsky maakt dit duidelijk aan de hand van allerlei gebeurtenissen en ontwikkelingen. Zo neemt Jackson eenvoudig de communistische beschuldiging over, dat anarchistische troepen het front hadden verlaten in mei 1937 toen er gevochten werd tussen revolutionairen en vijanden van de revolutie, onder wie de communisten die de gevechten geprovoceerd hadden. Een beschuldiging waar niets van waar is. Orwell, die met de revolutionairen vocht, was ver-

bijsterd over de bewapening van de orde-eenheden die tegen hen werden ingezet, wapens die men aan het front node miste.

ROL VAN DE COMMUNISTEN

In Aragón waren de collectivisaties zeer succesvol en ontwikkeld. Er was een Raad van Aragón gevormd. Jackson beweert – zonder enig bewijs – dat deze raad door de boeren gehaat werd. Juist de ontbinding van de raad en de gewelddadige vernietiging van collectieven door communistische troepen bracht de productie grote schade toe en ondergroef de moraal van de bevolking. Jackson heeft daar geen oog voor. En zo gaat Chomsky door. Voor links-liberale historici als Jackson 'was de liquidatie van de revolutie in Catalonië een gebeurtenis van weinig betekenis, zoals de revolutie zelf niet meer dan een vervelende overlast was'.
Een ander punt van zijn kritiek is de rol van de communisten. Jackson gelooft nog in de mythe van zovelen dat de communistische partij nog een revolutionaire agenda had voor na de burgeroorlog. Chomsky prikt dit door, deze partij was een machtsinstrument van Stalin in diens internationale politiek en was binnen de republiek niet de voorhoede van het revolutionaire volk maar van de contrarevolutie die de veroveringen van de sociale revolutie kapot maakte en daarbij niet terugschrok voor geweld en terreur. In dit verband wijst hij ook op de overeenkomsten in de visie op de burgeroorlog van communistisch georiënteerde geschiedschrijvers en hun burgerlijke collega's. Hij noemt Hobsbawm, de zeer erudiete marxistische historicus die schreef dat het falen (!) van de sociale revolutie 'te wijten was aan de anarchisten', die een soort van 'morele gymnastiek' bedreven zonder 'concrete resultaten'. Hobsbawm, die een indrukwekkend aantal lezenswaardige boeken schreef maakte naam met zijn studie over 'primitieve rebellen' waartoe hij ook de anarchistische boeren in Andalusië rekende.
Met zijn kritiek geeft Chomsky ook aardig wat feitelijke informatie over de werkelijke resultaten van de sociale revolutie, onder meer ontleend aan Levals studie van de collectivisaties. Over het militaire en politieke verloop van de burgeroorlog heeft hij het niet. Op de discussies over de politiek van samenwerking van de libertaire organisaties met de antirevolutionaire krachten, waardoor het winnen van de oorlog tegen Franco en niet de revolutie het centrale doel werd, gaat Chomsky evenmin in; ook omdat Jackson zich over dit probleem niet uitlaat. Wel noemt Chomsky de Italiaanse anarchist Berneri die op de gevolgen van de samenwerking wees en door de Stalinisten vermoord werd. Chomsky's conclusie luidt: 'Het schijnt mij toe dat er meer dan voldoende bewijs is, dat een diep vooroordeel tegen de sociale revolutie en binding met de waarden en de sociale orde van de liberaal burgerlijke democratie, de schrijver (Jackson) er toe hebben gebracht beslissende gebeurtenissen in een verkeerd daglicht te stellen en belangrijke historische stromingen over het hoofd te hebben gezien.'

DE NIEUWE MANDARIJNEN

Waarom sluit dit verhaal nu aan bij de nieuwe mandarijnen? Op de eerste bladzijde van het gedeelte over Jackson staat een bekend citaat van Bakoenin, op de tweede wordt Rosa Luxemburg aangehaald. Beide zijn gericht tegen het elitarisme van respectievelijk Marx en Lenin.

Deze laatste twee wilden een nieuwe samenleving van boven af opleggen aan de gewone mensen en de arbeidersbeweging uitleveren aan een 'intellectuele elite, hongerig naar macht' (Luxemburg). Dit is nu wat de nieuwe mandarijnen eveneens voor ogen hebben in hun benadering van de problemen van de derde wereld. Waarbij het niet uitmaakt of zij beleidsmakers, opinievormers of universitaire wetenschappers zijn. Het gevolg is dat zij – zoals Jackson ten aanzien van het Spaanse verleden – geen oog hebben voor de sociale, bevrijdende en scheppende krachten die er in de derde wereld leven in de samenlevingen, onder het volk, de gewone mensen. Met alle fatale gevolgen van dien: het steunen, in het zadel helpen en houden van repressieve regimes die verbonden zijn aan de kapitalistische wereld van het westen. Ik zie het als een thema dat teruggaat op de Franse verlichting. Voor het vrije denken – en dus ook voor anarchisten – is die van onschatbare waarde geweest. Tegelijkertijd was het politieke ideaal van de verlichting de verlichte despoot. Van bovenaf moest een betere samenleving worden opgelegd. En dat was en is nog steeds het ideaal van de mandarijnen, of hun blauwdrukken nu aan het liberalisme of op het marxisme ontleend zijn.

FRANCO'S CENSUUR

Ik plaats nog enkele aantekeningen bij Chomsky's essay. Ten eerste. *American Power and the New Mandarins* is nog tijdens de dictatuur van Franco in Spanje in vertaling verschenen, in 1969. Helaas is juist het stuk over de burgeroorlog hieruit weggelaten. De weglating wordt wel vermeld maar het waarom ervan niet: het werd door de censuur verhinderd. In een Mexicaanse editie van het boek verscheen het evenmin. De Spaanse vertaling van het weggelaten gedeelte verscheen voor het eerst in *El movimiento libertario español. Pasado, presente y futuro,* een supplement van de *Cuadernos de Ruedo Ibérico* dat in 1974 uitkwam. De in Parijs gevestigde uitgeverij Ruedo Iberico legde zich toe op het publiceren van boeken en teksten die in Spanje verboden waren. Met het gevolg dat deze boeken juist populair waren bij tegenstanders van het regime van Franco. In deze uitgave ontbreekt de context – de verbinding met de derde wereld en de nieuwe mandarijnen – waarin Chomsky zijn kritiek op Jackson geplaatst had. Wel komt deze verbinding af en toe in de voetnoten ter sprake.
Ten tweede. In deze publicatie van Ruedo Ibérico is ook een Spaanse vertaling opgenomen van het voorwoord dat Chomsky schreef bij de Amerikaanse uitgave van *Het anarchisme* van Daniël Guérin (een Nederlandse vertaling hiervan verscheen in een Chomskybundel van Bruna). In het supplement staat ook een kort artikel van Carlos-Peregrin Otero over Chomsky. Dit kan men lezen als een introductie op de studie over Jackson. Hij stelt dat Chomsky aansluit bij de humanitaire traditie van het Spaanse anarchisme en plaatst hem tegenover de hedendaagse intellectuelen die alleen oog hebben voor technische modernisering en neerkijken op 'primitieve rebellen'.
Ten derde. Ruedo Ibérico gaf ook het bekende boek van Hugh Thomas, *The Spanish Civil War* uit. Ook dit boek kon indertijd niet in Spanje verschijnen, omdat er iets over de wreedheden van de aanhangers van Franco in staat. Chomsky rekent Thomas eveneens tot het 'liberal scholarship'. Ik zou hem liever een conservatief noemen. Aan deze

editie zijn – niet door Thomas – een aantal correcties toegevoegd. De uitgever zei mij in een gesprek hierover dat het corrigeren eigenlijk onbegonnen werk was, zoveel was er aan recht te zetten. Het aantal doden van de terreur van Franco, dat Thomas op 40.000 schatte, werd op 80.000 gebracht, hetgeen Thomas in latere drukken overnam, maar mijns inziens nog niet de helft is van het werkelijke aantal.

ONTERECHTE ERKENNING

In de eerste druk van zijn boek schrijft Thomas niets positiefs over de sociale revolutie en nauwelijks iets positiefs over de anarcho-syndicalisten. Later publiceerde hij een artikel waarin hij de collectivisaties behandelde, ook in latere edities van Thomas boek terug te vinden. Chomsky vermeldt het artikel in een voetnoot. Hij waardeert het, dat Thomas in ieder geval wat gegevens geeft, al verwerpt hij diens vrij negatieve conclusies. Helaas behandelt hij het boek zelf niet. Thomas is niet alleen weinig 'liberal', het ontbreekt hem volledig aan 'scholarship'. Het is *story*. Geen *history*. Toch wordt het nog altijd als een standaardwerk beschouwd. Ik was eens met hem en andere hispanisten op een congres over de burgeroorlog. Hij trok zich geheel op zichzelf terug. Een andere, beminnelijker, deelnemer liet in een gesprek met mij en andere congresgangers duidelijk merken, dat hij niet begreep dat Thomas serieus werd genomen. Deze deelnemer heette Gabriel Jackson. (Tot mijn schande moet ik bekennen dat ik Chomsky niet ter sprake heb gebracht.)

Mijn hoogleraar economie zei eens: er zijn in elke wetenschap stromingen en scholen. Altijd zijn er wel stomkoppen die een bepaalde school verdedigen. Maar er zijn ook altijd heel verstandige mensen die dat doen. Met hen moet je de discussie aangaan als je de wetenschap vooruit wil helpen. Chomsky heeft dat gedaan in zijn essay over de Spaanse revolutie.

CHOMSKY, DE HOLOCAUST EN VOLTAIRE

Rudolf de Jong

'Ik verfoei hetgeen U schrijft maar ik zou er mijn leven voor geven om het mogelijk te maken dat U doorgaat met schrijven.'(Voltaire in een brief aan le Riche).'De holocaust is de meest fantastische ontketening van collectieve krankzinnigheid in de geschiedenis van de mensheid.' (Noam Chomsky). Twee relevante citaten in een discours over vrijheid van meningsuiting, waarin Chomsky het opnam voor een ontkenner van de holocaust, waarna hij beschuldigd werd van antisemitisme. Waar kwamen die aantijgingen vandaan?

In 1979 kwam een professor in de Franse literatuur aan de universiteit Lyon 2, Robert Faurisson, in opspraak omdat hij het bestaan van de gaskamers in de vernietigingskampen van de nazi's, waarnaar hij sinds 1974 uitgebreid onderzoek verrichtte, ontkende. Hij werd hierom aangevallen, ook fysiek, hem werd de toegang tot bibliotheken en archieven ontzegd, de universiteit schorste hem, omdat zijn veiligheid niet gegarandeerd kon worden en er werd een juridisch proces tegen hem voorbereid. (Hij is later inderdaad veroordeeld en ontslagen als hoogleraar.) Tegen de pogingen om hem van zijn vrijheid van spreken en het uiten van zijn mening te beroven en de campagne om hem het zwijgen op te leggen werd geprotesteerd in een petitie waarin Faurissons recht op academische vrijheid werd ondersteund en universiteit en regering werden opgeroepen al het mogelijke te doen om zijn veiligheid en de vrije uitoefening van zijn legale rechten te verzekeren. Zijn holocaust-studies werden hierin vermeld, maar over de strekking ervan werd geen oordeel uitgesproken. Eén van de ondertekenaars was Noam Chomsky.
Een en ander veroorzaakte een geweldige consternatie, die nog veel erger werd toen een jaar later een boek van Faurisson verscheen bij de Parijse uitgeverij La Vielle Taupe, *Mémoire en défense contre ceux qui m'accusent de falsifier l'histoire: la question des chambres à gaz*. Hierin werd het bestaan van de gaskamers ontkend; het boek had als voorwoord een tekst van Chomsky[1]. La Vielle Taupe was als een linkse boekhandel/uitgeverij begonnen maar ontplooide zich in die tijd – en ook nu nog – geheel naar de opvattingen van Faurisson.

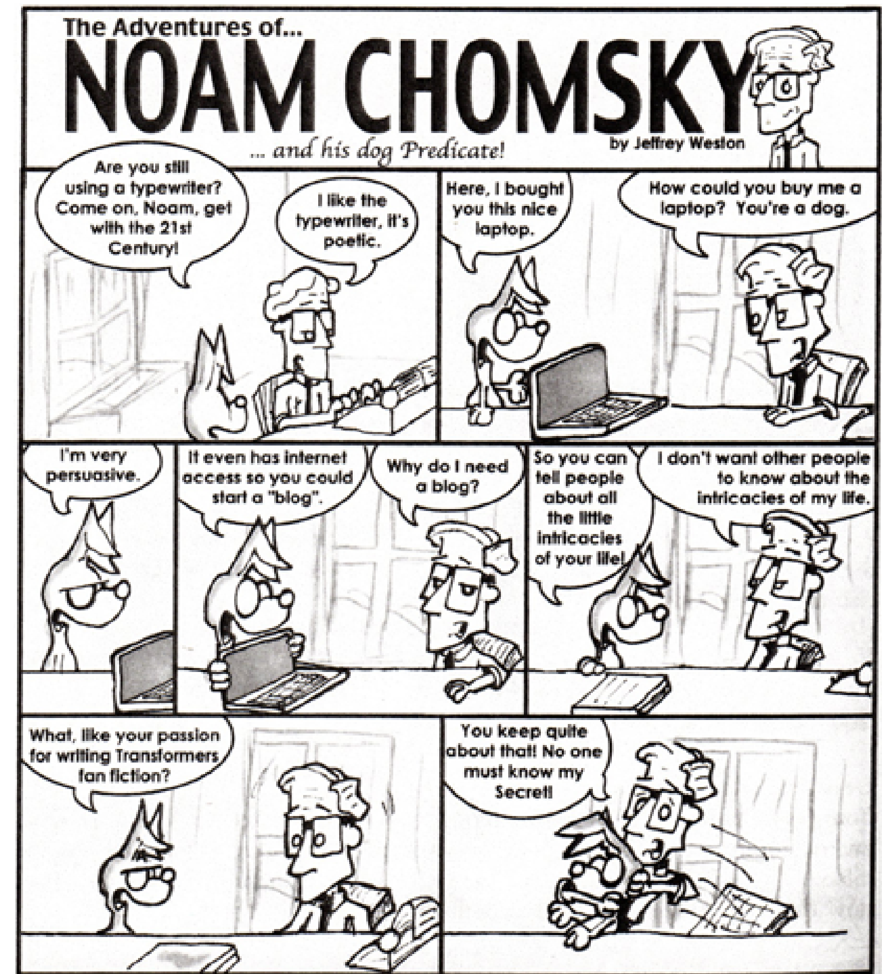
VERWEER VAN CHOMSKY

In Frankrijk, Italië, de Verenigde Staten en elders is Chomsky van vele kanten, doorgaans zeer heftig, aangevallen. Uiteraard verdedigde hij zich. De discussies besloegen een aantal jaren en er is er van alles bijgesleept. In de Franse (voornamelijk Parijse) pers werden interviews met hem en ingezonden stukken van hem, waarin hij zijn standpunt uitlegt, volledig verminkt of geweigerd. Op deze laster heeft Chomsky gereageerd met een brochure, *Réponses inédites à mes détracteurs parisiens*[2] (Ongepubliceerde antwoorden aan mijn Parijse lasteraars). In een vrij korte uiteenzetting, *Zijn recht om het te zeggen* (vier A4'tjes met interlinie), heeft Chomsky van de hele gang van zaken en van zijn standpunt in het tijdschrift *The Nation* van 28.2.1981 een samenvatting gege-

ven. Ik ontleen hieraan het volgende.
Chomsky werd in 1979 benaderd door de ‘libertaire socialist’ Serge Thion, tegenstander van elk totalitarisme, om de petitie te ondertekenen. Wat hij deed op de gronden – vrijheid van meningsuiting en juridische rechten – die in de petitie staan en zonder méér van Faurisson af te weten dan de petitie vermeldt. Hierop begon de felle aanval op hem, onder andere in de bladen *Esprit* en *Le Nouvel Observateur*. Op verzoek van Thion stuurde hij een korte verhandeling, ‘Enige elementaire opmerkingen over het recht op de vrijheid van meningsuiting’ (tweeëneenhalf A4’tje) en schreef aan Thion dat hij maar moest kijken wat hij er mee moest doen. Het werd het voorwoord bij Faurissons boek. Chomsky had dit – op aanraden van een vriend – nog willen voorkomen maar het boek was al gedrukt en Chomsky wilde zich niet van zijn tekst distantiëren.
Chomsky’s positie in deze hele zaak wordt bepaald door de uitspraak van Voltaire en die van hemzelf waarmee ik dit artikel begon en die in het *Zijn recht om het te zeggen* zijn terug te vinden. Leest men het ‘voorwoord’ los van het boek van Faurisson, dan blijkt alleen de laatste alinea over deze te gaan. Ook al was Faurisson een antisemiet, dan nog moet men opkomen voor zijn recht op vrijheid van meningsuiting. Juist als het gaat om ‘afschuwelijke denkbeelden’ moet dit recht verdedigd worden.
Maar is hij een antisemiet? Chomsky schrijft ‘Ik ken zijn werk niet erg goed’ (de *Mémoire…* kon hij toen nog niet gelezen hebben – RdJ) maar alles wat hij uit de negatieve commentaren en uit ontvangen brieven kon opmaken was dat Faurisson (geboren in 1930) in de jaren veertig antisemitische gevoelens had geuit en tijdens de Algerijnse oorlog een brief had geschreven die men als antisemitisch kan interpreteren. En Chomsky is een beetje verbaasd dat serieuze mensen dit voldoende basis vinden om hem te beschuldigen en een langdurige en welbekende antisemiet te noemen.

KRITIEK MIST DE ESSENTIE

Wat plaatsen zijn critici hier nu tegenover? Geen van de critici vermeldt, voor zo ver ik weet, de *beide* uitspraken waarmee ik dit artikel opende, laat staan dat zij ingaan op hun samenhang. Toch staan ze alle twee in Chomsky’s artikel in *The Nation*. De critici vallen vooral het voorwoord (of beter: de tekst die als voorwoord gebruikt is) aan en gaan daarbij voorbij aan het feit dat de woorden ‘afschuwelijke denkbeelden’ (*horrendous ideas*) betrekking hebben op antisemitische en pro-nazi-ideeën. Een uitzondering moet ik maken voor Tessel Polmann in *Vrij Nederland*[3]. Zij citeert de passage maar stelt dat Chomsky geen enkele aandacht geeft aan ‘de burger die bang en gekwetst is als het verspreiden van de Auschwitz-leugen wordt toegestaan en zelfs aangemoedigd’.
Polmann heeft hier wel een punt, maar dit werkt ook als boemerang. Waarom hebben de critici zich niet volledig geworpen op het ontmaskeren van de onzin van Faurisson? Daarbij had Chomsky’s uitspraak over de holocaust zelfs van pas kunnen komen; bij voorbeeld in een stelling als: ‘Zelfs Chomsky, die van mening is dat Faurisson het recht heeft om zijn opvattingen te publiceren noemt de holocaust de grootste “collectieve krankzinnigheid in de geschiedenis”’. Nu is Faurisson gebruikt als stok om Chomsky te slaan. Het had andersom gekund. Het ontslag en de veroordeling van Faurisson zullen nie-

mand overtuigd hebben van zijn ongelijk, nu is hij een martelaar geworden voor een uiterst foute zaak.
Ik heb paar andere stukken van critici gelezen, onder meer van Paul Berman, Werner Cohn en Frits Bolkestein[4]. De eerste is het sterkst. Hij lijkt er echter van uit te gaan dat Chomsky op de hoogte moet zijn geweest van de inhoud van Faurisson’s boek en gaat uitvoerig in op de hele ‘school’ van revisionisten die de holocaust ontkennen. Hij laat ook zien hoe makkelijk Faurisson te ontmaskeren is. Allen verwijten Chomsky zijn contacten met de revisionisten rond La Vielle Taupe, naast Faurisson ook Thion en P. Guilaume, die het voorwoord schreef bij de *Réponses inédites…* te noe-

men. Thion, met wie Chomsky in contact was gekomen door diens kennis van Cambodja, had tot aan de affaire Faurisson een indrukwekkend verleden als strijder tegen koloniale en racistische onderdrukking. Waarom Chomsky Thion een libertaire socialist noemt is mij echter niet duidelijk. Je kan je afvragen of Chomsky er geen goed aan had gedaan om na het verschijnen van Faurissons boek een 'Vergeten nawoord' te schrijven om daarin op diens pertinente feitelijke onjuistheden te wijzen. Nu deden zijn bestrijders en lasteraars dat. Ik vermoed dat hij dat als een verzwakking van zijn uitgangspunt (de uitspraak van Voltaire) zag en vreesde, dat het door zijn vijanden als een schuldbekentenis zou zijn gezien. Zo'n afstand nemen van zijn uitgangspunten mag je wat mij betreft niet eisen. Wel mag men – en ik behoor tot die men – het jammer vinden dat hij het niet deed. Al was het inderdaad maar vanwege de slachtoffers van de holocaust. Tenslotte is Voltaire ook de man die het opnam voor de slachtoffers van het haatregime van de katholieke geestelijkheid die in Toulouse een soort van Rooms Kalifaat had gevestigd. Voltaire deed dit onder de strijdkreet: *Écrasez l'infâme* – verpletter het onwaardige.

Wat mij verbaasde aan de hele affaire is dat niemand van de critici, voor zo ver ik kan nagaan, de uitspraak van Voltaire over de vrijheid van het woord expliciet aan de orde heeft gesteld. Deze vormt toch de kern van de zaak. Is hij na het totalitarisme van de vorige eeuw en het populisme van nu nog onverkort te handhaven? Niet alleen naar aanleiding van de zaak Faurisson laat zich deze vraag stellen. In een voordracht uit 1990, gepubliceerd in de bundel C*homsky on Anarchism*[5] wordt het volgende door hem gesteld.

In de tijd van de Amerikaanse revolutie was de intolerantie tegenover afwijkende meningen berucht. Zelfs mensen als Jefferson en Thomas Paine geloofden dat er geen verdraagzaamheid kon bestaan als het ging om ernstige verschillen van mening ten aanzien van de zaak van de onafhankelijkheidsstrijd. Pas in 1964 werd de wet aangaande opruiende geschriften door het opperste gerechtshof teniet gedaan. In 1969 heeft het hof de Ku Klux Klan vrijgesproken van vervolging na een bijeenkomst met brandende kruisen waar opgeroepen werd 'de nikkers te verbranden' en 'de joden terug te sturen naar Israël'.

Chomsky merkt hierover op: 'dat overwinningen voor de vrijheid van spreken vaak gewonnen worden over de meest verdorven en afschuwelijke zaken'. En hij voegt er aan toe: 'Wat de vrijheid van meningsuiting betreft zijn er fundamenteel maar twee gezichtspunten: je verdedigt haar krachtig voor opvattingen die je haat, of je verwerpt haar en geeft de voorkeur aan stalinistische/fascistische maatstaven'. Deze uitspraken liggen geheel in het verlengde van zijn stellingname in de affaire Faurisson. Nergens vond ik dat iemand hem hierover heeft aangevallen of er over met hem in discussie is gegaan. Zelf heb ik er wel enige moeite mee. Om er weer een citaat – ik meen van Pascal – tegenaan te gooien: 'Het hart heeft zijn reden die de rede niet kent.'

IN DE GEEST VAN VOLTAIRE

Chomsky is in ieder geval consequent. En trouw aan het anarchistische adagium 'de vrijheid wordt niet gegeven (in dit geval door de rechter aan zwarten en joden) maar genomen'. Het laatste gebeurde ook in die dagen, het was de tijd

van Rosa Park die niet opstond in de bus, van de *sit-ins* en Marten Luther King. Chomsky's uitspraak past echter ook in een anarchistische traditie waarin de verschillende tegenstanders op één hoop worden gegooid of alleen als gradueel verschillend worden gezien. Mij is dat te absoluut. Tussen de maatstaven van Chomsky en die van totalitaire systemen als stalinisme en fascisme ligt meer dan gradaties. Dit staat niet op zich zelf. Hij heeft ook vergelijkingen gemaakt tussen de Verenigde Staten en Nazi-Duitsland. Bolkestein[4] haalt (p. 122) in dit verband de Leidse historicus H.L. Wesseling aan die hierover met Chomsky correspondeerde.

Ik hield eens een lezing over drie libertairen en Latijns Amerika. Die drie waren Chomsky, Anton Constandse en Louis Mercier. De beide eersten concentreerden zich in hun benadering van de Latijns Amerikaanse wereld heel sterk op de politiek van de Verenigde Staten. Mercier, veel meer Latijns Amerikanist dan de beide anderen, keek naar de betreffende landen en hun interne tegenstellingen en ontwikkelingen. Hij schonk veel aandacht aan organisatie van en actie door de mensen zelf, van onderop. Ik vond die benadering van Mercier interessanter. Toch was hij de man die zich eens het meest vergistte. Hij kende Chili goed, had er gewoond en bezat de Chileense nationaliteit (hoewel hij er niet vandaan kwam). Maar de staatsgreep van Pinochet in 1973, die actief door de CIA ondersteund was, had hij niet zien aankomen. 'Iedereen onderhandelt met iedereen' had hij mij nog kort voor het gebeurde gezegd. Mercier trok zich zijn vergissing heel sterk aan. Hoewel ik in het algemeen niet zo van vergelijkingen hou en nazisme binnen het fascistische gedachtegoed extreem was, lijkt mij dat vergelijkingen tussen fascisme en het Amerikaanse buitenlandse beleid ten aanzien van niet-westerse samenlevingen zinvol zijn, omdat dit beleid inderdaad infaam is. Mijn conclusie is dan ook dat de twee uitspraken feitelijk in de lijn van Voltaire liggen. Die lijn heeft Chomsky steeds gevolgd, wat van veel van zijn critici niet gezegd kan worden.

NOTEN

(1) *Some Elementary Comments on the Rights of Freedom of Expression*. – (2) *Spartacus* (1984), 93 p. voorwoord van P(ierre) G(uilaume). Van de kranten noem ik *Le Monde*, *Le Matin de Paris*, *Les Nouvelles littéraires*, *Esprit*. Naast Faurisson komen o.a. de genociden op Timor en in Cambodja ter sprake. Spartacus was een maandelijkse brochurereeks van meestal onorthodoxe socialistische publicaties; Rosa Luxemburg, Pannekoek, Korsch, Marx, Kautsky, V. Serge, B. Souvarine, Brendel; van de anarchisten noem ik Rocker, Guérin, Stirner, Arthur Lehning. – (3) Paul L. Berman, *Geschiedvervalsing*, Vrij Nederland, 15.8.1981, oorspronkelijk in *The Village Voice*, 10-16.6.1981; Tessel Polmanns artikel sloot hierbij aan, het reageerde op een weerwoord van Chomsky op Beerman, citeerde overigens de petitie niet geheel correct. Werner Cohn, *Chomsky and Holocaust Denial* p. 117-151 in *The Anti-Chomsky Reader.* Edited by Peter Collier and David Horrowitz; Cohn behandelt vooral Chomsky's kritiek op de Israel. – (4) Frits Bolkestein, 'De wereld volgens Noam Chomsky' p. 111-126 en 249 in *De engel en het beest. Opstellen over politiek,* uit 1990. Lezing hiervan gaf mij in ieder geval een goed beeld van de wereld van Bolkestein. Ten onrechte noemt hij La Vielle Taupe anarchistisch. Wel legt hij de vinger op Chomsky's vaak ongenuanceerde oordeel over Amerika's rol in de derde wereld. Geheel ten onrechte schrijft hij dat Chomsky zich in het voorwoord in gezelschap van Butz (een Amerikaanse holocaustontkenner) begaf. Chomsky wees er op dat Butz, een Amerikaanse Faurisson in de Verenigde Staten, niet vervolgd werd voor het verkondigen van dezelfde ideeën. – (5) *Containing the Threat of Democracy* in *Chomsky on Anarchism,* selected and edited by Barry Pateman, 2005. Citaten p. 166 en 167.

DE VERANTWOORDELIJKHEID VAN INTELLECTUELEN

The New York Review of Books, 23 februari 1967. Vertaald door W. A. Wilmink, met adviezen van Peter Wesly.

Noam Chomsky

Twintig jaar geleden publiceerde Dwight Macdonald een serie artikelen in *Politics* over de verantwoordelijkheid van volken en met name de verantwoordelijkheid van intellectuelen. Ik las ze als student, in de jaren vlak na de tweede wereldoorlog, en had een paar maanden geleden de gelegenheid om ze te herlezen. Ze lijken me niets van hun overtuigingskracht te hebben verloren. Macdonald houdt zich bezig met de schuldkwestie bij oorlogen. Hij vraagt zich af in hoeverre de Duitsers of Japanners verantwoordelijk waren voor de wreedheden die hun regeringen begingen. En terecht brengt hij die kwestie ook met ons in verband: in hoeverre zijn de Engelsen en de Amerikanen verantwoordelijk voor de terreurbombardementen op burgers, door de Westerse democratieën als oorlogstechniek vervolmaakt, met als climax het gebeuren in Hiroshima en Nagasaki, dat tot de ontzettendste misdaden van de geschiedenis behoort. Voor een student in 1945—46, en voor iedereen wiens politiek en moreel geweten gevormd was door de gruwelen der dertiger jaren, de oorlog in Ethiopië, de Russische zuivering, de incidenten in China, de Spaanse burgeroorlog, de Westerse reactie op deze gebeurtenissen en voor een deel ook hun medeplichtigheid eraan, was dit alles bijzonder veelbetekend en pijnlijk.

Met betrekking tot de verantwoordelijkheid van intellectuelen zijn er nog andere, even penibele problemen. Intellectuelen beschikken over de mogelijkheden om de leugens van regeringen aan de kaak te stellen, en om handelingen terug te brengen tot hun oorzaken, motieven, en dikwijls verborgen bedoelingen. In de Westerse wereld althans hebben ze een macht die voortkomt uit politieke vrijheid, toegankelijkheid van informatie, en vrijheid van drukpers. De Westerse democratie verschaft een bevoorrechte minderheid de vrije tijd, de faciliteiten en de opleiding, nodig om de waarheid te ontdoen van verdraaiingen, foute voorstellingen, ideologie en klassebelang, waardoor de gebeurtenissen der actuele geschiedenis voor ons worden versluierd. De verantwoordelijkheid van intellectuelen gaat veel verder dan wat Macdonald 'de verantwoordelijkheid van volken' noemt, gezien de unieke privileges die ze genieten.

330

DE VERANTWOORDELIJKHEID VAN INTELLECTUELEN

The New York Review of Books, 23 februari 1967. Vertaald door W. A. Wilmink, met adviezen van Peter Wesly.

Noam Chomsky

Twintig jaar geleden publiceerde Dwight Macdonald een serie artikelen in Politics over de verantwoordelijkheid van volken en met name de verantwoordelijkheid van intellectuelen. Ik las ze als student, in de jaren vlak na de tweede wereldoorlog, en had een paar maanden geleden de gelegenheid om ze te herlezen. Ze lijken me niets van hun overtuigingskracht te hebben verloren. Macdonald houdt zich bezig met de schuldkwestie bij oorlogen. Hij vraagt zich af in hoeverre de Duitsers of Japanners verantwoordelijk waren voor de wreedheden die hun regeringen begingen. En terecht brengt hij die kwestie ook met ons in verband: in hoeverre zijn de Engelsen en de Amerikanen verantwoordelijk voor de terreurbombardementen op burgers, door de Westerse democratieën als oorlogstechniek vervolmaakt, met als climax het gebeuren in Hiroshima en Nagasaki, dat tot de ontzettendste misdaden van de geschiedenis behoort. Voor een student in 1945—46, en voor iedereen wiens politiek en moreel geweten gevormd was door de gruwelen der dertiger jaren, de oorlog in Ethiopië, de Russische zuivering, de incidenten in China, de Spaanse burgeroorlog, de Westerse reactie op deze gebeurtenissen en voor een deel ook hun medeplichtigheid eraan, was dit alles bijzonder veelbetekend en pijnlijk.

Met betrekking tot de verantwoordelijkheid van intellectuelen zijn er nog andere, even penibele problemen. Intellectuelen beschikken over de mogelijkheden om de leugens van regeringen aan de kaak te stellen, en om handelingen terug te brengen tot hun oorzaken, motieven, en dikwijls verborgen bedoelingen. In de Westerse wereld althans hebben ze een macht die voortkomt uit politieke vrijheid, toegankelijkheid van informatie, en vrijheid van drukpers. De Westerse democratie verschaft een bevoorrechte minderheid de vrije tijd, de faciliteiten en de opleiding, nodig om de waarheid te ontdoen van verdraaiingen, foute voorstellingen, ideologie en klassebelang, waardoor de gebeurtenissen der actuele geschiedenis voor ons worden versluierd. De verantwoordelijkheid van intellectuelen gaat veel verder dan wat Macdonald 'de verantwoordelijkheid van volken' noemt, gezien de unieke privileges die ze genieten.

CHOMSKY EN SAID OVER DE PALESTIJNSE ZAAK

Aat Brand

Chomsky's werk over Israël en Palestina krijgt reliëf door het in verband te brengen met dat van zijn vriend, de Amerikaans-Palestijnse literatuur- en cultuurwetenschapper en politiek activist Edward Said (1935-2003) die, naast zijn wereldwijd gelezen vakpublicaties, veel schreef en doceerde over hetzelfde conflict. Het is interessant daarbij in te gaan op opvallende overeenkomsten en verschillen tussen beiden, qua relatie tussen vakwetenschap en politiek-activistisch werk, in theoretische oriëntatie en in uitgangspunten en werkwijze in het politieke werk. Hierbij wordt ook Chomsky's anarchisme betrokken en wat dat betekent voor zijn analyse van het Midden-Oosten conflict.

De Israëlisch-Palestijnse strijd die sinds 1947-1949 (toen de staat Israël werd gevormd) met gewelddadige, politieke en propagandistische middelen wordt gestreden dekt maar een deel van Chomsky's zeer kritische politiek-publicitaire activiteit, die zich over vele decennia uitstrekt. Zijn focus in dit werk ligt op de buitenlandse politiek van zijn eigen land, de Verenigde Staten, zodat ook het optreden van dat land in arena's als Vietnam, Cambodja, Chili, Afghanistan en Irak zijn niets ontziende kritiek krijgt. Zo beweert hij dat Amerika de leidende terroristische staat in de wereld is en een van de meest religieus-fundamentalistische.[1]

Edward Said komt uit een Palestijnse familie en was vele jaren officieel adviseur van de Palestijnse Bevrijdings Organisatie (PLO). Hij stopte daarmee in 1993 uit protest tegen het in zijn ogen slechte onderhandelingsresultaat dat voor de Palestijnen was bereikt in de Oslo-akkoorden.

Een belangrijke overeenkomst is dat beide publicisten ondanks de hoon, haat en bedreigingen van vele tegenstanders, onafgebroken hebben gewezen op het onrecht, de intimidatie, het geweld dat het Palestijnse volk is en wordt aangedaan door de oprichting van de staat Israël. Zij zijn blijven hameren op de verwaarlozing van de belangen en de mensenrechten van de Palestijnen in de vele pogingen om dit conflict tot een oplossing te brengen.[2] Of het nu gaat om de onderhandelingsinzet van de Israëlische politieke leiders én die van de Palestijnse autoriteiten (PLO en Hamas), die van de Verenigde Naties (zeker de bekende resolutie 242 van de Veiligheidsraad uit 1967), de bemiddelingsinitiatieven van de Verenigde Staten (de Camp David-akkoorden uit 1978, de Oslo-akkoorden uit 1993) of de (beperkte) inspanningen van de Europese Gemeenschap (erkenning van de Palestijnse staat, 2014), expliciete aandacht voor de economische, politieke, maatschappelijke en culturele situatie van de Palestijnen is er nagenoeg niet. Of het nu gaat om de vele verdrevenen uit Palestina in de periode 1947-1949 (ruim 700.000, volgens de Verenigde Naties), of hun nazaten in de bezette gebieden, de Westelijke Jordaanoever (inclusief Oost-Jerusalem) en Gaza (totaal ruim 4 miljoen), of de Palestijnen in buurlanden Syrië, Libanon, Egypte (ruim 1 miljoen), deze verwaarlozing van hun mensenrechten door alle betrokken partijen is kenmerkend. De enige twee categorieën Palestijnen in de regio met een duidelijke en erkende juridische status zijn de Palestijnen in Jordanië (bijna 3 miljoen en ruim 40 procent van de bevolking van Jordanië) en de ca. 1,6 miljoen Arabieren (Palestijnen), in Israël zelf. Deze Palestijnen zijn staatsburgers van deze twee staten.[3] Chomsky bevindt zich zeker aan de zijde van de Palestijnen, maar hij is daarbij bepaald kritisch over de strategie en tactiek van hun strijd en hun leiderschap (de PLO).[4] En hij is dat eerder en fundamenteler dan Said die, zoals aangegeven, lange tijd formele banden met de PLO onderhield.

'MOREEL TRUÏSME'

Chomsky kraakt in zijn politieke analyse van het Israëlisch-Palestijnse conflict harde noten over de rol van Israël, maar zeker ook over die van de Verenigde Staten.[5] Dat land, waarvan hij zelf staatsburger is, heeft immers de touwtjes van dit conflict echt in handen en neemt onrechtmatige en onrechtvaardige beslissingen. Hierin speelt wat Chomsky 'moreel truïsme' noemt een belangrijke rol: de normen of standaarden die we op anderen toepassen, moeten we ook voor ons zelf hanteren. Om een voorbeeld van hem zelf te gebruiken: als sympathisanten de Israëlische luchtaanvallen op de Palestijnse bevolking van Gaza verdedigen met het cliché dat het terroristische Hamas c.s. een les moet worden geleerd, kan je vanuit dat moreel truïsme stellen (en dat doet Chomsky) dat de (Saoedisch-)Arabische vliegtuigkapers en aanvallers van het WTC in New York dat ook deden om Amerika een les te leren. Dat is een in de westerse wereld vrijwel nooit gemaakte en schurende vergelijking, maar Chomsky wil zo laten zien dat het westers standpunt partijdig is en vanuit een dubbele standaard tot stand komt. Hij rijst in zijn politieke werk ver uit boven zijn gebondenheid aan zijn taal, land, sociale klasse, cultuur en (joodse) afkomst, waar het zijn harde kritiek op Israël betreft. Hij toont hiermee aan een echte kosmopoliet te zijn, die los van alle menselijke bindingen op alle volken en staten in de wereld dezelfde normen toepast. Dat geeft hem een stevige morele positie.[6] Die positie als VS-criticus neemt hij in als individuele Amerikaanse staatsburger; juist die moet zijn of haar stem laten horen, met mogelijk enige invloed. Dat lijkt ook te spelen in zijn harde kritiek op de rol van Israël; juist als Amerikaan van joodse afkomst moet hij die uiten.[7] Deze overweging zien we ook in Nederland bij de Israëlcritici van *Een Ander Joods Geluid*.

DE ANARCHISME-TENDENS

De vraag ligt voor de hand wat Chomsky's politieke stellingname voor het anarchisme betekent voor zijn politiek-activistische werk over Israël en Palestina. In een uitgebreid interview uit 1995 is hij daarop ingegaan.[8] Hij omschrijft anarchisme (vrijwel letterlijk vertaling uit het Engels), als een tendens die achterdochtig en sceptisch is over overheersing, gezag en hiërarchie. Het gaat ervan uit dat de bewijslast bij de machtigen, de gezagsdragers ligt. Als ze die positie niet kunnen legitimeren (wat volgens hem bijna altijd het geval is) moet die positie worden ontmanteld en worden vervangen door iets dat vrijer en rechtvaardiger is. Het gaat voor hem dan over de staat en kapitalistische on-

dernemingen, maar ook om werkorganisaties in overheid en bedrijfsleven, instellingen als het onderwijs, het gezin (relatie man vrouw, ouders-kinderen) en het private eigendom. Dit uitgangspunt maakt het duidelijk dat Chomsky niets moet hebben van het marxisme-leninisme met zijn autoritaire rol voor de elitaire voorhoede die de volksmassa's moet leiden. Hij heeft juist veel vertrouwen in de kennis, de vaardigheden, de houding, de cultuur van 'het gewone volk'. Het anarchisme is volgens hem zeker in staat tot collectieve actie, maar hij benadrukt de individuele vrijheid en de individuele actie. Die geldt zeker voor hem als individualistische politieke activist die niet of nauwelijks aansluiting zoekt bij een collectieve beweging. Op de vraag of hij, zoals velen, vindt dat het anarchisme moeilijk in overeenstemming is te brengen met de menselijke natuur, antwoordt hij dat hij dat anders ziet. Hij geeft een voorbeeld uit zijn eigenlijke vak, de taalwetenschap: we weten veel van taal, een bij uitstek onderscheidende menselijke capaciteit. Menselijke taal die sterk gestructureerd is, is voor de sprekers inderdaad beperkend, maar tegelijkertijd werkt taal sterk bevrijdend voor de sprekers, maakt veel ontwikkeling mogelijk.

CHOMSKY EN SAID

Het politiek-activistische werk van Edward Said focust zich, in tegenstelling tot dat van Chomsky, geheel op de Israël-Palestina problematiek. Ook hij doet dat vanuit verontwaardiging over het onrecht dat de Palestijnen hierin is aangedaan. Maar bij hem is een duidelijke persoonlijke dimensie aanwezig. Zijn Palestijnse familie van middelgrote ondernemers (geen moslims zoals meer dan 90 procent van de Palestijnen, maar christenen) behoorde tot de verdrevenen uit de periode 1947-1949. In die zin lijkt hij dus minder kosmopolitisch in zijn standpunten dan Chomsky. Zoals gezegd was Said adviseur van de PLO en stopte daar in 1993 mee uit protest tegen de Oslo-akkoorden. Hij verweet de Palestijnse leiders het recht op terugkeer van Palestijnse verdrevenen naar huizen en bezittingen te hebben opgegeven en geen punt te hebben gemaakt van de illegale Israëlische nederzettingen in de bezette gebieden. In zijn politieke standpunten heeft hij naast het recht op zelfbeschikking voor het Palestijnse volk altijd het bestaansrecht van Israël erkend en dat gekoppeld aan de holocaust van nazi-Duitsland. Hij heeft zich ook zeer regelmatig uitgelaten over het Palestijnse terrorisme, in Israël of elders in de wereld en dat afgewezen. Wel attendeert hij erop dat in het westen iedere vorm van verzet tegen westerse belangen terrorisme wordt genoemd. Verder wijst hij op de nadelige invloed van de westerse, vooral Amerikaanse, brute *war on terrorism*. Ook het vaak verdoezelen in westerse publicaties van het joodse terrorisme in Palestina in de periode 1947-1949 brengt hij naar voren.[8] Maar hij stelt daarnaast het veel voorkomende religieus fundamentalisme, het sectarisme, het dictatoriale en de corruptie in moslimsamenlevingen, inclusief de Palestijnse, aan de kaak. Bij Chomsky valt er meer te lezen over de westerse oorlog tegen het terrorisme dan over het Palestijnse of andere door moslims bedreven terrorisme. Wel breekt hij de staf over de PLO die hij zelfdestructief noemt. Dat gebeurt in zijn grote boek over het Israëlisch-Palestijnse conflict en de rol van de Verenigde Staten *Fateful triangle* (zie noot 2). Maar net als in een belangrijk interview[10] met hem uit 2004 is Palestijns terrorisme hier eigenlijk afwezig. Ook over de andere door Said aangewezen problemen in moslimsamenlevingen spreekt hij zich weinig uit.

Chomsky en Said zijn beiden niet opgeleid als politieke analisten of politieke wetenschappers, maar gepokt en gemazeld en beiden wereldberoemd geworden in andere wetenschappelijke disciplines. Dat neemt niet weg dat beiden daarnaast zich al jong politiek manifesteerden op het thema van de Israëlisch-Palestijnse tegenstelling.[11] Chomsky deed dat als hoogleraar taalwetenschap aan het gerenommeerde Massachusetts Institute of Technology (MIT) in Cambridge bij Boston. Said was vele jaren als hoogleraar literatuur- c.q. cultuurwetenschap aan de niet minder prestigieuze Columbia University in New York verbonden. Voor Chomsky ligt deze combinatie van sterk rationalistische taalwetenschap met zijn sterk moreel geladen politieke werk op het eerste gezicht minder voor de hand dan voor Edward Said. Voor Chomsky is, zoals hierboven beschreven, zijn moreel truïsme en zijn anarchisme een belangrijke drijfveer voor zijn politiek-activistische werk. Daarmee hangt sinds 2011 een analyse van het westers denken ten opzichte van de niet-westerse wereld samen. Dat is die van de '*unpeople*': de 'niet-mensen'; dat zijn niet-westerse, 'onbeschaafde', 'wilde', niet-rationele mensen, terroristen, zij die zich ook gewapenderhand verzetten tegen de westerse dominantie over hun leefgebieden.[12] Voor niet-mensen gelden voor het westen geen democratische uitgangspunten, mensenrechten enz. In dit schema zijn Israëli's mensen en Palestijnen niet-mensen. Deze visie van Chomsky is verwant is aan de meer uitgewerkte analyse van Said over de verhouding tussen het dominante en superieur geachte westen en de overheerste en inferieur geachte niet-westerse, met name Arabische, islamitische cultuurwereld. Dit cultuurtheoretisch kader werkt Said uit in twee cultuurwetenschappelijke, wereldwijde bestsellers.[13] In *Orientalism* (1978) stelt hij de op dominantie en superioriteit gebaseerde kijk van westerse onderzoekers van de niet-westerse cultuurwereld centraal. In *Culture and imperialism* (1993) doet hij hetzelfde maar nu voor westerse kunstenaars (vooral literaire schrijvers als Jane Austen, Joseph Conrad, Albert Camus) die hun werk in de buiten-Europese wereld situeren. Het werk van deze wetenschappers en kunstenaars functioneert voor Said als legitimering van de westerse handelwijze ten opzichte van de niet-westerse, met name de Arabische, islamitische wereld, ofwel het kolonialisme en imperialisme. In zijn politieke werk krijgt dit theoretisch kader de volgende werking: het westerse, rationele, 'beschaafde', joodse, technologisch en organisatorisch superieure en dominante Israël tegenover de Oriënt, de niet-westerse, emotionele, 'onbeschaafde', Arabische, islamitische en slecht georganiseerde en technologisch achterblijvende Palestijnen.

THEORETICUS VERSUS EMPIRICUS

Said heeft veel kritiek van collega-wetenschappers gekregen die dit theoretisch kader veel te algemeen en te ongenuanceerd vinden en niet te toetsen.[14] Zo wijzen zij op vele door Said bekritiseerde 'oriëntalisten' in wetenschap en kunst die juist de Arabische/islamitische cultuur bewonderden en positief getoonzette kennis ervan verspreid heb-

ben in het westen. Vanuit dit wetenschappelijke werk en vanuit zijn Palestijnse afkomst is de stap naar zijn politieke analyse en activisme ten gunste van de Palestijnse zaak niet heel groot. Bij Chomsky is die stap groter. Een link met zijn taalwetenschappelijk werk is niet meteen zichtbaar. Het politiek-activistische werk van Chomsky is meer dan dat van Said een sterk empirisch onderbouwde, rationalistische analyse van de enorme macht aan geld, wapens en propagandamiddelen[15] die Israël – met veel steun van de Verenigde Staten – inzet tegen de Palestijnen in de bezette gebieden. Vooral zijn voordrachten zijn een aaneenschakeling van een enorme hoeveelheid minutieus verzamelde feiten over het conflict. Hij laat daarbij overtuigend zien dat de mensenrechten van de Palestijnen door Israëlische militairen dagelijks met voeten getreden worden, dat ze, behalve met regelmatig dodelijk geweld (vooral in Gaza), vrijwel dagelijks worden geconfronteerd met zware vernedering en intimidatie.
Saids analyse van het conflict is minder met feiten beladen, is abstracter en ingebed in zijn cultuurtheoretisch kader uit zijn al beschreven hoofdwerken *Orientalism* en *Culture and imperialism*. De feitelijke rol van de vertegenwoordigers van beide partijen komt bij hem minder uitgebreid aan de orde dan bij Chomsky en wordt door hem vooral geïnterpreteerd als uiting van hun denken. Dat de intellectualistische Said zijn politieke en met name het activistische werk cultureel,[16] ja esthetiserend aanpakt wordt ook duidelijk uit het bekende incident op 3 juli 2000. Hij werpt op die dag een steen naar een Israëlische grenspost. De als altijd smetteloos en chique geklede Said poseert in een werphouding, volgens ooggetuigen ver van de grenspost verwijderd, voor de camera van een persfotograaf. Dit als een 'provocatie' waarvan hij wist dat die de wereld over zou gaan. Hij wist dat het incident hem, tijdens de Palestijnse intifada, op zware kritiek zou komen te staan uit anti-Palestijnse kringen die hem van een terroristische daad beschuldigden.
In zijn vele gepubliceerde politieke analyses over Israël en de Palestijnen pleit hij ook voor toenadering van en uitwisseling tussen de beide partijen. Hij heeft steeds benadrukt dat cultuur daarbij een goed middel is. Saids bekendste activiteit op dit terrein is zijn initiatief uit 1999 om samen met de wereldberoemde Argentijns-Israëlische dirigent Daniel Bairenboim een klassiek orkest van Israëlische en Palestijnse (en andere Arabische) musici op te richten met als doel met muziek de kloof tussen Israëli's en Palestijnen te dichten. Het orkest, onder de naam *West-Eastern Divan* (naar een verzameling gedichten van Goethe, waarin hij de verbondenheid van de westerse en Arabische cultuurwerelden bezingt) heeft vele massaal belangstelling trekkende optredens gegeven in Jerusalem en op de Westelijke Jordaanoever. De Barenboim-Said Stichting die aan het orkest ten grondslag ligt en waarin Saids weduwe de rol van haar man heeft overgenomen, steunt ook de muziekopleiding van vele Israëlische en Palestijnse kinderen.

SOLIST MET WEINIG INVLOED

Tot slot een opmerking over Chomsky's politieke inzet in deze strijd. Hij gaat daarbij sterk individualistisch te werk en zijn aanpak is academisch. Ofwel, hij schrijft vele boeken en artikelen en houdt een onafgebroken stroom van interviews en lezingen. Zijn zeer onafhankelijke en vaak moedige werkwijze richt zich weliswaar op politieke instellingen, actiegroepen en het algemene politiekbewuste publiek, maar hij is een solist die zich in een politieke beweging of organisatie niet thuis lijkt te voelen. Deze opstelling geeft hem bij velen groot moreel gezag, maar de vraag is wel op zijn plaats hoeveel politieke invloed hij nu heeft. De conclusie lijkt gerechtvaardigd dat die niet zo groot is. Zelf erkent hij dat, maar alleen ten aanzien van de politieke en culturele elite. In de niet-elitaire wereld bereikt hij, zegt hij in een interview[17], via zijn acties en vele lezingen, regelmatig voor een gehoor van duizenden (en via internet) een enorm publiek. Hij besteedt iedere avond tot zijn spijt een uur om uitnodigingen voor optredens over de hele wereld af te zeggen.

Aat Brand (1954) is cultureel antropoloog en is werkzaam als onderzoeksprogrammamanager bij de gemeente Rotterdam. Dit artikel schreef hij op persoonlijke titel. Recent verscheen op de website van de Edmund Husserl Stichting (www.husserl.nl) van zijn hand 'Edwards Said oriëntalisme: westerse verbeelding van en dominantie over de Oriënt'.

NOTEN

(1) Deze uitspraak heeft hij in diverse op internet te vinden voordrachten gedaan. Bijvoorbeeld in: Noam Chomsky (3 november 2014) *The US is a leading terrorist state*. – (2) Noam Chomsky (1999) *The fateful triangle. The United States, Israel & The Palestinians. Foreword by Edward Said*. Cambridge MA. Noam Chomsky (2011) 7th Edward Said Memorial Lecture, University of Adelaide: *Unpeople*. Noam Chomsky (2013) Edward Said Lecture, Friends House, London: *Violence and dignity. Reflections on the Middle East*. Edward Said (1979) *The question of Palestine*, New York. Edward Said (1997, 1981), *Covering Islam*, New York. Edward Said (1995, oorspr. 1994) *The politics of dispossession. The struggle for Palestinian self-determination*, 1969-1994), New York. Edward Said (2003, oorspr. 2000), *The end of the peace process. Oslo and after*. New York. David Barsamian & Edward Said (2003) *Culture and resistance, Conversations with Edward W. Said*, Cambridge MA. Edward Said (1999) *Speech on the Middle East*, Columbia University, New York City. – (3) De cijfermatige gegevens zijn ontleend aan: Palestinian Central Bureau of Statistics; Central Bureau of Statistics of Israel. De politisering van het Israël-Palestina conflict geldt ook voor de cijfermatige gegevens, vooral die over Palestijnse vluchtelingen en ontheemden. De daarover weergegeven data variëren nogal, waarbij vaak een relatie valt waar te nemen met de herkomst ervan. Israëlische of pro-Israëlische bronnen geven vrijwel steeds duidelijk lagere aantallen voor Palestijnse ontheemden enz. dan Palestijnse of pro-Palestijnse bronnen. De hier weergegeven bronnen zijn zoveel mogelijk afkomstig van neutrale instanties als de Verenigde Naties (UNRWA/United Nations Relief and Works Agency). – (4) Edward Said (1975) 'Chomsky and the question of Palestine' in: *Journal of Palestine studies*, vol. 4, no. 3: pp 91-104. – (5) Chomsky is ook altijd zeer kritisch geweest over de Amerikaanse links-liberalen die in overgrote meerderheid Israël steunen. Zie ook Edward Said (1975), *Chomsky and the question of Palestine*, p 93. – (6) Bruce Robbins (2012), 'Noam Chomsky's golden rule'. Hoofdstuk 2 (pp 47-65) in Bruce Robbins, *Perpetual war. Cosmopolitanism from the viewpoint of violence*. Durham/London. – (7) Edward Said (1975) Chomsky and the question of Palestine, p 91. – (8) Noam Chomsky & Kevin Doyle (1995, 2005), 'Marxism and hope for the future' (interview), in: Barry Pateman (ed), *Chomsky on anarchism*, Edinburgh 2005, pp 178-190. – (9) Bijvoorbeeld in Edward Said (1979) *Zionism from the standpoint of its victims*. Ook elders, zie zijn publicaties genoemd in noot 2. – (10) Noam Chomsky, 'On terrorism' (interview door John Bolender, January 2004, www.chomsky.info. – (11) Voor Chomsky blijkt dat bijvoorbeeld uit een interview dat de (taal)filosoof, sanskritist en Berkeley hoogleraar Frits Staal (1930-2012) in 1968 met hem hield en waar zijn kritische kijk op de Amerikaanse buitenlandse politiek (met name Vietnam) sterk naar voren komt: J.F Staal (1968) 'In gesprek met Chomsky' in: *De Gids* jrg.131,nr. 6/7, pp 6-18. – (12) Noam Chomsky (2011), 7th Edward Said Memorial Lecture, University of Adelaid: *Unpeople*. Hij ontleent dit con-

cept aan de historicus Mark Curtis in zijn boek over het Britse buitenlandse beleid en de daaruit voortkomende schendingen van mensenrechten: *Unpeople. Britain's secret human rights abuses*, London 2004. – (13) Edward Said (1978), *Orientalism. Western conceptions of the Orient*, London. Edward Said (1994, oorspr. 1993), *Culture and imperialism*, London. – (14) Twee van de bekendste opponenten van Saids oriëntalisme concept zijn de Amerikaanse islamoloog Bernard Lewis (1993), *Islam and the West*, Oxford en de Britse historicus van het Midden-Oosten Robert Irwin (2006), *For lust of knowing. The orientalists and their enemies*, London. – (15) Zie Joris Luyendijk (2006), H*et zijn net mensen. Beelden uit het Midden-Oosten*, Amsterdam. Hierin beschrijft de cultureel antropoloog Luyendijk die van 1998 tot 2003 correspondent was in het Midden-Oosten (o.a. in Oost-Jerusalem) hoe groot de kloof is tussen wat hij daar zag en hoe het door de nieuwsmedia naar hun afnemers wordt gebracht. In de gunst om de lezer, kijker, luisteraar, wordt het hapklaar, sensationeel en op excessen gericht gebracht en daarbij vervormd en gemanipuleerd. Maar de afnemer neemt die gemanipuleerde versie van de werkelijkheid voor waar aan. Hij wijst erop dat de Israëlische en pro-Israëlische westerse versie van de werkelijkheid een veel effectievere pr- en propagandamachinerie heeft dan de Palestijnse en pro-Palestijnse versie. Deze analyse is verwant met het veel bredere onderzoek van Chomsky en Edward Herman uit 1988, *Manufacaturing consent. The political economy of the mass media,* New York. Dit boek beschrijft de manipulatieve rol van de (Amerikaanse) media bij de verslaglegging en commentaren over de buitenlandse politieke arena's waarin dit land actief was: Vietnam, Laos, Cambodja en Nicaragua, El Salvador en Guatemala. Ook Said ziet de media onderhevig aan soortgelijke processen in zijn *Covering Islam. How the media and the experts determine how we see the rest of the world*, New York (1997, oorspr. 1981). – (16) Adel Iskandar & Hakim Rustom (eds.) (2010) *Introduction. Emancipation and representation. In idem, Edward Said. A legacy of emancipation and representation*, Berkeley. – (17) Adel Iskandar (2010), *The incalculable loss. Conversations with Noam Chomsky.* In Adel Iskandar & Hakim Rustom (eds.) (2010), zie verder noot 16: pp 369-388: p 377.

CHOMSKY'S REVOLUTIE IN DE TAALWETENSCHAP

'Colorless green ideas sleep furiously'

Susann J. Fischer

In 1957 publiceerde Noam Chomsky Syntactic Structures, *een samenvatting van zijn manuscript* The Logical Structure of Linguistic Theory.[1] *Met* Syntactic Structures *zou Chomsky, zo bleek, de basis leggen voor een nieuwe, generatieve linguïstiek. Chomsky's benadering van de linguïstiek is er altijd op gericht geweest om te begrijpen waarom talen gestructureerd zijn zoals deze zijn gestructureerd en om vervolgens een grammatica te formuleren die alle mogelijke zinnen in een bepaalde taal kan verklaren, inclusief zinnen die volgens de normatieve grammatica-handboeken ongrammaticaal zijn. Bijvoorbeeld zinnen met dubbele ontkenningen, zoals het 'I can't get no satisfaction' van Mick Jagger. Probeerde de linguïstiek vóór Chomsky vooral te classificeren, Chomsky wilde een verklarende taalwetenschap, in de traditie van Galilei en Newton. Het doel van die nieuwe taalwetenschap zou het opsporen van die regels moeten zijn die alle in een taal grammaticaal mogelijke zinnen kunnen verklaren. Uiteindelijk betekent dat niets minder dan een zoektocht naar een voor alle talen geldende universele grammatica.*

In de jaren vijftig van de afgelopen eeuw werd de psychologie gedomineerd door het behaviorisme, een richting waarvan J.B. Watson de grondlegger was. Ook in de taalwetenschap had het behaviorisme grote invloed, vooral in de VS. Begrippen als 'weten' en 'denken' werden door behavioristen als Skinner als onwetenschappelijk beschouwd, begrippen als geest (*mind*) en aangeboren (*innate*) golden zelfs als verdacht. Wetenschap diende zich uitsluitend met waarneembare feiten bezig te houden. Controleerbare zaken als stimulus en respons werden gevleugelde begrippen: gedrag werd bestudeerd met ratten die op allerlei knoppen drukten en honden die gingen kwijlen bij het horen van een belletje. Skinner stelde dat dit soort verschijnselen bij mensen niet principieel anders werken. Chomsky dacht daar anders over. Psychologische, cognitieve factoren moeten wel onderzocht worden. Het feit dat dergelijke factoren niet onmiddellijk zijn waar te nemen is misschien lastig maar geen reden ze dan maar niet te onderzoeken. Taalwetenschappers moeten zich juist vooral wel bezighouden met de studie van *mental grammar*.[2]

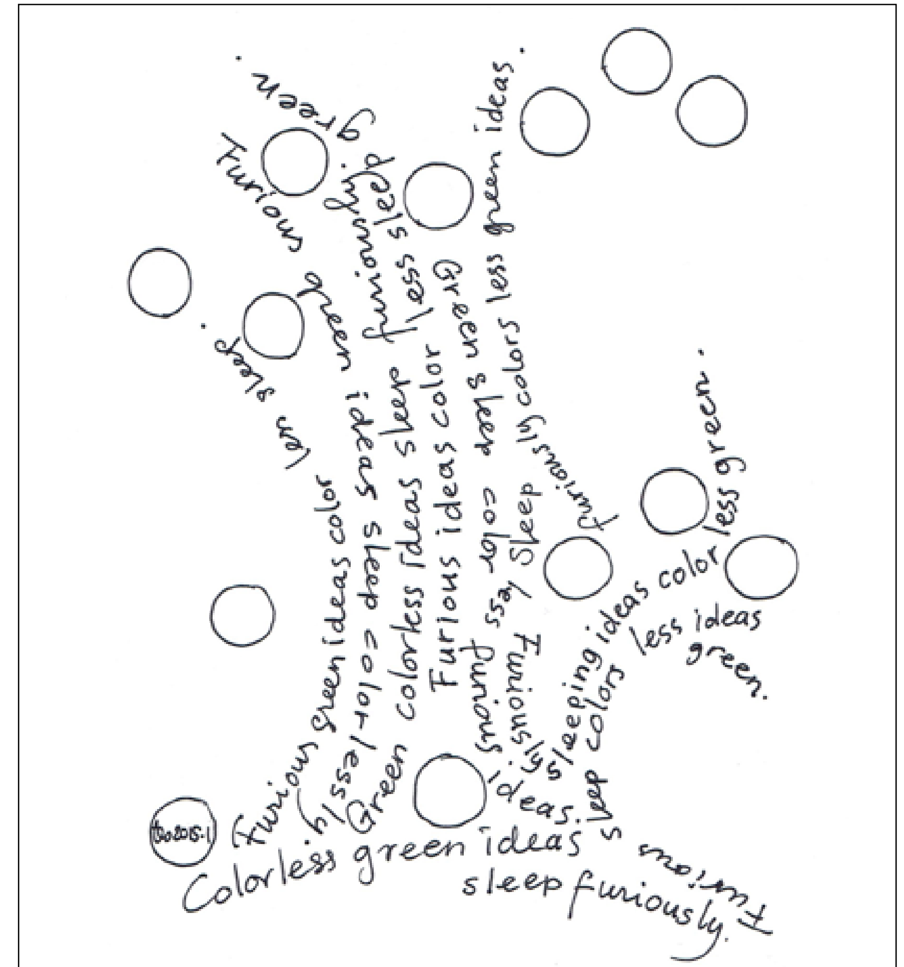
IMPLICIETE KENNIS

Al eind jaren vijftig wees Chomsky op een aantal relevante feiten voor de studie van taal en taalverwerving. Om te beginnen is het goed om te beseffen dat elke zin die gesproken of gehoord wordt een nieuwe combinatie van woorden is. Die combinatie is uniek, uniek in de geschiedenis van het universum. In de tweede plaats is er het gegeven dat elke *native speaker* van een taal impliciet kennis heeft van haar/zijn taal, hij/zij weet zonder enige twijfel welke zinnen 'kun-

nen' (dat wil zeggen grammaticaal in orde zijn) en welke niet (en dus grammaticaal niet in orde zijn). Zie de zinnen 1) en 2) verderop. In de derde plaats is er het verschijnsel dat taalgebruikers zinnen die niets betekenen, kunnen beoordelen of deze grammaticaal zijn. En tot slot is er het ervaringsfeit dat kinderen relatief snel leren om zich grammaticaal juist te uiten – eigenlijk zonder noemenswaardige instructie.
Chomsky zou daarom een onzin-zin wereldberoemd maken:
1) *Colourless green ideas sleep furiously*.[3]
Elke spreker van het Engels zal deze zin desalniettemin als grammaticaal juist beschouwen. En dat is op zijn minst bijzonder.
2) **Furiously sleep ideas green colourless.*
Van zo'n zin kan niemand chocola maken. En o ja, taalkundigen spraken ooit af om niet-grammaticale voorbeeldzinnen vooraf te laten gaan door een asterisk:*. De hamvraag is intussen wel hoe taalgebruikers *weten* wat grammaticaal is en wat niet. Dat er beperkingen zijn is duidelijk. Maar hoe kennen taalgebruikers die beperkingen? Overtredingen van de geldende regels komen immers zelden voor. Er is wat dat betreft nauwelijks input! Bij taalverwerving is een centraal probleem dan ook hoe deze überhaupt mogelijk is, gelet op de relatief beperkte input. Er is immers geen 'les' en kinderen hebben ook al geen toegang tot 'fout taalgebruik'. Er is dan ook een grote kloof tussen hetgeen kinderen als stimuli krijgen en de enorme linguïstische kennis die zij zich desondanks verwerven. Chomsky heeft het in dit verband over Plato's dialoog *Menon*[4] waarin een slaaf, zonder enige kennis ter zake, een geometrisch probleem oploste. Plato gaf daar een metafysische verklaring voor. Hij houdt het op herinneringen uit een vorig bestaan.[5]
Chomsky's antwoord is wat minder metafysisch en volgt de inzichten van de in de *cognitive sciences* geldende inzichten. Volgens hem moeten de hersenen een programma bevatten dat onbeperkt zinnen kan vormen uit een eindige woordenlijst. Chomsky verzette zich daarmee tegen Skinners hypothese van het brein als *tabula rasa* waar zo maar van alles zou kunnen worden ingestopt. De regels die talen structureren liggen volgens Chomsky biologisch vast in de menselijke geest en worden dus genetisch doorgegeven.

UNIVERSELE GRAMMATICA

Chomsky's introductie van een formele grammatica die de mogelijkheden aangeeft van taalgebruikers – 'hoorders' en sprekers'– om oneindige aantallen taaluitingen te produceren of te begrijpen met een eindig aantal grammaticale regels, behoort nog altijd tot de belangrijke bijdragen aan de taalwetenschap. Zijn argumenten die voor transformatieve/generatieve benadering pleiten, zijn gebaseerd op de claim dat deze de generalisaties kan verklaren die in de oordelen van *native speakers* aanwezig zijn. Over de jaren heen heeft de theorie veel veranderingen ondergaan, met name het type regels en presentaties dat gebruikt wordt om grammaticaliteit te voorspellen, maar in alle versies functioneren de regels als een algoritme waarmee de grammaticaliteit van zinnen voorspeld kan worden – met discrete (ja of nee) resultaten. Een generatieve grammatica is derhalve een benadering die tracht een set regels op te stellen die correct kunnen voorspellen welke woordcombinaties in een bepaalde taal grammaticale zinnen vormen. Volgens Chomsky komen veel, zo niet alle, ei-

genschappen van een (generatieve) grammatica voort uit een aangeboren *universal grammar*.
De meest centrale vooronderstellingen van generatieve grammatica bestaan uit (a) het verschil tussen *competence* en *performance*, (b) het verschil tussen *I-taal* en *E-taal (E-language* en *I-language)* en (c) de veronderstelling van een aangeboren universele grammatica bestaande uit *principles* en *parameters*. Chomsky onderscheidt *competence* en *performance*. *Competence* is een capaciteit, een vaardigheid, verankerd in de hersenen als een mentale eigenschap of functie; *performance* verwijst naar het feitelijke taalgebruik in concrete situaties. De *performance* kan in de praktijk sterk afwijken

van de *competence*. De *performance* kan beïnvloed worden door allerlei niet-taalkundige factoren. Een taalgebruiker kan bijvoorbeeld door iets worden afgeleid of dronken zijn, een hersenbeschadiging of een geheugenstoornis hebben. Volgens Chomsky is de *competence* verantwoordelijk voor alle aspecten van taal die als linguïstisch kunnen worden gekenmerkt. Taalwetenschappers bestuderen dus de *competence* van taalgebruikers, niet de *performance*.

Vervolgens introduceerde Chomsky twee technische noties: *E-taal* en *I-taal*.[6] In E-taal staat de E zowel voor *extensional* – de reeks zinnen waaruit een taal bestaat – als voor *external*, de taal buiten (extern) de geest, de taal van een volk. Met deze publieke E-talen moet de taalwetenschap zich volgens Chomsky *niet* bezighouden. Chomsky acht E-talen ongeschikt voor linguïstiek onderzoek. Het ontstaan en bestaan ervan is historisch, tamelijk toevallig dus. Dit is trouwens ook de implicatie van een beroemd citaat van de Jiddische taalwetenschapper Max Weinrech : '*A sprakh is a dialect mit an armey un flot*'.[7] Gegeven de doelstellingen van Chomsky's theorie moet het studieobject van de algemene taalwetenschap bestaan uit de I-talen. De I zou gaan staan voor een drietal kenmerken: *individual*, *internal* en *intensional*. *Individual* omdat taal een eigenschap is van individuele mensen, niet van groepen. *Internal* omdat het iets is van de geest, van de hersenen van een mens. En taal is *intensional,* niet extensional. De concepten zijn gebruikelijke termen in de logica en de semantiek (betekenisleer) waar *intensional* tegenover *extensional* staat.

PRINCIPES EN PARAMETERS

In een taal kan een uitdrukking verwijzen (refereren) naar verschillende dingen ('referenten'). Bijvoorbeeld: *mijn linkeroor* verwijst naar twee verschillende oren als deze uitdrukking door twee verschillende sprekers wordt uitgesproken. De *extensie* (= de verzameling van mogelijke referenten) van een uitdrukking kan verschillen, afhankelijk van de context, de *intentie* (betekenis) is in de verschillende situaties dezelfde. Er is sprake van een *extensioneel* verschil, niet van een *intentioneel* verschil. De *intentionele* visie is een formele specificatie, een recept waarmee zinnen gemaakt kunnen worden, dat wat taalkundigen een grammatica noemen. De idee van een universele grammatica veronderstelt dat als mensen opgroeien onder normale omstandigheden, zonder deprivaties, zij zich een taal eigen zullen maken: taal X met een aantal kenmerken. De universele grammatica wordt doorgaans geacht te bestaan uit een set *principes* en *parameters*. De principes zijn universeel, dat wil zeggen: deze gelden voor alle talen. Parameters zijn daarentegen binair: zij bieden syntactische variabiliteit en zijn als zodanig taalspecifiek. Een van de universele principes is het *Extended Projection Principle* (EPP) dat stelt dat elke zin een onderwerp nodig heeft. De daarbij behorende parameter beslist dan of het onderwerp fonologisch gerealiseerd moet worden. Weer twee zinnen:

1) *Ik drink een biertje.*
2) *Bebo una cerveza.*

Zowel in de Nederlandse zin als in de Spaanse zin is het duidelijk dat 'ik' een biertje drink. In de Nederlandse zin moet het onderwerp gerealiseerd worden, in de Spaanse zin niet. Spaanse kinderen horen zinnen zonder gerealiseerd onderwerp en zetten de parameter daarom op 1, Nederlandse kinderen horen uitsluitend zinnen met gerealiseerd onderwerp en zetten de parameter op 0.[9]

Het is voor elke niet-generatieve linguïst die verneemt dat taalwetenschap een natuurwetenschap is en dus geen sociale wetenschap, dat er een universele grammatica is die voor alle talen geldt, dat deze grammatica via de genen van generatie op generatie wordt doorgegeven, dat syntax los kan worden gemaakt – en bestudeerd – van semantiek, nog altijd even slikken, hetzij omdat het besef doordringt dat Chomsky's theoretische positie simpelweg geniaal is, dan wel omdat hij of zij zijn theorie niet kan accepteren omdat men weigert te geloven dat grammatica (*I-taal, competence*) kan en moet worden gescheiden van taal als communicatiemiddel (*E-taal, performance*) om taal op een zinvolle wijze kunnen bestuderen.

TAALWETENSCHAP EN POLITIEK

Chomsky is in interviews dikwijls gevraagd naar het eventuele verband tussen zijn politieke en zijn linguïstieke opvattingen. Hij heeft een inhoudelijk verband altijd ontkend: politiek en linguïstiek zijn volgens Chomsky namelijk logisch van elkaar onafhankelijk.[10]

Cinque zag echter wel een link en maakte daartoe een lijstje. We hebben het over taalkundig onderzoek dat we beginnen bij (a) de syntax, de zinsbouw, binnen talen.

– Dat onderzoek heeft consequenties voor onderzoek naar (b), de grammaticale systemen van talen;
– En brengt het onderzoek bij het onderzoek naar een taalorgaan, naar (c) de '*faculty of speech*';
– Daarmee wordt onderzoek naar (d) cognitieve systemen in de hersenen belangrijk;
– En daarmee ook (e) specifieke kenmerken van de menselijke natuur;
– Zo komen (f) mogelijke te stellen eisen aan een waarlijk menselijke samenleving in beeld;
– Waarmee (g) vragen naar de mogelijkheden van maatschappijverandering opkomen;
– En daarmee ook (h) de consequenties voor politieke activiteiten.

Volgens Cinque heeft Chomsky een aantal verbanden over het hoofd gezien, omdat de linguïstiek destijds, met name bij (c) en (e) nog niet ver genoeg ontwikkeld was. In meer algemene zin heeft Chomsky als grondlegger van het cognitivisme de menselijke natuur een plaats in het (taal)wetenschappelijk discours gegeven. Het centraal zenuwstelsel en de hersenen zijn menselijke organen zoals alle andere.

Van politiek belang was uiteraard ook zijn verzet tegen de ideeën van Skinner voor wie mensen vóór alles producten van hun omgeving zijn. Chomsky gelooft daarentegen in de kracht van het individu en dat vormt een belangrijke bouwsteen van het anarchistische denken. Als taalkundige ben ik er ten stelligste van overtuigd dat Chomsky's revolutie slechts mogelijk was doordat zijn persoonlijkheid hem in staat stelde om zowel in de taalwetenschap als in de politiek zaken aan de kaak te stellen. Dankzij zijn 'politieke persoonlijkheid' durfde hij, in een tijd waar linguïsten zich bezig hielden met morfenen en fonemen, vooruit te kijken en iets totaal nieuws en revolutionairs voor te stellen.

Susann J. Fischer (1964) is hoogleraar Linguïstiek van het Spaans en het Catalaans aan de Universiteit van Hamburg. Zie www1.unihamburg.de/romanistik/personal/w_fisch.html
De vertaling is van Cees Bronsveld.

NOTEN

(1) Chomsky 1955, Chomsky 1957. – (2) Chomsky 1959. – (3) C*olorless green ideas sleep furiously* is een door Chomsky in 1957 verzonnen zin waarmee hij kon aantonen dat taalgebruikers beseffen dat een grammaticaal correcte zin 'non-sensical semantics' kan bevatten. Elke taalkundige kent deze zin! – (4) Chomsky 1986. – (5) Vgl. Grewendorf 2006, p 44. – (6) Chomsky 1986. – (7) Een taal is een dialect met een leger en een marine, Weinrech 1945. – (8) 'Ich möchte noch einmal betonen, dass Politik und Linguistik logisch unabhängig sind, dass man aber eine Art loser Verbindung herstellen kann,' Chomsky 1970, p 182. – (9) In een recente studie op het gebied van de generatieve grammatica wordt de hypothese besproken dat deze parameters niet tot de '*genetic endowment*' zouden kunnen behoren, Berwick en Chomsky 2011. – (10) Cinque 1994, vgl. Grewendorf 2006, p 186.

BRONNEN

Berwick, R.C. en N. Chomsky 2011 'The biolinguistic program: The current state of its evolution' in: A.M.D. Sciullo & C. Boecks (eds.), *The biolinguistic enterprise. New perspectives on the evolution and nature of the human language faculty*, Oxford, pp 19-41.

Chomsky, Noam 1955/1975 *The logical structure of linguistic theory*. Unpublished manuscript, revised in 1956 and distributed from MIT Library, published with some abridgement in 1975. New York.

Chomsky, Noam 1957 *Syntactic Stuctures*, Den Haag.

Chomsky, Noam 1959 A review of B.F. Sinner's 'Verbal behaviour' in: *Language* 35, pp 2-58.

Chomsky, Noam 1970 *Sprache und Geist*, Frankfurt am Main.

Chomsky, Noam 1981 *Lectures on government and binding*, Dordrecht.

Chomsky, Noam 1986 *Knowledge of language. Its nature, origin, and use*, New York.

Cinque, G. 1994 'On the connections between Chomsky's work in linguistics and cognitive science, and his social views and attitudes' in: C.P. Otero (ed.), *Noam Chomsky. Critical Assessments*, Vol III, London pp. 333-346.

Grewendorf, G. 2006 *Noam Chomsky*, München. Skinner, B.F. 1957 *Verbal behavior*, New York.

Weinreich, M. 1945 'Der yivoun di problemenfunundzertsayt', in: *Yivo Bleter*, 25-3-18.

CHOMSKY IN VERTALING

Bij de Rotterdamse uitgeverij Lemniscaat verschenen twee Chomsky-titels: *Macht en terreur. De wereld na 11 september*, 2003. Vertaling van *Power and terror* (2002). En *De arrogantie van de macht. Hoe het Amerikaanse streven naar hegemonie het voortbestaan van de planeet bedreigt*, 2004. Vertaling van *Hegemony or survival: America's quest for dominance* (2003).

Bij de Vlaamse uitgeverij Epo verschenen de afgelopen jaren de volgende titels in het (Vlaams) Nederlands. *Over ideologie en macht*, 1989. Vertaling van *On power and ideology. The Managua Lectures* (1987). *Gekoesterde illusies*, 1991. Vertaling van *Necessary illusions* (1989). *De verdorven democratie*, 1992. Vertaling van *Deterring democracy* (1991). *Dissident in Amerika. Gesprekken met David Barsamian*, 1994. Vertaling van *Chronicles of dissent. Interviews with David Barsamian* (1992). *Het ware gelaat van Uncle Sam*, 2000. Vertaling van *What Uncle Sam really wants* (1992). *Mislukte staten. Machtsmisbruik en de aanslag op de democratie*, 2008. Vertaling van *Failed States. The abuse of power and the assault on democracy* (2006). *Hoop en vooruitzicht*, 2011. Vertaling van *Hopes and prospects* (2010). *De essentiële Chomsky*, 2014. Bundel met lezingen en interviews met David Barsamian. Heruitgave van *Het ware gelaat van Uncle Sam* en drie niet eerder vertaalde edities van Chomsky's boeken over met name de Amerikaanse politiek. Zie ook bespreking elders in dit nummer.

DE ANARCHIE EN HAAR TEGENDEEL IN 2014

Jan Bervoets

Jaarkroniek van de anarchie (2014)

Latijns Amerika

Op nieuwjaarsdag 2014 vaardigden de Zapatistas van Chiapas een manifest uit om het twintigjarig bestaan van de autonomie van de indianen te vieren. Een belangrijke stap hierbij was de bekendmaking van een internationale organisatie *La Sexta*, waaraan alle autonome communes en anarchistische organisaties en federaties zich zouden kunnen aansluiten om strategieën uit te wisselen en onderling steun te verlenen. Met name in Latijns Amerika een aantrekkelijk perspectief, omdat er meer communauteiten bestaan, zoals in Argentinië, en er meer groepen slachtoffer zijn van repressie, zoals tal van indianengemeenschappen. Maar niet alle anarchisten zijn het met dit initiatief eens. Bezwaren zijn de nadruk op het bevrijdingsleger EZLN, ook al opereert het geweldloos (?!), en het feit dat er in Mexico ook andere anarchisten zijn die apart opereren, zoals de Mexicaanse federatie, die zich beroept op de traditie van Flores Magon. Anders dan Zapata, die bereid was compromissen te sluiten in het belang van de sociale strijd, was diens tijdgenoot Flores Magon tegen verkiezingen en tegen de staat. Hij wist opstanden te bewerkstelligen maar moest uiteindelijk vluchten naar de Verenigde Staten, waar hij wegens zijn anarchistische propaganda werd opgepakt en in een gevangenis kwam te overlijden. Een belangrijke speler, de *Internationale van Anarchistische Federaties* (IFA), zal wel solidair zijn tegen de repressie tegen de Zapatistas en elders in Mexico, maar zal geen consensus bereiken voor een voorstel om zich aan te sluiten.

In heel Zuid-Amerika zijn anarchistische bewegingen in opkomst. Er heeft zich een Caraïbische federatie gevormd met delegaties uit Cuba en de Dominicaanse Republiek. In Chili hebben zich twee anarchistische federaties gevormd: rond Valparaiso en in Patagonië, in Argentinië zet de herleving van een lange anarchistische traditie door en in Brazilië leidden de steeds doorgaande basisopstanden tot nieuwe perspectieven die ook daar door diverse anarchistische bewegingen worden gepropageerd. Het is dus geen wonder dat La Sexta en de IFA proberen verbanden te leggen, zodat basisbewegingen zich op bredere schaal gaan coördineren dan in geïsoleerde regio's.

Mexico

De ontwikkelingen in Mexico maken solidariteitsacties echter wel nodig. In het land van de drugsoorlogen tussen het leger van de *federales* en onbetrouwbare politieagenten enerzijds en de drugskartels anderzijds zijn in verschillende staten rond Mexicostad burgerinitiatieven ontstaan. In diverse steden hebben zich *communalistas* gevormd, die gewapende burgercomités van zelfverdediging hebben gevormd. Meestal zijn dat hoogst fatsoenlijke lieden, die met steun van de bevolking het falend openbaar gezag vervangen. Ik zou hiervan geen melding hebben gemaakt als de Mexicaanse regering het daarmee eens was. Maar die vond het nodig de staten Guerrero en Morales te laten bezetten door federales om de communalistas te bestrijden – mogelijk omdat dit juist de staten zijn geweest waar de guerrillero's van Zapata honderd jaar geleden voor de belangen van de indianen en de *pueblos* tegen de *latifundistas* waren opgekomen. En ook dit jaar zijn er conflicten geweest over de agrarische belangen van de regio, met bloedige gevolgen. Op 27 september protesteerde een honderdtal studenten aan de landbouwnormaalschool

tegen de bevoorrechting van de upper class in hun opleidingsinstituut. Zij wilden met bussen naar de hoofdstad, maar werden opgewacht door federales, die de bussen beschoten – ook die van voetbalsupporters die met de kwestie niets te maken hadden. Twee studenten werden gedood, 43 studenten gedwongen uit te stappen. Zij werden door federales ingerekend en uitgeleverd aan een drugskartel, waarna ze verdwenen. Op 7 december werd het lijk van één van de ontvoerde studenten door DNA geïdentificeerd, waarmee lijkt te zijn vastgesteld dat allen zijn vermoord; hun lijken in brand gestoken. De regering probeert met een anarchistenjacht en andere vormen van burgerschrik de orde in stand te houden. Maar het volk gaat de straat op en eist het aftreden van de president, die van de traditionele 'revolutionaire' partij is. En daarvoor is geen alternatief, want het alternatief is de conservatieve partij, die nog corrupter is. Want de Mexicaanse regering is een repressieve 'nachtwakers'-regering geworden, die als gevolg van een Noord-Amerikaans 'vrijhandels'-verdrag is uitgeleverd aan de machtige multinationals die bepalen hoe er handel wordt gedreven, en geen controle op agrarische investeringen gedoogt. En daarmee is een vicieuze cirkel ontstaan, die alleen maar door revolutie kan worden doorbroken. De communalistische burgerwachten zetten hun werk voort.

Venezuela

In Venezuela brak op 17 februari een studentenopstand uit tegen de regering Maduro. Aanleiding was niet het gebruikelijke verzet van de reactie tegen het socialistische regime, maar het feit dat milities zich straffeloos vergrijpen aan vrouwelijke studenten. Vreedzame demonstraties werden door diezelfde milities in elkaar geslagen terwijl pleinen werden bezet en verdedigd. Het antwoord van de regering is marteling en verkrachting, toenemende repressie. Er kan geen brug worden geslagen met de grootstedelijke armen, want het lijkt op het oog geen sociale strijd te zijn. In Venezuela kan de Bolivariaanse regering de 'arme' bevolking in de steden tevreden houden uit de winst die ze met de heren van de 'vrije markt' deelt uit oliewinning en andere uitbuiting in de agrarische sector in de buitendistricten. Daarvan zijn de indianen en de arbeiders het slachtoffer. Wie daar tegen de gemengde staatsbedrijven vakbondsactie voert, wordt als landverrader opgepakt en veroordeeld. En zo kan een rechtstreeks verzet tegen de macht door de regering worden uitgelegd als een 'opstand van rijkeluiskinderen'. Er bestaat een anarchistische beweging in Venezuela, die met *El Libertario* het systeem aan de kaak stelt als kapitalistisch en geen haar beter als een corrupt rechts regime. Laten we hopen dat ze de massa's weet te overtuigen.

Oekraïne

Eveneens op nieuwjaarsdag 2014 hielden tienduizenden mensen in Kiev het Maidanplein bezet. Aanleiding was een protest van een kleine groep radicale rechtse demonstranten, die op 21 november 2013 hun tenten opsloegen tegen het besluit van president Janukowicz een associatieverdrag met de Europese Unie niet te ondertekenen. Zij speculeerden op een herhaling van de Oranjerevolutie van 2004. Dat deze rechtse groepen zo'n groeiende aanhang kregen, kwam door de repressie van Janukowicz: invoering van een anti-extremistenwet in Russische stijl, dus bevoegdheid van de – corrupte – politie en speciale eenheden tot willekeurige arrestaties, verhoorpraktijken en aanklachten die automatisch tot veroordelingen konden leiden van tientallen jaren gevangenis. Ook anarchisten sloten zich bij de opstand aan. Zij hoopten daarmee zelforganisatie onder de bevolking te realiseren, maar de gewelddadige – soms gewapende – leiders van de opstand gaven hen daartoe geen kans. Autoritaire groepen, van de openlijk nazistische 'rechter sector' tot 'nationaal-anarchistische' verheerlijkers van Nestor Machno dicteerden de leuzen. De vele roodzwarte vlaggen die men kon zien waren ter nagedachtenis van Stepan Bandera, de zelf uitgeroepen president van de zogenaamde Oekraïense Republiek onder de Duitse bezetting. Dat heeft dus niets met anarchosyndicalisme te maken. De afzetting van Janukowicz op 22 februari leidde tot een machtsgreep van rechts en de toetreding van fascisten tot de regering. Hierop antwoordden De Krim en bewegingen in het Donjetsjbekken met een afscheiding, die eveneens werd geleid door extreme nationalisten, ditmaal de Al-Russische beweging die rechts van Poetin staat. Voorzover anarchisten als de Avtonombond (autonomen) en de Russische anarchosyndicalisten van de KRAS konden reageren, verspreidden zij oproepen tot verzet tegen elke vorm van militarisme en staatsterreur.

Omdat de opstand in Kiev niet gedragen werd door een sociale beweging, maar door een van de diverse elkaar bestrijdende kapitalistische facties met autoritaire milities, leidde de strijd van de massa's tegen corruptie niet tot een oplossing van dat probleem. De rest is wereldnieuws: toenemend geweld, oorlogsdreiging tussen mogendheden die zelf banden claimen met de partijen, omdat daar ook de politieke partijen elkaar militair te lijf gaan. Feitelijk moeten de anarchisten onderduiken, omdat ze anders gevaar lopen door nationalisten te worden aangevallen.

Koerden

In januari 2014 kregen de zelfstandige communauteiten van Rojava, gelegen in het Koerdische gebied van Noord-Syrië een openlijk geproclameerde constitutionele vorm. In *de AS* 189 schreef ik hierover een artikel met de vraag *Anarchisme in Koerdistan?* Een vraag waarop je op papier geen volmondig ja zou kunnen zeggen, maar kameraden die er zijn geweest, zijn enthousiast. De Turkse anarchistische organisatie DAF, ontstaan tijdens de Tahriropstand in 2013 was tijdens de verkiezingen van het voorjaar een lijstverbinding aangegaan met de Koerdische communalisten om langs parlementaire weg tot een federalistische samenleving te komen. Maar tegelijkertijd leidde de dood van Belkin Ervan op 12 maart, die als gevolg van het politieoptreden tijdens de Taksimopstand in coma was geraakt, tot een straatopstand en van daaruit naar wegen om zich op andere manieren te verenigen. Directe contacten met vluchtelingen uit Kobanè leidden ertoe, dat de DAF zich vierkant achter de revolutie van Rojava stelden. Toen Kobanè op 15 december door de IS werd bestormd nam zij deel aan de verdediging van een vrije grensovergang voor Koerden tegen de repressie van het Turkse leger in. Ook organiseerde zij een internationale steunactie, die bijval kreeg van de *Internationale van Anarchistische Federaties* en ook van de *Vrije Bond*. De inzamelingsactie leverde meer dan tienduizend euro op, besteed aan verzorging van gewonden, slachtoffers van repressie aan de grens en de legereenheden in Kobanè zelf. De solidariteit was werkelijk internationaal, al verschilden verschillende federaties van mening over de vraag in hoeverre de anarchie nu werkelijk gevorderd was. En dat geldt ook voor groepen binnen de federaties. Rond de jaarwisseling was het jezidi-gebied in Irak nagenoeg volledig bevrijd van de IS. De bewoners proberen zich langs federale weg te organiseren met dezelfde economische opbouw, om via samenwerking tot verdediging en herstel van het gebied te komen. Dat zou betekenen dat de revolutie van Rojava zich nog verder uitbreidt.

Bosnië

In Bosnië brak een hoopvol voorjaar aan. Op 5 februari vond daar een constitutionele revolutie plaats. Gelijktijdig kwamen in alle Bosnische steden de arbeiders in opstand tegen de dreigende ontslagen als gevolg van privatiseringen. Overal ontstonden algemene volksvergaderingen, die er in slaagden burgemeesters en regeringen ten val ten brengen, en daarmee een buitenparlementaire macht te vormen. Daarna verstomde het nieuws. De volksraden schijnen nog te bestaan, maar lijken zich te hebben ontwikkeld tot nieuwe bureaucratische (corporatistische?) apparaten die in het bestaande stelsel zijn ingebouwd.

'Vrijhandel'

Daar waar handelscontacten van de vrije markt verweven zijn met regeringspolitiek, juist in 'revolutionaire' staten als Venezuela en Mexico (en wellicht ook het deels tot de Amerikaanse markt toegelaten Cuba) spiegelt zich de staatsrepressie af die ook kan toeslaan in staten waarvan regeringen zich niet het privilege hebben bevochten om sociaal beleid te voeren. Want deze privileges worden door de multinationals afgeschaft door middel van internationale 'vrijhandelsverdragen' als de Noord- en Midden-Amerikaanse, en het Transatlantische, die in feite investeringsverdragen zijn. Buitenlandse bedrijven hebben overal de vrijheid te investeren en het recht regeringen te dwingen de voorwaarden te gedogen waarop zij zich willen vestigen. Milieuregels en sociale wetten die hun investeringsvrijheid belemmeren zijn volgens deze verdragen strafbaar en het gerecht is een conglomeraat van handelsconcerns die zich via verdrags-'recht' de bevoegdheid heeft boetes op te leggen aan regeringen ten koste van de belastingbetalende burger. Het stelsel is ingevoerd door de Wereldhandelsorganisatie WTO. Maar doordat daarin landen als India en Zuid-Afrika bedenkingen hadden tegen de ergste dictaten is er een nieuwe vorm van vrijhandelsverdragen ontstaan, aangezwengeld door de Verenigde Staten. In Europa wordt in het geheim onderhandeld over de TTIP en TISA. Delen van de inhoud zijn bekend geworden door *WikiLeaks* en de onthuller daarvan wordt nog altijd door de VS vervolgd. *Pursue of happines* door haar burgerij is blijkbaar uit haar constitutie geschrapt. In dit verdragssyndicaat zou China graag willen meespelen, maar die wordt niet toegelaten; zo vrij is die vrijhandel dus niet. En zo doemen nieuwe *shapes of things to come* op, waarvan Oekraïne het voorspel is. Want de strijdende partijen hebben zich immers verbonden met handelspartners in Europa of Rusland die het land zien als een strijdperk voor hun investeringen.
Protesten daartegen van de burgerij kunnen door wettelijke middelen worden onderdrukt.

Spanje

Spanje geeft hierbij een voorbeeld. Op 26 november bewerkstelligde premier Ragoj de aanname van een 'burgerlijke veiligheidswet', die aan de politie en andere ambtenaren de bevoegdheid geeft overal dwingende bevelen te geven op straffe van jarenlange gevangenisstraf en torenhoge boetes. Demonstraties zijn in beginsel verboden, met name met tenten. Op 'belediging van de Spaanse staat' staat 30,000 euro boete. De politie mag overal huiszoeking doen en willekeurig arresteren, zelfs mensen preventief vasthouden op jacht naar dergelijke 'misdrijven' op papier, in een boekenkast of bureaulade of als haar gezag in het geding is. Met deze *Ley tordaza* of 'knevelwet' is de strijd aangebonden tegen de *indignados*, die nog steeds bestaan en buurten weten te verenigen tegen huisuitzettingen, milieuschade en alles waarover buurten zeggenschap willen en iedere actie van onderop.
Op 16 december voerde de Guardia Civil in opdracht van de Audiencia Nuclear (een antiterrorismecentrale) een razzia uit in een kraakpand in Barcelona onder de naam Operatie Pandora in verschillende anarchistische panden en haalden militaire eenheden een kraakpand volledig overhoop. Tal van kameraden werden voor onbepaalde tijd opgesloten op basis van geheim gehouden aanklachten. Openbaar verzet tegen dit *incommunicado* is natuurlijk 'beledigend voor de Spaanse staat'. Op dit totalitair schimmenspel dat vrijhandel heet is maar een conclusie mogelijk: burgers van alle landen, u wordt rechteloos. De staat biedt u geen bescherming meer. Breek dit theater af!

VAN VIETNAM TOT OEKRAÏNE

Rudolf de Jong

Reacties & discussies

In de tijd van de Vietnamoorlog las ik een boekje van de Franse oriëntalist Chesnaux. Hij vergelijkt het westerse denken over oorlogsvoering met dat van het klassieke China. Hij zag het als een verschil tussen boksen en judo. Boksers gaan met hun volle kracht op de tegenstander in. Bij judo is het de kunst de slagen van de ander niet alleen te ontwijken, maar er gebruik van te maken door hem uit zijn evenwicht te trekken. Het behoud van de eigen kracht, het eigen leger, is belangrijker dan het vernietigen van het leger van de ander. Men kan een stad veroveren zonder hem te belegeren. Deze oorlogsfilosofie gaat terug op de Chinese wijsgeer Sun Tzu, die rond 400 voor Christus een boek schreef over 'de kunst van het oorlog voeren'. Veel van deze filosofie gaat ook op voor de politiek. Ik moest hier aan denken toen het conflict tussen Rusland en de Oekraïne ontstond en zich ontwikkelde en ik zag hoe er vanuit Europa op gereageerd werd. En ook bij het lezen van de discussie tussen Roel van Duijn en Bas van der Plas in enkele voorgaande nummers van *de AS*. Er wordt partij getrokken en de andere partij wordt zoveel mogelijk aangevallen en zwart gemaakt. Ik zou een andere benadering willen bepleiten.
Mijn uitgangspunt is: het conflict is een broedertwist tussen zustervolken die behoren tot de Europese familie en is alleen maar te betreuren. Wij zijn buitenstaanders en willen graag helpen. Dit kan alleen door de mensenrechten centraal te stellen, escalatie en polarisatie trachten te voorkomen, gebruik te maken van de argumenten van beide partijen en uit te gaan van hetgeen de partijen gemeenschappelijk hebben, zoals hun cultuur en hun verleden. Opkomen voor de rechten van Russischsprekende en andere minderheden in Oekraïne is sterk te bepleiten. Daarvoor hoeven staatsgrenzen niet gewijzigd te worden, federalisering met sterke culturele autonomie is veel effectiever. Zie de bondsstaat Duitsland, waar de afzonderlijke *Länder* een eigen identiteit hebben. Dat zou dan ook aan te bevelen zijn voor Rusland en helemaal voor de Krim, waar Oekraïners, Russen en Tartaren vreedzaam samenwoonden. De Krim zou autonoom of onafhankelijk kunnen worden. Evenals in de Baltische staten, waar grote Russischsprekende minderheden zijn, zou vanuit Europa aangedrongen moeten worden – voor zover die minderheden zich achtergesteld voelen – hun culturele rechten volledig te respecteren en tweetaligheid te stimuleren. Vanuit Europa zou men zich tegen verdere uitbreiding van de NAVO moeten keren. Niet om aan Poetin tegemoet te komen, maar omdat de NAVO al 25 jaar volstrekt overbodig is. Trouwens in de praktijk al vervangen door 'coalities van the killing' (pardon, 'willing'). De culturen van Rusland en Oekraïne zijn altijd – meer nog dan van de Scandinavische landen – als een eenheid in verscheidenheid gezien en dat moet zo blijven. Adequate informatie over de schendingen van de mensenrechten door beide partijen is van groot belang. Een radio- en/of tv- zender onder auspiciën van internationale mensenrechtenorganisaties zou wenselijk zijn, liefst in de streek waar nu 'separatisten' actief zijn.
Van dit alles heb ik in de Europese reacties op de bezetting van de Krim en wat daarop volgde weinig bemerkt. Men had er het een en ander uit kunnen verbinden aan de sancties tegen Rusland en daarbij ook eisen aan de Oekraïne kunnen stellen. De sancties zijn in ieder geval geweldloos. Zij liggen in het verlengde van anarchistische en sociaaldemocratische oproepen tot boycotacties tegen

Hitler-Duitsland. En sluiten mijns inziens ook aan bij het denken van Su Tzu.

Met anarchisme heeft hetgeen ik bepleit niet direct van doen, het helpt wel om een klimaat te scheppen waarin vrijheidsbesef kan opbloeien. Belangrijke informatie vond ik in het Duitse libertaire maandblad *Graswurzelrevolution*. In verschillende recente nummers kwamen geestverwanten uit de Oekraïne en Rusland aan het woord. Hun boodschap is: Maak je over de regimes in beide landen geen illusies. Ideologisch heerst er – ook onder anarchisten – veel verwarring. Kies niet tussen twee kwaden, ook al is Poetin – die niet alleen zijn hobby om met blote bast op een paard te zitten met Mussolini, de grondlegger van het fascisme, gemeen heeft – de kwaadste. Blijf de vonk van de vrijheid koesteren en hoop op betere tijden.

CLASS HAPPENS. IS HET KLASSEBEGRIP NOG BRUIKBAAR?
De bijdrage van Jaques Giele aan de sociale geschiedenis van Nederland
Op Vrijdag 10 april 2015 vindt in het IISG, Cruquiusweg 31, 1019 at, Amsterdam een symposium plaats over Jacques Giele (1942-2012), aanvang 14.00 uur
Jacques Giele, was historicus en heeft op verschillende punten in de sociale geschiedschrijving een nieuwe richting ingeslagen. Hij onderzocht de sociale structuur in de negentiende eeuw, beschreef de klassen in deze periode en op basis van zijn archiefonderzoek ook de gelaagdheid binnen de arbeidersklasse. Bijzonder aan Jacques was zijn aandacht voor de mensen die de geschiedenis maakten. Zie bijvoorbeeld zijn boek *Arbeidersleven.*
Bekend is hij ook door zijn boek *Arbeiderszelfbeheer in Spanje 1936-1939* en *De Eerste Internationale in Nederland*.
Sprekers op het symposium zijn Marcel van der Linden, Bert Altena en Peyman Jafari. Dagvoorzitter is Sjaak van der Velden.
Het eerste deel van de gebundelde artikelen van Jacques Giele *Hoe zag Nederland eruit in 1850*, uitgave Kelderuitgeverij, wordt op deze middag gepresenteerd.

DE AS STAPT OVER NAAR TRIODOS
Zoals ook vermeld in het bij deze editie bijgesloten briefje met verzoek om uw abonnementsgeld voor 2015 te betalen, is *de AS* overgestapt naar Triodos-bank. Deze bank heeft zoals bekend de reputatie dat zij niet belegt in bedenkelijke ondernemingen zoals de wapenindustrie, milieuvervuilers, bedrijven die mensen- en dierenrechten aan hun laars lappen, agressieve hedgefunds etc. Uiteraard biedt die reputatie geen garantie dat deze bank ook echt 'schoon' is (wellicht een contradictio in terminis), maar vooralsnog heeft zij kennelijk niet ten onrechte de roep de minst kwade te zijn. Vandaar dat wij, mede op suggestie van abonnees, deze stap hebben gezet. Wel houden wij de oude rekening bij ING nog een tijdje aan, om te voorkomen dat betalingen niet bij ons aankomen. Het nieuwe bankrekeningnummer van *de AS* is (IBAN:) NL02 TRIO 0198 0821 50 ten name van Stichting de AS, 's-Hertogenbosch. Maak s.v.p. uw abonnementsgeld voor 2015 over naar deze nieuwe rekening. En als u het kunt missen graag iets extra's voor ons steunfonds. Daaruit bekostigen wij onder meer kortingen en gratis abonnementen voor hen die de kosten door omstandigheden tijdelijk niet kunnen opbrengen.

Vragen of opmerkingen? Mail naar: administratie@tijdschrijft-de-as.nl

EEN VERGETEN KAMERLID

Igor Cornelissen

Bijvangst

In dagblad *Trouw* werd historicus Paul van der Steen gecorrigeerd door Roel van Duijn. Van der Steen had geschreven dat de communisten voor de oorlog een te verwaarlozen factor waren en het nooit verder hadden gebracht dan één kamerzetel. Van Duijn wees er terecht op dat de CPN in 1933 vier zetels behaalde (op een totaal van 100), in diverse gemeenteraden – zoals in Amsterdam – een invloedrijke fractie had en dat de partij op tal van momenten een actieve rol speelde. Jammer dat ook Van Duijn niet noemde dat de communisten in 1918 al hun intrede deden met twee Kamerleden: de erudiete Rotterdamse patriciërszoon dr. Willem van Ravesteyn en de felle David Wijnkoop, zoon van een Amsterdamse rabbijn. Een curieus tweetal, tientallen jaren verbonden door een nauwe politieke samenwerking en een nauwe vriendschap, waaraan pas in 1930 een einde kwam toen Wijnkoop boog voor Moskou en de historicus Van Ravesteyn zich keerde tegen de Stalinistische terreur.

Toen ik in 1966 Van Ravesteyn (1876-1970) opzocht in zijn donker gemeubileerde Rotterdamse woning aan de Heemraadsingel, was zijn politieke rol al dertig jaar uitgespeeld. Hij was verbitterd en uiterst somber over de wereld om hem heen. Wat moest er van een land worden dat meer zijn voetbalhelden eerde dan zijn schrijvers en dichters? Hij zelf vereerde al lang niet meer Marx of Lenin; de enige verstandige staatsman op dat moment was volgens hem Charles de Gaulle. Van Ravesteyn was trouwens zijn hele leven pro-Frans ingesteld. Hij had niet alleen De Balzac in het Nederlands vertaald en over Jean Jaurés geschreven, tijdens de Eerste Wereldoorlog had hij (net als Wijnkoop) een duidelijke voorkeur aan de dag gelegd voor een Frans-Britse overwinning. Een discussie, over de schuldvraag van het uitbreken bij voorbeeld, die – het zou hem deugd hebben gedaan – onder historici nog altijd voortduurt.

Gebakken bokking

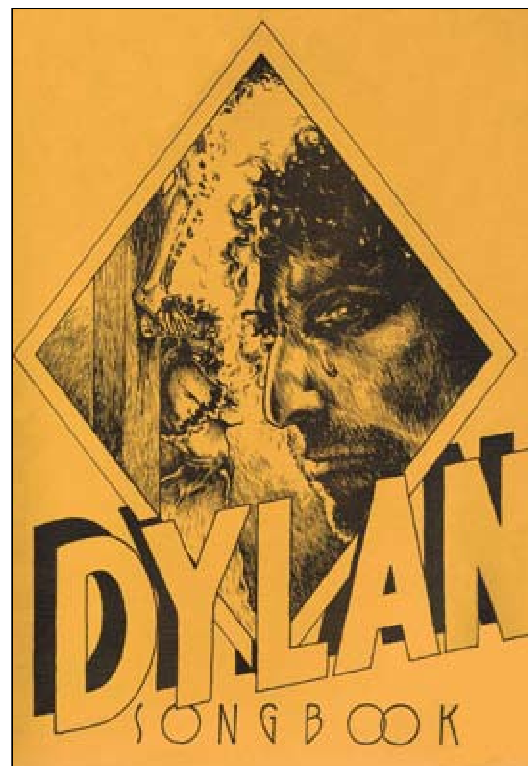
Toen ik Van Ravesteyn opzocht om hem te interviewen voor *Vrij Nederland* had ik het oordeel van Jacques de Kadt over hem al gelezen. In diens uiterst lezenswaardige – want levendige en ook humoristische – herinneringen *Uit mijn communistentijd* was mij De Kadts oordeel bijgebleven: ongetwijfeld erudiet, maar toch niet ver boven de middelmaat. Van Ravesteyns artikelen in *De Tribune*, het blad van de communisten, waren toch niet veel meer dan knipsels uit de *NRC* 'voorzien van een haastig en woedend commentaar'. Leuk vond ik zijn beschrijving van de vroegere partijgenoot 'met dat voorname en intellectuele hoofd waarvan de kale bovenkant, met twee streken roodbruin haar, me altijd de impressie gaf alsof iemand een gebakken bokking op zijn schedel had gelegd.' Maar De Kadt moest natuurlijk wel toegeven dat Van Ravesteyn, net als hij zelf, de misdaden van Moskou had doorzien en daarom met het communisme had gebroken. Van Ravesteyn had begrepen 'dat er laagten zijn die een mens niet kan begaan, wil hij nog aanspraak maken op menselijke en politieke waarden'.
Met die geestelijke bagage en natuurlijk ook nog wel wat zelf vergaarde kennis, durfde ik een vraaggesprek met het voormalige kamerlid wel aan. De streken roodbruin haar waren inmiddels wit geworden, maar zijn geheugen was nog uitstekend. Hij was trouwens uiterst

vriendelijk en al lang blij dat er iemand naar hem wilde luisteren want hij verkeerde behalve in somberheid ook in een naargeestig isolement. Dat die eenzaamheid voor een groot deel aan hem zelf te wijten was, wist hij. In tal van brieven die ik de afgelopen tijd op het IISG vond, schetst hij zichzelf als een nogal egoïstisch in ieder geval egocentrisch mens, hooghartig ook en nogal overtuigd van zijn eigen voortreffelijkheid. Argwaan was hem ook niet vreemd. Boven mijn interview met hem had gestaan Dr. W. van Ravesteyn, 90 jaar: 'De huidige maatschappij is een hel'.
Hij was, schreef hij mij, heel tevreden over de weergave van het vraaggesprek, maar het was wel jammer dat ik hem niet had gevraagd wat zijn oordeel was over de bestaande maatschappij of wat hij dacht van de kunst van dat moment. 'Maar waarschijnlijk achtte de hoofdredactie de mening van een zo stokoude man niet de moeite waard. Immers, blijkens het opschrift moet hij voor de overgrote menigte van de lezers niet veel meer zijn dan een oude idioot, alleen merkwaardig door zijn hoge leeftijd.'
Niettemin kon ik Van Ravesteyn nog bewegen enkele artikelen voor *VN* te schrijven en zond hij mij brieven over en brochures van de situationisten die hij met grote interesse had gelezen. Want hij mocht dan op het personele vlak weinig contacten hebben, de wereld bleef hem boeien, al verwachtte hij daar niets meer van. Hoe anders was dat geweest toen hij met Wijnkoop in de Tweede Kamer had gezeten. Hij schetste me eerlijk hun overmoedige houding. Ze voelden zich superieur aan de andere parlementariërs. Zij zagen zich als de vertegenwoordigers van de Europese revolutionaire klasse. Van Ravesteyn was op de hoogte van buitenlandse zaken waar de andere kamerleden collega's hoegenaamd niets van wisten. 'Ik mag gerust zeggen dat ik de enige reële tegenspeler was van jonkheer Van Karnebeek, de minister van Buitenlandse Zaken.' Toen hij zich in een brief uit 1928 aan zijn vriend de uitgever Willy Brusse egocentrisch noemde, kon hij zich wel verdedigen: 'Zijn wij niet allen ego-centrisch?'

Renegaat

Zijn afscheid van de communistische beweging eind jaren twintig betekende geen vaarwel aan de politiek. Zijn betrekking als conservator van de Rotterdamse gemeentebibliotheek liet hem tijd om te lezen en te schrijven. Hij meldde zich in 1933 zelfs aan als lid van de SDAP omdat hem dat de enige politieke factor van betekenis leek in de strijd tegen het nationaal-socialisme. Enkele jaren later zou hij vaak spreken over de Spaanse Burgeroorlog. Maar het was duidelijk dat zijn hoogtepunt voorbij was. De breuk met Moskou had hem psychisch zwaar geraakt. Hij had er begrip voor dat Wijnkoop zijn hoofd had gebogen voor Moskou. De Amsterdammer kon nu eenmaal niet buiten de politiek, had Nederlands gestudeerd maar na zijn kandidaats afgehaakt. Hij zou moeilijk een betrekking kunnen vinden. Van Ravesteyn schreef aan Brusse over zijn melancholie, zijn gedruktheid en ongelukkig zijn. Het was een afschuwelijke realiteit. Vroeger, toen ze aan hun marxistisch avontuur waren begonnen was zijn leven niet in tweeën gescheurd. Toen was hij onder alle moeilijkheden moedig en optimistisch geweest. 'Nu ben ik het niet meer.'
Het merkwaardige aan Van Ravesteyn was dat hij over zelfkennis beschikte en zich allerminst als een profeet of zelfs maar genie zag, maar tegelijkertijd overtuigd was van zijn eigen voortreffelijkheid. Zijn werkdrift leek onverminderd al had hij publicitair weinig succes. Zijn in 1948 verschenen *De wording van het communisme in Nederland*, een zeer persoonlijk gekleurde geschiedschrijving maar ook onmisbare bron, lag jarenlang in grote stapels bij De Slegte. Het dagblad *De Waarheid* plaatste pas jaren later een bespreking. Van de hand van Paul de Groot die het boek zogenaamd 'toevallig' in handen had gekregen. Uiteraard was het een sterk afkeurende recensie want Van Ravesteyn behoorde nu eenmaal tot de renegaten, de afvalligen.

Dat stempel bleef de Rotterdamse historicus achtervolgen ook bij hen die nogal wat aan hem te danken hadden. Jan en Annie Romein waren in hun Rotterdamse en communistische jaren nauw met hem omgegaan. Jan Romein werd zijn secretaris toen Van Ravesteyn Kamerlid was en hij beschouwde Van Ravesteyn als zijn leermeester. Dat hij enkele jaren in feite de hoofdredacteur van *De Tribune* was, had Romein aan die leermeester te danken. Zijn breuk met de partij of beter Moskou wilden ze hem niet vergeven. Toen Van Ravesteyn bij herhaling aan Annie Romein afschriften vroeg van de brieven die hij Romein had geschreven, antwoordde Annie hem niet eens. Het enige wat Van Ravesteyn had gewild, was het verleden nog eens reconstrueren. Het blééf hem bezig houden.
Jan Hoogcarspel, leraar staathuishoudkunde, mede-Rotterdammer en vele jaren een volgeling en bewonderaar van Van Ravesteyn, vond dat Annie Romein in het eerste deel van haar memoires te negatief was geweest over de vroegere voorman. Hoogcarspel was naar diens begrafenis gegaan en had daar gesproken toen hij merkte dat niemand van de oude beweging van plan was iets te zeggen. Het was toch al een magere opkomst geweest, ongeveer tien mensen schatte Hoogcarspel. Van Ravesteyn was wel degelijk zeer sociaal bewogen geweest en hij had voor de beweging in het begin grote verdiensten gehad. Dat mocht Annie niet vergeten, schreef hij haar.

IN MEMORIAM PETER PONTIAC

Op 20 januari overleed 'underground'-tekenaar Peter Pontiac (63). Bij een breed publiek werd hij bekend door zijn graphic novel *Kraut* (2000), een getekende zoektocht naar het verleden en de spoorloze verdwijning van zijn vader. Peter Pontiac (pseudoniem van Peter Pollmann) werd in 1951 in Beverwijk geboren als zoon van een veelal afwezige vader die tijdens de Tweede Wereldoorlog als oorlogsverslaggever werkte aan het Oostfront en die in de jaren vijftig en zestig als redacteur van het damesblad *Libelle* zijn dagen sleet. Mogelijk gekweld door zijn tekortschietende vaderschap en zijn verleden, verdween Pontiacs vader spoorloos tijdens een verblijf op Curaçao in 1978. *Kraut* is een persoonlijk, aangrijpend verslag van Pontiac, gedetailleerd getekend en beschreven. Juist dat persoonlijke element maakt *Kraut* tot een graphic novel van literair gehalte.

Peter Pontiac was geen echte striptekenaar, hoewel hij een aantal stripverhalen heeft gepubliceerd. Met het schrijven van een scenario voor een strip worstelde hij nogal. Hij was briljant in het maken van illustraties, omslagen en posters. In de jaren zeventig tekende hij onder meer omslagen voor het alternatieve undergroundtijdschrift *Aloha* van kunstenaar Willem de Ridder (waaronder de legendarische penisomslag *It's all in the mind!* en het striptijdschrift *Tante Leny Presenteert!* Door een Leidse commune illegaal gestencilde songbooks van onder andere Bob Dylan en The Byrds voorzag hij van omslagtekeningen, waarin hij vooral Dylans toenmalige religieuze werk in symboliek raak wist te treffen. Anoniem tekende hij de hoes van één van de eerste Bob Dylan-bootleg-elpees, *Little White Wonder*, een plaat die internationaal geldt als een *collector's item.*

Zijn tekenstijl is verwant aan die van de Amerikaanse undergroundartiest Robert Crumb, maar ook aan die van Art Spiegelman (tekenaar van *Maus* en uitgever van het stripblad *RAW*). In de jaren tachtig en negentig, maar ook recent nog, illustreerde Pontiac artikelen in muziekblad *Oor, de Volkskrant, VPRO-gids* en *NRC Handelsblad.* Dylan, Neil Young, maar ook David Bowie of Iggy Pop wist hij waarheidsgetrouw te schetsen, vaak in kleur, prominent geplaatst bij een artikel, waarbij hij uit songteksten van de artiest gehaalde elementen treffend wist te verweven. Popmuzikanten kon hij feilloos tekenen, zoals voor het boek *De luchtgitaar* van Roel Bentz van der Berg, waarbij hij de essentie van het artikel in een tekening wist te vatten. Voor Willem de Ridder maakte hij diverse omslagen voor diens cassettes met hoorspelen en voor het destijds obscure maar inmiddels legendarische Amerikaanse *Anarchy Comics* (slechts vier nummers) uit de jaren tachtig tekende hij een kleurenomslag en een verhaal over de Amsterdamse kraakwereld. De stenenwerpende anarcho-punk, die ageerde tegen het politiegeweld, kon op zijn sympathie rekenen. Hij ontwierp ook zonder probleem een affiche voor een benefietoptreden voor een kraakpand als hem dat werd gevraagd, ook al werd hij er niet voor betaald. Waar zijn affiniteit lag was duidelijk, maar van een beweging wilde hij geen deel uitmaken.

Een jaar of twintig geleden kwam hij een middag signeren in het Athenaeum Nieuwscentrum in Amsterdam. Ik was de medewerker die hem gerust moest stellen en moest voorzien van koffie of een drankje. Nerveus zat hij achter een tafel met een nieuw deel van *Pontiac Review* (zeven delen, een overzicht van zijn werk). Slechts een handjevol fans kwam die middag opdagen, maar Peter was er blij mee. Vijftien jaar later trof ik hem op een presentatie. Geëmotioneerd bedankte hij mij nog eens voor die signeermiddag.

Peter Pontiac was een bescheiden man, die zich het liefst op de achtergrond hield. Interviews gaf hij zelden. Pontiac wist dat hij ziek was en dat het einde naderde. Van zijn vroegere heroïne- en drankverslaving maakte hij geen geheim. In zijn illustraties en verhalen kwam dit ook tot uiting. Eén van zijn laatste interviews gaf hij aan het striptijdschrift *Zone 5300*. Voor het boek dat zijn afscheidswerk had moeten worden, *Styx*, wist hij met behulp van zijn dochter de financiering rond te krijgen. Hij heeft dat werk helaas niet kunnen voltooien.

Martin Smit

BOEVEN AL DAN NIET IN DIENST VAN DE STAAT

André de Raaij

Ongedoofd vuur

Als deze rubriek geschreven en gesloten wordt is zeer veel ongewis. Het is niet lang na de overval op het redactielokaal van *Charlie Hebdo* in Parijs. Alle vertegenwoordigers van de macht schaarden zich achter het banier dat zij Charlie zijn en dat er een beschaving te verdedigen valt en vooral een vrijheid van meningsuiting die dan ook al duchtig onder vuur kwam te liggen want met de vrije markteconomische ordening valt niet te spotten. 'Willem', oftewel Bernard Holtrop, tekenaar van Provo, die gespaard is gebleven omdat hij een hekel heeft aan redactievergaderingen, met vrienden van de regimes van de VS, Israël, Egypte, Saoedi-Arabië (waar een blogger tot tien jaar cel, een kleine kwart miljoen boete en duizend stokslagen is veroordeeld voor een meningsuiting), Rusland, Oekraïne. De Ironie is wel zeker doodgeschoten. De officieel liberaal genoemde heren Rutte en Opstelten waren er 'namens Nederland' zegt men dan, hetgeen wat gemor en gemier over Gregorius Nekschot opleverde. Ook Joke Kaviaar, die echt vervolgd wordt voor haar mening, blijf buiten beeld. Je zult maar cartoonist zijn, verzuchtte mijn makker René Krewinkel (met wie ik grote samenwerkingsplannen heb, nu maar hopen dat u het zult merken). Als u zijn bundel *Vijftig tinten Krijst* niet kunt bemachtigen kunt u in ieder geval op zijn site kijken of op krapuul.nl waar zijn werk regelmatig verschijnt. Tekenares Dooa Eladl, wier werk op frontaalnaakt.nl verschijnt, heeft als moslimanarchiste in Egypte nog wel meer te duchten.

Verdediging van de Waarden waar de Vrije Wereld voor staat belooft oorlog en nog eens oorlog en dit uiteraard tegen hen die weinig of niets kunnen terugdoen en waarschijnlijk daarom zo intens gehaat worden. Buitenlands, waar 'zij' vandaan komen, en binnenlands, waar niet alleen 'zij' het doelwit zullen zijn. De Binnenlandse Vijand is bijvoorbeeld de activistische groene beweging, waarvan gezegd wordt 'Groen is het nieuwe rood'. De meeste acties en activisten passen in wat we het anarchistisch paradigma kunnen noemen. Milieuactivisten worden vooral in de VS momenteel met het grootste gemak terroristen genoemd, vervolgd, er ingeluisd door agenten die eventueel net zo gemakkelijk kroost achterlaten bij de activistes die zij bespioneren. *When cops go native* heet een heel artikel met wetenschappelijke pretenties in het kader van terrorismestudies. Het is een treurig feit dat de 'groene' beweging met name in de VS inmiddels handen vol werk heeft aan het in de gaten houden van infiltranten en provocateurs. En dan – op het ogenblik van schrijven zijn we in afwachting van verkiezingen in Griekenland. Spanje is wellicht later aan de orde. Het is de vraag of de links-reformistische maar in ieder geval door de opstandige golf van 2008-2011 geïnspireerde partijen *Syriza* respectievelijk *Podemos* ongemoeid gelaten zullen worden – het zijn angstige tijden, maar wat mij betreft niet om de redenen die de macht rondtoetert. Hier laat ik het maar bij laten voor nu, om er een dubbele boterham met kaas over 1974 tegen aan te gooien.

De wurgpaal

Op 2 maart 1974 werd Georg Michael Welzel in Tarragona door middel van de wurgpaal om het leven gebracht. Het regime van Franco was nogal dodelijk gewond door de

geslaagde actie van de Baskische onafhankelijkheidsbeweging ETA die zijn beoogde opvolger Carrero Blanco op 20 december 1973 de lucht in deed vliegen. De bijdrage van de ETA aan het einde van het fascistisch regime wordt in het gangbare vertoog allang weer fijntjes vergeten, 'ze zijn altijd terroristen geweest' – alsof fascisten uit de goedheid hunner harten besluiten te stoppen met de dienst uitmaken. Het regime moest zich van zijn meest ongenadige kant laten zien en dat deed het. Welzel was vluchteling uit de DDR, die in 1972 door de West-Duitse regering was 'vrijgekocht'. In december 1972 schoot hij een lid van de Guardia Civil dood, zonder bekend motief. Eerder had hij volgens de aanklacht een ander lid van de Guardia zwaar verwond door hem te beschieten. Welzel, zich noemende Heinz Chez, was onderwerp van het toneelstuk *La torna* van Els Joglars, in 1977, dat zoals het post-franquistisch Spanje betaamt verboden werd, waarbij de regisseur voor de *krijgsraad* werd gedaagd. Altijd even goed te weten in dagen waarin de vrijheid van meningsuiting wordt aangeprezen als grote verworvenheid van iets wat de westerse beschaving wordt genoemd.

Welzel is ook onderwerp in de film *La muerte de nadie*. Hij was eveneens onderwerp van een interventie van Tjebbe van Tijen op een manifestatie in de Brakke Grond (Amsterdam) naar aanleiding van de wurging, tien minuten na Georg Welzel, van Salvador Puig Antich. Salvador was lid van de *Movimiento Ibérico de Liberación*, de Iberische Bevrijdingsbeweging (ik heb er in 1975 ook in Portugal graffiti van gezien), een naar verluidt anarchistische strijdorganisatie. Hij was in ieder geval niet betrokken bij de vooral in onderlinge ruzies uitblinkende exilorganisaties die de oude glorie uit de burgeroorlogtijden moesten ophouden. Destijds werd gezegd dat de MIL meer met Anton Pannekoek had dan met Michael Bakoenin (waar ik goed mee kan instemmen, maar dat heeft u niet gelezen, wel?). Goed, Salvador was anarchist en hij werd er van beschuldigd een politieman te hebben doodgeschoten in een schietpartij die volgde op een verraderlijke overval op een vergadering van de MIL. Ook voor hem geen genade. Hij is wel het bekendste laatste slachtoffer van de franquistische wurgjustitie. Dat dit zo was vond Tjebbe ook toen in 1974 al onjuist, reden om met zijn voordracht Anton Constandse te onderbreken die als hoofdspreker was uitgenodigd door de afdeling Amsterdam van de *Federatie van Vrije Socialisten*. De afdeling had een instructiemiddag gekregen van het Werktheater voor mogelijke straatguerrillaopvoering in verband met de wurging. Daar is het niet van gekomen. Een breed ondersteunde demonstratie die nog even fijn werd aangevallen door meppende politieagenten (toen nog niet breed bekend als mobiele eenheid), namens het door de medeorganiserende CPN en PvdA gedomineerde stadsbestuur. Zo ging het, zo gaat het. Ik wil niet afdoen aan de strijd van Salvador of aan de schande van zijn executie, maar die ander, een 'gewone' boef, moest toch ook uit de vergetelheid gehaald worden.

http://www.greenisthenewred.com/blog/

ALTERNATIEVE BOEKENBEURS IN GENT

Op zaterdag 18 april 2015 vindt in Gent voor de veertiende maal de @lternatieve boekenbeurs plaats. Ook dit jaar weer in de Centrale, Kraankindersstraat 2, Gent. Aanvang 10 uur.
Je vindt hier (bijna) alle Nederlandstalige anarchistische en verwante uitgevers, antiquariaten en boekhandels, en daarnaast Franse, Engelse en hopelijk ook weer Duitse uitgevers. Er zijn diverse presentaties en voor de inwendige mens wordt goed gezorgd. 's Avonds is er een optreden van een band. Het is ieder jaar weer een druk bezochte en gezellige beurs.

DE ZADIST, DE ANGRY STAATSBRIGADE EN DE VERDOMDE OORLOG

Thom Holterman

Uit het land van Proudhon

De Franse taal kent er een nieuw woord bij: *zadist*. Het verwijst naar de afkorting ZAD, Zone à Défendre, 'te verdedigen zone'. Officieel leidt de afkorting ZAD naar een juridisch instrument ('Zone d'Aménagement Différé'), dat wordt ingezet om grote werken te realiseren, zoals het aanleggen van een vliegveld of een traject voor een hoge snelheidslijn. Voor dat soort werken moet vaak heel wat natuur wijken, waardoor grote landschapschade wordt aangericht. Dat is precies wat een zadist wil helpen voorkomen met zijn of haar verzet: de betreffende zone verdedigen tegen vernieling. De term valt samen met milieuactivist. Het verzet is breder dan het milieuactivisme alleen. Veelal gaat het om megalomane projecten, waarvoor enorme kosten worden gemaakt ten bate van relatief weinig mensen en waarmee met name de transnationale vastgoed- en bouwondernemingen grote winsten maken (ik spreek over de 'beton-maffia'). Een bekend Frans voorbeeld van jaren actief verzet door zadisten, is waar een (nieuw) vliegveld in de omgeving van Nantes moet verrijzen (Notre-Dame-Des-Landes). Daar wordt dan meteen de aanleg van een HSL-verbinding en een autoroute bij gepland. Het gaat dus om een grootkapitalistisch werk dat niet strookt met een antikapitalistische en antiproductivistische maatschappijoptiek en dus eveneens tot strijd noopt.

Onlangs kwam een ander project in het nieuws toen een zadist, de 21-jarige Rémi Fraisse, met een door de Franse staats 'Angry Brigade' (de naam die ik aan de Franse Mobiele Eenheid geef) afgeschoten offensief projectiel werd gedood. De plaats van handeling is het departement de Tarn waar in de bosachtige omgeving van Testet een stuwmeer moet ontstaan, door de bouw van een stuwdam. De milieuschade en de kosten van het werk staan in geen enkele verhouding tot het doel. Het dient slechts een handvol industriële agrarische bedrijven, die met name maïs willen verbouwen – waarvoor veel water nodig is. Nog een ander project, de bouw van een nieuw Centre Parcs (van 'Pierre et Vacances'), leidt inmiddels ook tot zadistische actie. Daar zijn al tientallen hectaren aan bos gekapt om een parkeerplaats voor tweeduizend auto's te creëren; voor de bouw van de vakantiewoningen moet tweehonderd hectaren natuurgebied vernield worden (*Le Monde* van 26 december 2014). Beide projecten zijn nu voorlopig stilgelegd, in de voorbereiding is te onzorgvuldig gecalculeerd…

Net zo min als in het geval van de bouw van een vliegveld bij Nantes, staan ook hier de zadisten van Testet en die tegen Centre Parcs alleen. Zij hebben de experts aan hun zijde. Die wijzen de plannen af. Zo is de stuwdam van Sivens naar hun mening buiten elke proportie, de financiering is onvoldoende doordacht en onder-gefinancierd te noemen (de werkelijke kosten worden dus de toekomst in geschoven). Het project is destructief voor de in de buurt wonende gemeenschap en voor de omgeving. De Europese commissie die het plan mede financiert voelt zich (voorlopig) door de Franse overheid om de tuin geleid en trekt (waarschijnlijk) de gevraagde subsidie in. Actievoeren blijkt zin te hebben.

Ongehoorzaamheid

De voorbereiding van de volksopstanden en de sociale revolutie verloopt niet als een stel-

selmatig en van te voren te plannen proces. Het is meer een vorm van gisting die uitloopt op een punt: tot hier en niet verder. Het doen gisten hangt van vele factoren af en een ervan is het telkens weer aandacht vragen voor bepaalde thema's, zoals feminisme en antimilitarisme. De Franse sociologe Andrée Michel (1920) is sterk in het combineren van deze 'politieke' verschijnselen – waaraan zij al haar hele leven werkt – als onderzoekster, docente, activiste. Ik kwam een bundel teksten van haar tegen, geschreven in de jaren 1980 en 1990 (sommige voorzien van een commentaar van na 2000), getiteld *Féminisme et antimilitarisme* (Donnemarie-Dontilly, 2012) met een inleiding van Jules Falquet. Boeiend en overtuigend!

Er zijn meerdere wijzen om gisting op gang te brengen en te houden. Vele ervan houden verband met wat Andrée Michel losmaakte. Je zou ze allemaal kunnen groeperen onder de noemer 'libertaire vormen van ongehoorzaamheid'. Die noemer kozen André Bernard en Pierre Sommermeyer voor hun handboekje getiteld *Désobéissances libertaires, Manières d'agir et autres façons de faire* (Paris, 2014). Handig. Bernard en Sommermeyer zijn beiden redacteur van het Franse studieuze anarchistische halfjaarlijkse tijdschrift *Réfractions* (Brekingsvermogen). Het herfstnummer (31) van 2013 richt zich op *conflict*: conflicten, dat is het leven. Het anarchisme moet het ervan hebben: het gaat de strijd aan: waar, waarvoor, hoe? Daarmee lijkt het conflict een extern verschijnsel ten opzichte van het anarchisme. Evenwel, binnen de anarchistische beweging komen ook conflicten voor, niet alleen 'stromingenstrijd' (individueel/sociaal) maar ook strijd over welke middelen hanteren (geweld/geweldloos) en strijd over organisatietypen (micro, macro, platform). Wel, zo is het leven.

Het voorjaarnummer (32) van 2014 houdt zich bezig met het vraagstuk van de technologie in relatie tot het ecologisch denken. Welke logica voor de toekomst is voor anarchisten voor de hand liggende? Een sluitend antwoord is niet te geven. De toekomst ligt open, ook al wordt die bedreigd. Het herfstnummer (33) van 2014 heeft als thema 'De menselijke natuur'. Wat is de overweging van de redactie van *Réfractions* om aan dit thema aandacht te besteden? Wel, tegenstanders van het libertaire denken, doen de voorstellen met betrekking tot een libertaire samenleving gemeenlijk af door te zeggen: 'Mooie utopie, maar de mens is van nature slecht en moet dus in bedwang worden gehouden. Daarvoor is een staat nodig. Die utopie van jullie kan je dus wel vergeten'. In het nummer artikelen waarin wordt nagegaan of anarchisten zich wel op de menselijke natuur beroepen. Dat is niet het geval. Als er iets over de mens en zijn 'natuur' wordt gezegd, blijkt die tegelijk zowel goed als slecht te kunnen zijn en over neigingen, instincten en intuïties te beschikken, die maken dat hij voor alles inzetbaar blijkt (van het slechtste tot het beste). Het hangt er maar vanaf waartoe men hem dwingt, uitlokt, opleidt, kortom waaraan bij hem wordt geappelleerd. Daarom zeggen anarchisten altijd: richt de samenleving zo in, dat een beroep wordt gedaan op de goede en aardige kanten van de mens. Dus doe niet zo als onder het huidige neoliberalisme: appelleren aan goklust, kwaadaardige berekening, graai- en roofzucht en meer van dat al.

Omdat het neoliberalisme, met een verwijzing naar Hobbes, werkt met 'de mens de mens een wolf' is er ook een staat nodig. Het is juist die staat die in het neoliberalisme van belang is: die hebben neoliberalen nodig om af te dwingen wat zij willen dat geschiedt. Daarom is het ook een autoritaire staatsgedachte die zij aanhangen en als het moet, kan dictatuur een handje helpen. Neoliberalen waren dan ook nooit vies van fascisme in oudere noch in moderne tijden: vergelijk de verhouding Hayek/Friedman en Pinochet/Chili. Deze intentie loopt door tot in het heden: Nederland onthield zich van stemming waar het een VN-resolutie betrof, waarin werd gevraagd om veroordeling van verheerlijking van het nazisme. Tegen stemden: De USA, Canada… Oekraïne (alle informatie hierover treft u op de blog 'Libertaire orde').

Verdomde oorlog

Het zal niemand ontgaan zijn dat er ook nogal wat oorlogschande herdacht wordt: Wereldoorlog I, honderd jaar geleden gewoed, Wereldoorlog II, een deel van Zuid-Nederland bevrijd, Slag om Arnhem. Erger dan WO I kon niet, maar WO II overtrof toch de eerste in wreedheid. En we zouden er van leren, nooit meer oorlog. Maar als het aan de zware industrie en het militair-industrieel complex ligt, zal het nooit stoppen. Dat maken we dan ook mee. Tot op deze dag vinden de meest verschrikkelijke oorlogshandelingen plaats. Daarom: herdenken? Het levert alleen een excuus voor machthebbers en regeringen op om door te gaan met hun verderf zaaiende activiteiten. In dat teken heeft de redactie van *Le Monde libertaire* het buitengewone nummer gezet: *Gedood door Frankrijk* (nummer 57, september-oktober 2014). Op de cover wordt het al duidelijk met de beeldagitatie van Jacques Tardi: 'Welaan, de stoet van ministers trekt voorbij. Om het uitbreken van de Eerste wereldoorlog, honderd jaar geleden, te herdenken. En dan te weten dat men zich voor deze smeerlappen heeft laten volpompen met lood!'. Naast het indrukwekkende portfolio van Tardi, een interview met hem en informatie over het spektakel 'Putain de Guerre' (Verdomde oorlog). Verder in dit nummer een artikel over vrouwen in de oorlog (ineens zijn ze goed om mannenarbeid te verrichten), een interview met René Berthier over Kropotkin en het 'Manifest van de zestien' (zie daarover ook *de AS* 186/187), een interview met de burgemeester, veehouder en antimilitarist, van het Noord-Franse dorp Craonne. Dat dorp is tijdens WO I helemaal weggeschoten. In zijn streek wordt tot op deze dag nog veertigduizend kilo granaten per jaar bijeengebracht. Een interessante bijdrage is die van Pola K. die overdenkt waarom toch veel van het officiële gedoe rond het gedenken van oorlog in *wit* is verpakt. Dit terwijl oorlog is: dood en verderf, bloed, zweet en tranen, zwart van modder, bruin van ratten. Dit wordt allemaal wit gewassen!

DE ESSENTIËLE CHOMSKY

Medio 2014 verscheen bij Epo de bundel *De essentiële Chomsky*. Op de EPO-site staat daarover het volgende. '*De essentiële Chomsky* bundelt vier van de meest essentiële werken van Noam Chomsky, de neerslag van lezingen en interviews met David Barsamian. Drie daarvan verschenen nooit eerder in het Nederlands. *Het ware gelaat van Uncle Sam* (dat *wel* eerder in het Nederlands verscheen, CB) ontrafelt de buitenlandpolitiek van de Verenigde Staten vanaf de Tweede Wereldoorlog tot aan de eeuwwisseling. *De welvarende elite en de rusteloze massa* gaat over de wereldeconomie, economische mirakels in de derde wereld en de wortels van racisme.
Geheimen, leugens en democratie is een analyse van de binnenlandse situatie in de Verenigde Staten, van de wereldwijde ongelijkheid en van maatschappelijke tendensen. *Het algemeen belang* gaat over vrijheid en gelijkheid, de media en de mythe van de schuldenlast van de derde wereld. Samen vormen de vier boeken een monument voor Amerika's meest vooraanstaande dissident en een briljante maar eenvoudige inleiding op zijn politieke denken.'
Lode Vanoost schreef een inleiding, waarin hij ook het hoe en waarom van dit boek schetst. Chomsky's boeken 'zijn lijvig en staan vol vergelijkende voorbeelden en voetnoten met bronnenmateriaal. Die bronnen blijken meestal de grote media zelf te zijn. Chomsky weet daar telkens weer die informatie uit te halen die context geeft aan wat in de wereld gebeurt. Die lijvigheid schrikt beginnende lezers soms wel eens af. Zijn uitgevers hebben daarom regelmatig dunnere boeken uitgebracht om zijn werk toegankelijker te maken. In 1992 verscheen *What Uncle Sam really wants*, een collectie uitgeschreven lezingen en interviews met journalist David Barsamian. Het succes was zo groot dat er nog drie vervolgen kwamen. (…) In 2011 werden deze alle vier gebundeld en heruitgegeven als *How the world works.*'
Epo gaf de bundel uit als *De essentiële Chomsky*. Daar kun je zo je vraagtekens bij hebben. Om maar eens wat te noemen: in de Amerikaanse bundel *The essential Chomsky* die in 2008 bij de New Press in New York verscheen staan ook artikelen die recht doen Chomsky's taalkundige en filosofische belang. Had deze politieke bundel niet een correcte titel verdiend? De essentie van Chomsky ben ik er in ieder geval niet in tegen gekomen! 'Dit boek geeft historisch inzicht. Het zet aan tot verder onderzoek, meer literatuur, bronnenonderzoek, media-analyse. Chomsky toont de lezer hoe de wereld echt werkt,' schrijft vertaler Lode Vanoost verder nog.
Bronnenonderzoek? Media-analyse? Een paar regels daarboven lees ik: 'Niet opgenomen in de nieuwe uitgave is het supplementaire materiaal van de oorspronkelijke boeken, zoals noten, lijsten van organisaties, verwijzingen naar interessante bronnen voor verdere lectuur of studie. Die informatie bleek immers vaak verouderd te zijn (in tegenstelling tot Chomsky's ideeën en analyses).' Interessante maar verouderde bronnen? Wat een onzin. Bronnen kunnen niet verouderen. Volgens Vanoost gaat het een paar zinnen later dan ook ineens om 'informatie'. En die is 'natuurlijk' – dus dat bedoelde hij met zijn 'immers' verouderd. Ik voel dan toch vooral nattigheid, temeer daar vervolgens Chomsky, ter compensatie, met zijn 'ideeën en analyses' op het schild geheven wordt. Hier klopt iets niet. Waarde Epo-vrienden. Prima, die bundel, maar niet zo. Zet onmiddellijk die 'verouderde informatie' op jullie website! Waarvoor dank. (CB)
De essentiële Chomsky. Uit het Engels vertaald door Lode van Oost; Epo, Berchem (B) 2014; 372 pag.; 24,95 euro.

OSTARBEITERINNEN

In zijn recent verschenen boek *Ostarbeit, Sovjetslavinnen voor nazi-Duitsland* documenteert Bas van der Plas een tamelijk onbekend stukje geschiedenis: over de ruim twee miljoen Russische vrouwen die naar Duitsland werden gestuurd om te werken, en van wie enkele duizenden na de oorlog terechtkwamen in Nederland, met een Nederlander die ze in Duitsland ontmoet hadden, waardoor ze kans zagen terugkeer naar hun vooralsnog ongewisse vaderland uit te stellen. In veel gevallen werd het uitstel afstel.
Dat de bevolking van de Sovjet-Unie ten opzichte van andere Europese landen die bezet waren extra zwaar geleden heeft onder de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog, valt af te lezen aan de aantallen slachtoffers. Op Wikipedia is een verbijsterend overzicht te vinden van slachtofferstatistieken per land. Daarin staat de Sovjet Unie eenzaam aan de top met ruim 23,5 miljoen slachtoffers. Dat is bijna een derde van het geschatte totale aantal omgekomenen als gevolg van de oorlog. China (?!) staat op de tweede plaats met 19,5 miljoen doden en op verre afstand volgt pas Duitsland als derde met 7,5 miljoen slachtoffers. Polen volgt daarop met 5 miljoen oorlogsdoden en Nederlands Indië sluit de treurige top-vijf met 4 miljoen slachtoffers.
Onder de omgekomenen bevinden zich vele dwangarbeiders. Behalve de Europese agressor was nazi-Duitsland immers ook het land van de dwangarbeid. Eind 1944 waren er bijna zes miljoen buitenlandse arbeidskrachten uit vrijwel alle Europese landen 'vrijwillig' of gedwongen werkzaam in het Derde Rijk, althans in de 'Heimat' en de bezette gebieden op het Europese continent. Een-derde daarvan waren vrouwen, de overgrote meerderheid van hen afkomstig uit de Sovjet-Unie. Over die vrouwen gaat *Ostarbeit*, een bijna vergeten groep die in sommige opzichten zwaarder heeft geleden dan hun mannelijke collega's, want gediscrimineerd als 'Ostlander' én als vrouw.
Beide groepen kwamen na de oorlog – áls ze al naar hun vaderland durfden terugkeren – ook nog eens van de regen in de drup terecht. Stalin had immers een en andermaal gedecreteerd, dat de vijand verslagen moest worden en dat men daartoe moest vechten tot de dood erop volgde. Wie dwangarbeid had verricht en in leven was gebleven, had zich onvoldoende verzet, was derhalve collaborateur en kon rechtstreeks door naar Siberië.
Bereikten de remigranten hun eigen dorp, wat vaak niet eens lukte, dan werden ze daar met de nek aangekeken door hun vroegere dorpsgenoten en al gauw gearresteerd en weggevoerd. Pas in het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw veranderde met de komst van de *perestrojka* de kijk op collaboratie en groeide het besef, dat de meesten geen keuze hadden en op den duur zelfs, dat er ook gradaties waren in de mate van vrijwilligheid van degenen die zich destijds voor de *Arbeitseinsatz* hadden aangemeld.
Sinds de inval in de Sovjet-Unie op 22 juni 1941 hebben de westelijke delen van de Sovjet-Unie, inclusief Oekraïne, de Baltische staten en een groot deel van Wit-Rusland drie jaar het Duitse terreurbewind moeten doorstaan. Delen van Centraal-Rusland waren bijna twee jaar door de nazi's bezet, en in de zuidelijke delen van Wit-Rusland en de Krim hebben zij tot mei 1944 huisgehouden. Als hoogste orgaan van het Derde Rijk voor het bestuur van het bezette Sovjetgrondgebied werd het Oostministerie opgericht, geleid door de voormalige Russische staatsburger Alfred Rosenberg, zoon van Baltisch-Duitse ouders.
Het bezette grondgebied werd in drie zones verdeeld. Gebied dat grensde aan de fronten werd de 'evacuatie-zone', 30-50 km breed. Daar werd de hele burgerbevolking gedwongen zich naar het bezette achterland te verplaatsen. Als landverhuizers werden de ontheemden ondergebracht in huizen van de lokale bewoners of in kampen, verlaten panden, varkensstallen en schuren. Hoe ze aan eten kwamen, moesten ze grotendeels zelf uitzoeken. In een van de kampen werd eens per dag alleen een waterige soep verstrekt. In de beide andere zones was het leven iets dragelijker, maar werd een regime gehandhaafd, waarbij van de bewoners geëist werd, dat zij communisten en partizanen onverwijld aangaven, op straffe van executie bij het ontlopen van die plicht.

Aanvankelijk hebben enige duizenden Russen, Wit-Russen en Oekraïners zich bij de Duitsers gemeld om voor hen te werken. Deze werden voor een groot deel geïncorporeerd in de *Wehrmacht* en ingezet bij de aanleg van wegen, het bouwen van bruggen enz. In de loop van 1942 kregen velen bewakingswerk, om Duitse militairen die nodig waren aan het front te vervangen. Aan het eind van 1942 ging het Duitse Commando ook over tot gedwongen mobilisatie van voor militaire dienst geschikte mannen van 18-50 jaar. Wie niet wilde werd op transport naar Duitsland gesteld, om dwangarbeid te verrichten. Al ruim een jaar eerder echter had Rosenberg verplichte arbeidsdienst voor de burgerbevolking ingesteld. Mensen die zichzelf aanmeldden hadden dikwijls het voordeel, dat zij in de bezette gebieden tewerk werden gesteld, anders liep je het risico dat je naar Duitsland werd afgevoerd.
Van der Plas beschrijft talrijke varianten van onderdrukking en willekeur bij het aanwerven en uiteindelijk eenvoudigweg op straat of in hun huizen oppakken van kandidaten voor dwangarbeid. In totaal werden bijna vijf miljoen Sovjetburgers voor dwangarbeid naar Duitsland gestuurd. Door het Neurenbergtribunaal werd deze massale gedwongen deportatie in de categorie oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid geplaatst.
Na een uitgebreide beschrijving van de ontwikkelingen in bezet Rusland besteedt Van der Plas aandacht aan de opportunistische verschuiving in het denken van de nazi's over de positie van de vrouw. Van aanvankelijk schijnbaar verheven gedachten over afstamming van Germaanse stammen ging het al snel naar gelijkschakeling qua inzet met zwaar mannenwerk, tot de uiteindelijke maximale vernedering, die tot dan toe in de geschiedenis alleen slaven was overkomen. De term *Sovjetslavinnen* uit de ondertitel is niet overdreven, als je het relaas dat Van der Plas van vele vrouwen optekende leest.
De arbeidskrachten uit het oosten werden in Duitsland sowieso al met vijandigheid en argwaan ontvangen. Zij werden verplicht een symbool met de letter OST op hun kleding te dragen, kregen minder voedselrantsoenen dan de geworven arbeidskrachten uit het westen en werden gedwongen om nagenoeg gratis te werken. Ze stonden voortdurend bloot aan racistische verachting, beschouwd als ze werden als *Untermenschen.* Aan de – soms nog heel jonge – vrouwen vergrepen met name kampleiders en werkplaatsbazen zich regelmatig, onder dwang of door privileges in het vooruitzicht te stellen.
Van der Plas heeft met veel moeite een aantal van de nog levende *Ostarbeiterinnen* weten op te sporen, zowel in (Wit-)Rusland als in Oekraïne en ook enkele in Nederland en hen in de meeste gevallen aan het praten weten te krijgen over hun afschuwelijke belevenissen in die tijd. Hij heeft dagboeken van hen bestudeerd en bewaarde correspondentie en documenten (waarvan er diverse in zijn boek worden afgebeeld) en hij heeft uitgebreid archiefonderzoek gedaan. Sommige van deze vrouwen hadden hun relaas eerder zelfs niet aan hun eigen kinderen durven vertellen. Het resultaat is een indrukwekkend, goed geschreven boekwerk, waarin nog tijdig mensen die het leed aan den lijve hebben ondervonden zelf hun getuigenis hebben kunnen geven. (BCh)
Bas van der Plas, Ostarbeit. Sovjetslavinnen voor nazi-Duitsland; Papieren Tijger, Breda 2014; 176 pag., 17,50 euro.

COLIN WARD

Colin Ward (1924-2010) was een opmerkelijke anarchist. Dat is de essentie van het aan hem gewijde boek dat in 2013 verscheen: *Colin Ward. Life, Times and Thought*. Het is geen biografie, maar diverse auteurs besteden hierin thematisch aandacht aan zijn ideeen, leven en werk. Ward was medewerker van het Engelse tijdschrift *Freedom* en oprichter en redacteur van het legendarische tijdschrift *Anarchy* (verschenen tussen 1961 en 1970 – waarnaar *de AS* overigens is gemodelleerd).
Colin Ward raakte als dienstplichtig militair tijdens de Tweede Wereldoorlog betrokken bij activiteiten van een anarchistische groep in Glasgow en hij ging schrijven voor het tijdschrift *War Commentary*. Toen dat bekend werd, werd hij disciplinair gestraft met overplaatsing en later met celstraf.
Na de oorlog raakte hij betrokken bij het Londense anarchistische collectief Freedom, waar toen Vernon Richards, Maria Louisa Berneri en de Canadees George Woodcock deel van uitmaakten. Van 1947 tot 1960 schreef Ward voor *Freedom*, maar hij voelde zich in het collectief toch beknot. Hij wilde met de thema's waarover hij graag zijn mening verkondigde een nieuwe weg inslaan. In zijn eigen tijdschrift *Anarchy*, met haar baanbrekende omslagen, en waarvan hij de enige redacteur was, kon hij volledig uit de voeten.

Ward ging conflicten niet uit de weg, hij lag vaak in de clinch met mede-auteurs of met medewerkers van het marxistische tijdschrift *New Left Review*, waaraan hij soms ook een bijdrage leverde. Hij was geen anarchist die belangrijke vernieuwingen aan de basisprincipes van het anarchisme toevoegde, maar iemand die oorspronkelijke theorieën wist door te trekken naar de (toen) tegenwoordige tijd en toe wist te passen op maatschappelijke problemen van dat moment. Ward schreef vanuit een anarchistisch perspectief over onderwerpen als onderwijs, verkeersproblematiek, kraken, cityvorming, milieu, werkomstandigheden, technologie, architectuur, arbeiderszelfbestuur, studenten, apartheid, seksualiteit en woningbouw. Zijn lijst onderwerpen leek onbeperkt.
Hij begreep dat een anarchistische samenleving op korte termijn niet haalbaar was en pleitte daarom voor het terugdringen van de macht van centrale overheden, voor kleinschaligheid, voor zelfontplooiing en zelfwerkzaamheid en voor lokale initiatieven op dit gebied. Wel greep hij terug op negentiende-eeuws anarchistisch gedachtegoed. Dat blijkt bijvoorbeeld uit zijn boek – voor de jeugd – *Utopia* waarin hij onder meer pleit voor ideeën van de Engelse ondernemer Robert Owen, die werk en wonen wilde integreren in een gezonde, harmonische samenleving.
Maar vooral Kropotkin was voor Ward een belangrijke inspiratiebron, met name diens gedachten over het samengaan van wonen, verantwoorde landbouw en kleinschaligheid. Ward vertaalde dat naar de moderne tijd, en de auteurs van dit boek, onder wie Peter Marshall (schrijver van een standaardwerk over het anarchisme: *Demanding the Impossible*), benadrukken dat als zijn belangrijkste bijdrage aan het anarchisme. Daarmee was Ward een pionier van het pragmatisch anarchisme, zoals we dat de laatste jaren steeds meer in de praktijk zien, en is hij zonder meer de belangrijkste Britse anarchistische publicist van na de oorlog. (MS)
Colin Ward, Life, Times and Thougt (Ed. Carl Levy), Lawrence & Wishart 2013, 19,30 euro

NEDERLANDSTALIGE DADA – POEZIE

De afgelopen jaren bracht Van Tilt een aantal uitgaven van bekende dadaïsten als Arp, Bal, Picabia en Tzara, die ook deels in dit tijdschrift zijn gesignaleerd. Als geslaagde bekroning van die dada-reeks presenteren Hubert van den Berg en Geert Buelens nu een royale selectie (zo'n 120 gedichten van ruim 50 auteurs) uit dadaïstische poëzie van de vroege twintigste eeuw in Nederland en Vlaanderen.
Met de woorden 'Dan dada doe uw werk!' besloot I.K. Bonset (Theo van Doesburg) in 1921 in het tijdschrift *De Stijl* een tirade tegen pogingen om 'de kanselliteratuur van voor (18)80' nieuw leven in te blazen. De (internationale) dada-beweging had immers een omwenteling teweeg gebracht, maar dat daardoor de traditionele dichtkunst voorgoed zou verdwijnen bleek een illusie. Daarentegen lieten dada en andere avant-gardistische stromingen wel onmiskenbaar hun sporen na in de Nederlandstalige poëzie.
De bloemlezing bevat niet alleen werk van bekende dichters , zoals Paul van Ostaijen en Hendrik Marsman, maar ook poëzie van

overwegend in eigen kring gelezen dichters als de anarchisten Henk Eikeboom, Bertus Hooijberg en Jacques Krul. Het bijzondere van de dada-kunstenaars – en de samenstellers signaleren dat dan ook terecht in hun nawoord – was onder meer dat ze enerzijds eigentijdse zaken als jazz en automobielen tot onderwerp namen, anderzijds dat ze taal en beeld met elkaar verbonden en op grafisch gebied experimenteerden. Gedichten begonnen op collages te lijken en waren soms ook in kleur. Een mooi voorbeeld daarvan is het werk van Werkman.

Tenslotte zijn in deze bloemlezing ook theoretische beschouwingen en manifesten (onder meer van Theo van Doesburg en Piet Mondriaan) over de dichtkunst opgenomen, die zo typerend zijn voor de avant-gardistische kunstenaars van rond 1920. (HR)

Hubert van den Berg & Geert Buelens, Dan dada doe uw werk! Avant-gardistische poezie uit de Lage Landen; Uitgeverij Van Tilt, Nijmegen 2014; 248 pag.; 19,95 euro.

CHAOTISCHE MEMOIRES

Zowel *TegenTonen* als *De chaos compleet* van René Sanders is een zevenmijlslaarzenrondgang door de filosofie van vele eeuwen die naar wat hij de chaos van nu noemt. Het tweede is opgebouwd uit stellingen, een stijlfiguur die we kunnen kennen van Wittgenstein, eerder in zijn geval van de situationisten en van het hierbij ook vaak in de buurt komende Bilwet. Het eerste uit wat zangen genoemd wordt.

Ik stem niet per se in met zijn beklemtoning van het belang van de situationisten. Ik heb de stellige indruk dat dit belang wellicht door henzelf achteraf is ingebracht. ‘Mei ‘68’ had Guy Debord niet nodig, noch Raoul Vaneigem, misschien is die rol van de situationisten op zijn beurt weer spektakel. Als chaos, entropie, de toestand van het kapitalisme van vandaag is, wat het geval lijkt te zijn, wordt dit zeker ‘weerspiegeld’ in de filosofie. Een essayistische benadering biedt daarvoor echter geen overtuigende verklaring.

TegenTonen zijn bedoeld als memoires aangaande de bewogen afgelopen decennia. Het boek komt kortgezegd neer op een soort afspiegeling van gedachten over het spektakel. Wat mij bij voorbaat al stoort aan de gedachte dat het spektakel de reëel bestaande klassenverhoudingen heeft overgenomen is dat – zelfs als men de klassenstrijd in de zogeheten ontwikkelde wereld als verdampt beschouwt, wat ongerechtvaardigd zou zijn – de misère van degenen die de dagelijkse zegeningen van het imperialisme ondervinden buiten beschouwing blijft. Toch ook weer niet, maar het is geen spektakel, of zij nu op televisie komt of niet (wat helaas ook nog wel eens het geval geweest is, of nog). Van zijn betrokkenheid bij *De Vrije Socialist* en de hierbij behorende bijna-gelijknamige organisatie vernemen we eigenlijk niet.

Kortom, René Sanders heeft zijn memoires geschreven en sluit ze af met de mededeling dat hij niets meer van zich zal laten horen. Afgezien van het premature hiervan, maar dat moet de schrijver van *TegenTonen - uit het ondergelopen land der herinneringen* natuurlijk zelf weten, zou ik denken (als ik zoiets in mijn hoofd zou halen) dat mijn aankondiging niet eens met een schouderophalen begroet zou worden. Maar daarvoor is het wellicht een terugblik op een oeuvre dat nooit om aandacht heeft gevraagd en deze daarom nooit heeft gekregen. (AdR)

René Sanders, De chaos compleet – lineaire orde en verpletterende wanorde. Utrecht, Kelderuitgeverij 2012; 146 pag.; 10,- euro.

René Sanders, TegenTonen – uit het ondergelopen land der herinneringen; Utrecht, Kelderuitgeverij 2013; 229 pag.; 17,50 euro.